

NÉPSZERŰ
TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KÖNYVTÁR

13.

BÍRÓ LAJOS †

ÚJGUINEAI
UTAZÁSOM
EMLÉKEI

13.

ÚJ GUINEAI
UTAZÁSOM
EMLÉKEI

Írta:

DR. BÍRÓ LAJOS †

Sajtó alá rendezte:

DR. SZABÓ-PATAY JÓZSEF

2 táblával és 49 szöveggel

1585

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó Dr. GOMBOCZ ENDRÉTŐL	V
Bevezetés	1
Hogyan lettem természetvizsgáló?	9
Singaporetól Újguinea felé	25
Megérkezés Újguineába	29
Társadalmi szokások és a háztartás	38
Első látogatások a pápuák között	56
Küzdelem a maláriával	81
Újguineai vadászatok puskával és lepkehálóval	92
Kígyók, gyíkok és békák az őserdőben	125
Darázsélet Újguineában	128
A repülő százlábú és más megfigyelések	141
A pápuák kedvelt állatai	153
A beszélő papiros	166
Pürdőzés a kőkorszakban	176
Vannak-e még vademberek és emberevők?	191
Egészségügy a kőkorszakban	211
Humanizmus az emberevőknél	229
Bulgáriai utazásom be nem vallott célja	251
Lemondás az egyetemi katedráról	257
Irodalmi tájékoztató	261

Előszó.

Mikor a *Csittvári Krónika* egyik hőse, BARKÓ PALL, kezében egy görcsös bottal, oldalán tarisznyával, fejében egy csomó keleti nyelvvvel elindult Belső-Ázsiába, hogy felkeresse a magyarok őshazáját,¹ alig vállalkozott többre, mint 1895-ben BIRÓ LAJOS, aki a modern kutató expedíciók korában, számbavehető segédeszközök nélkül nekivág Újguinea őserdőinek „gyenge fegyverekkel, ugyanolyan erős hittel, hogy neki ott baja nem eshetik”. Mi űzte, mi hajtotta őt oda? Mi adta neki, a negyvenévesnek, a vándorbotot kezébe, hogy valóra váltsa ifjú álmat, még esetleg a soha vissza nem térés árán is? A gyermekkorunkban valamennyiünk lelkében élő égő vágy a trópusok, a misztikus őserdő iránt, a maga csodálatos, más világot jelentő növényeivel, még csodálatosabb állataival? A kielégíthetetlen gyűjtőszenvedély? Kifelé, a nagyvilággal lelkének csak ezt a felszínét látta, de legmélyén ott élt a maga teljes ellenállhatatlanságában az igazi ok: a természetnek szinte imádatba boruló szeretete és az a törhetetlen akarat, hogy mint kis nemzet fia a tudománynak és művelődésnek olyan szolgálatot tegyen, mely méltón sorakozik a hatalmas nemzetek hasonló teljesítménye mellé. Ami KÖRÖSI CSOMA SÁNDORT (JÓKAI BARKÓ PALIJÁT) elsegítette Tibetbe, ami BALOGH JÓZSEFET elvitte Guanába, hogy valahol a Rio Berbice mellett térjen ismeretlen örök pihenőre, XÁNTUS JÁNOST Mexikóba és Kaliforniába, ami FENICHEL SÁMUEL végső állomásául a stephansorti temetőt jelölte

¹ JÓKAI: És mégis mozog a föld.

ki: ugyanaz az akarat élte és tartotta fenn BIRÓ LAJOST is hat nehéz, viszontagságos és nélkülözésekkel teljes esztendeig Újguineának akkor még jórészt ismeretlen földjén.

Ő maga azt mondja, hogy nagy árat fizetett újguineai utazásáért: azt, amit az élet boldogságának neveznek. Aki ezt a könyvet elolvassa, úgy érzi, hogy neki mégis megadatott az élet legnagyobb boldogsága: vágyainak, ifjúkori álmainak teljesülése.

Társulatunk ezzel a poszthumus munkával adózik BIRÓ LAJOS emlékének, aki, míg élt, annyi felejthetetlen percet szerzett tagjainak közvetlen hangú, igaz magyar humortól áthatott, értékes megfigyelésekben annyira gazdag újguineai leveleivel.

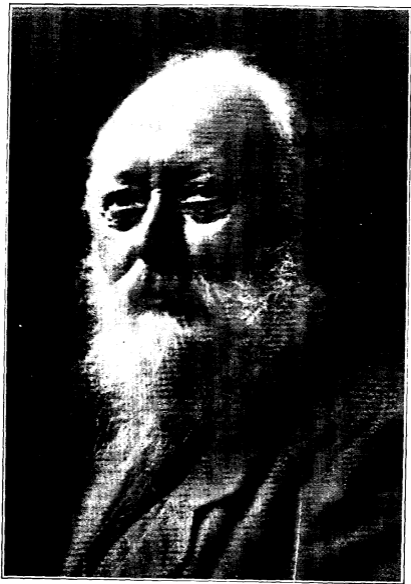
Budapest, 1932 május 10.

Dr. Gombocz Endre
első titkár.

Irodalmi tájékoztató.

1. ABAFI AIGNER L.: Biró Lajos. (Rovartani Lapok, IV. köt., 1897., 159. l.)
2. BÍRÓ L.: Újguineai levelek. (Természettudományi Közlöny, XXVIII—XXXIV. kötetében.)
3. — —: Hét év Újguineában. Levelek két világrészből. (Budapest, 1923.)
4. CSIKI E.: Biró Lajos. (Rovartani Lapok, IX. köt., 1902., 137. l.)
5. — —: Biró Lajos (1856—1931.). (Alattani Közlemények, XXVIII. köt., 1931., 197. l.)
6. DUDICH, E.: Biró Lajos, mint barlangkutató. (Debreceni Szemle, VI. köt., 1932., 145. l.)
7. ÉNIK, GY.: Biró Lajos dr. 1856—1931. (A Természet, XXVIII., 1931., 248 l.)
8. Francé, R. H.: Der Weg zu mir. (Leipzig, 1927.)
9. OROSZ, E.: Biró Lajos emlékének. (1856—1931). (Erdély, 1931., 121. l.)
10. Biró Lajos német—újguineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, I., Budapest, 1899.)
11. Biró Lajos német—újguineai (Astrolabe-öböl néprajzi gyűjtésének leíró jegyzéke. (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteménye, III., Budapest, 1901.)

Városlán felvétele, 1928.

Biro Lajos

Bevezetés.

Valami titokzatos háttere maradt az én újguineai utazásomnak és hétévi ott-tartózkodásomnak, azoknál, akik hallottak róla. Ideje lenne talán eloszlatni, mások okulására és elrettentésére, hogy úgy ne tegyenek, mint én. Még nem régiben is egy különben régi ismerősöm így szólt hozzám: Hát ha csakugyan szeretnél megint trópusi tájakra utazni, miért nem igyekszel újra megkapni azt az államsegélyt, amivel újguineai utadat megtetted? — Az az államsegély! Hát nem jellemző ez mireánk, hogy mindenki az államtól vár mindent? Nem jellemző, mert nem csupán mi hiszünk abban, úgy hisznek az államsegélyben világszerte, mint nálunk. Londonban a British Múzeumban sóhajtva jegyezte meg egyik zoológus angol ismerősöm: Boldog ország az ön országa, ott megbecsülik a természetvizsgálót! Lám Magyarországnak kolóniája sincs, mégis expedíciót küldött Újguinea felkutatására. Előtte elhallgattam, hadd higye rólunk a jobbat, a szebbet. Nem válik szégyenünkre, ha ilyeneket hisz rólunk az angol. Pedig megbántam, hogy fel nem világosítottam arról, hogy az igaz, hogy magam kezdettem, a magam erejéből, de hogy el nem buktam, mikor erőm kifogyott, a Természettudományi Társulat tagjai segítségének és nagylelkű támogatásának köszönhettem.

Mintha a Végzet is sodorta volna akaratomat arra felé a Föld túlsó oldalára, úgy indultam arrafelé messziről. Csak most látom már a befutott utat, most öszült fejfel. Mérnök vagy orvos szerettem volna lenni, de

kénytelen voltam papi pályára térni, mert csak ott remélhettem annyi beneficiumot, hogy kitanulhassak. Debrecenbe jutottam teológiára. Magam előtt is képzelenségnek látszik, hogy egy olyan intézetben, olyan jeles tanárok vezetése alatt, melynek minden intézménye, minden szava, minden tette a magasztos választott pályára készít, azt dícséri, arra lelkesít, engemet éppen az ellenkező irányba hajtott. Nem volt bennem semmi ellenkező vélemény vagy indulat, csak hogy én egy mellékes tantárgy tanárának a hatása alá kerültem. Művelődéstani tantárgy volt csupán a geológia és antropológia, melyet TÖRÖK JÓZSEF, a kollégium orvosa adott elő. Akkor jelent meg LUBBOCK „Történelem előtti idők” című munkája, azt magyarázta nagy lelkesedéssel. Nem azt hangsúlyozta különösen, ami benne volt, hanem azt, ami még nem volt benne. Az újguineai pápuákról beszélt, akikről még semmit se tudtunk, csak annyit, hogy független vademberek. Ha lehetne róluk tudni valamit, LUBBOCK felemlítette volna! Ott volna még csak felfedezni való! Egészen érintetlen népek, akik még nem láttak európaiat, élve az érintetlen kőkorszakban, amilyen kőkorszak volt valaha Európában is kiszámíthatatlan ezredévek előtt. Ha valaki oda eljuthatna!

[Attól fogva én annak a gondolatnak a holdkórosa lettem. Elmegyek valahova messze földre, messze tengerekre, utazó természetvizsgáló leszek. Hova hogyan, mi módon juthatok el? Csak azon gondolkoztam. Húsz esztendeig hányódtam-vetődtem idehaza, míg végre sikerült. Azalatt sohase mertem beavatni tervembe egy lelket se, olyan lehetetlenségnek látszott az én körülményeim közt, hogy félnem kellett a kinevetéstől. De azért folyvást készültem rá a magam módja szerint. Különösen két akadálytól féltem, hogy megköt. Az egyik a hivatal, a felelősséggel megkötő állás és ami sokszor ebből következik, az asszony. Nagy árat fizet

tem én az én újguineai utazásomért, azt, amit az élet boldogságának neveznek. Azért vagyok most olyan egyedül, azért vagyok most abban a különös helyzetben, hogy sem én nem bírok belehelyezkedni, sem más nem tud belehelyezni a hazai társadalomba. Ott hibáztam el, hogy hazajöttem. Minek is jön az vissza, kit már eltemettek?

Elsőben úgy gondoltam, hogy célt érek, eljuthatok távoli világreszekbe, hittérítő leszek. Azért el is vezgeztem a teológiát, feljöttem Debrecenből Budapestre. De nekünk nincsenek külföldi hittérítő területeink. Próbálkoztam idegen hittérítő társulatoknál, de azoknak volt hazuról elég arra való emberük.

Hány levelet írtam expedícióknak, künn levő magánosoknak! Persze nem is jött válasz, pedig ajánlkoztam még szolgának is. Vissza is adtam a kölcsönt mikor magam lettem expedíció. Én se válaszoltam.

Közben tanultam nyelveket, németül, franciául, angolul. Még spanyolul is, mikor Dél-Amerikába reménykedtem. Tanulmányoztam a legkülönbélebb gyűjtési, preparálási, küldési módszereket. Nem volt szorgalmasabb gyűjtője, tanulmányozója a Nemzeti Múzeum gyűjteményének. Tanulmányoztam az állatvilág minden

1. kép. A szerző arcképe a budapesti egyetem 1893-ban kelt indexéből.

családját, meg is róttak érte, hogy kapkodok, nem tudok megállapodni egyetlen szaktárgynál. Ki sejthette mit akarok?

Nem dicsekszem, hogy sziklaszilárdan álltam, soha szándékomban meg nem inogtam. Hiszen jöttem én is kísértetbe, nem is egyszer. De mondhatatlan szerencsémre elég keserű leckék után kigyógyultam ezekből végképen. Pedig már azt is elhatároztam, hogy leteszem a tanári vizsgát (1. kép). Nem is mertem én azután többé komoly szándékkal nőre vetni a szememet!

A készülődésben eltelt húsz esztendő alatt mégis összehoztam magamnak azt a „vagyonot“, melyre számítottam, hogy valahová eljutni elég lesz.* Volt pedig

* BIRÓ LAJOS eredeti első költségvetése a következő volt:

„Úgy számítok, hogy a legtöbb nehézség Újguineába eljutni és megélni ott addig, amíg összeállíthatom az első hazaküldendő gyűjteményeket. Már említettem volt, hogy az erre való költség összehozásában nem számíthatok biztosan sem mire, senkire, csak magamra. Már két év óta készülök arra, hogy az errevalót összeszerezem. Azért a két év óta gyűjtött tárgyakból jóformán semmit sem adtam el, hogy maradjon együtt, erre a célra. Ezek értékesítésénél költségtervezésben mindeniket csak annyiba számítom, amennyibe nekem került. Például horvátországi gyűjtésem 150 forintba került, melyből 100-at az akadémiától, 50 forintot ROSOŃSKY-tól kaptam. Azt hiszem, hogy annyit csak ki tudok hozni mindenikből, ha semmibe se veszem magát az utazást és a velejáró fáradságot. Ezért mindent a legkisebb remélhető összegre becsülve, remélem, hogy összehozok:

könyveim árából	50	frt
horvátországi gyűjtésemből	150	„
ezévi gyűjtésemből	100	„
régibb gyűjteményemből	100	„
Természettudományi Társulattól (remélhetőleg elfogadandó és közlendő közleményekért)	100	„

összesen 500 frt

Ha szerencsés leszek abban, hogy gyűjtéseimet jobban tudom értékesíteni, mint amennyibe nekem van, akkor annyival több. De már azt az 500 forintot is elégnek tartom

az egy nem tudom én már hány ezerből álló rovargyűjtemény hazai rovarokból, nagy része a tengerparti Karszt- és Velebit-hegységből. Ezt vette meg a Nemzeti Múzeum egyezer forintért. Megjött az alkalom is akkor, amikor 1895 február 9-én a Természettudományi Társulat Allattani Szakosztálya emlékünnepélyt tartott a Magyar Tudományos Akadémia termében az Újguineában elhunyt FENICHEL SÁMUEL emlékezetére (2. kép).

Ezután az ünnepély után állottam elő szándékommal én, mintegy szavukon fogva a korifeusokat: elismertétek, hogy milyen nagy kár a magyar tudományosságra FENICHEL SÁMUEL korai halála, íme itt vagyok én, helyébe lépek, még áldozatot se követelek. Ha ott Újguineában olyan figyelemreméltó eredményeket tudott elérni egy fiatal kezdő, akkor én, a gyakorlott gyűjtő és megfigyelő, bizonyára nem maradok el tőle. Mi mint kisebb és szegényebb nemzet, nem küldhetünk a távolba 4—5 tagú expedíciót, ám én ott maradok egymagam 4—5 évig, így annyit érek el, mintha négyen-öten mentünk volna.

Előbb azonban az én atyai jóakaróm és sok év óta hűséges pártfogóm, CHYZER KORNÉL belügyminiszteri tanácsos elébe terjesztettem tervemet, neki szoltam legelőbb. Bár mindennap megfordultam a házánál, mégse mertem élőszóval előadni tervemet, hanem este eltávozáskor egy emlékirat formájában nyújtottam át neki azzal a kéréssel, hogy olvassa el holnap estig, ha jónak találja, beszéljünk róla, ha nem találja jónak, megértem a hallgatásból. Már azt hittem, hogy nem

arra, hogy vele megindulhassak. A többi aztán a szerencse dolga! Hátha még valamelyik külföldi természettudományi céggel olyan összeköttetést nyerhetek, hogy még valami előleget is megkockáztat!! Hisz akkor grófnak érezném magamat.”

(A szerk.)

helyesli, mert másnap egész nap és egész este még vacsora után se hozta szóba, csak amikor távozni akartam leverten és kikísért, akkor kezdte el azzal a szóval: „merész és kockázatos vállalkozás, de érdemes érte megkockáztatni az életet!” Azután ő volt az én pártfogóm és szószólóm mindenütt.

Bár még februárban elkezdettük a tárgyalást, még szeptember végén sem voltam bizonyos, hogy indulhatok-e? Pedig előtanulmányokban jobban felkészülhettem volna. Végre megkötöttük a szerződést a Nemzeti Múzeummal, amelynek az volt a lényege, hogy én gyűjtsek és küldjek mindent a múzeumnak, a múzeum azt veszi át, amit majd jónak lát.

Az én ezer forintom legnagyobb része elment felszerelésre s útiköltségre, mindössze háromszáz forint maradt meg.

Ügy indultam el, ahogy talán egy reménye vesztett katona indul ismeretlen haretérre. De neki legalább bajtársai vannak, én csak egymagam, ha ő megsebesül vagy elesik, ellenség vagy jóbarát kórházba viszi, ápolja vagy eltemeti; engem akkor agyonütnek és felfalnak. Szomorúan néztem lábszáraimat s elgondoltam, hogy tulajdonképpen nem is okos dolog, hogy ők maguk visznek oda. Szegény vadembereim, akkor még hittem, hogy ezt megtenni képesek lennének.

Elbúcsúzva néhány szíves barátomtól, akik kikísérték, képzelhetni, hogy bizony nyomott hangulatban ültem a fiúmei személyvonat egyik kocsiában, egytagú válaszokat osztogatva beszédesebb útitársamnak, egy fiatal katolikus papnak. De pár állomás után beszédesebb lettem és felelgettem. Hogy milyen hosszú az út Fiúmég! — Nem baj, odaérünk holnap estére. — De nekem még messze tovább kell mennem! — Bizony nekem még messzebb kell. — Én még hét napig utazom, mert Palesztinába megyek. — Én még 42 napig, mert a Csendes-tengerre megyek. — Nekem három

2. kép. FENCHEL SÁMUEL hazánkfia síja (középen) a stephansorti temetőben.
A szerző eredeti felvétele.

világrészbe van útlevelem, mert annyit érintek. — Nekem meg öt világrészbe. Furcsán nézett rám, tán tréfálok, hogy mindig túlteszek rajta. — Az én útlevelem itt is van, tessék megnézni. — Az enyém is itt van, tessék. — Hát biz ez baj, nem kis ugrás Palesztina se és mégis már a legelső utas túl tesz rajta. Nem jegyeztem fel útitársam nevét, nem hittem akkor, hogy még élve visszajövök.

Mindjárt Fiúmében történt a második vidám epizód. A vasúthoz jövet jutott eszembe, hogy elfelejtettem ciankálit venni a lepkék megölésére. CHYZER adott egy névjegyét a fiúmei főorvoshoz, ráírva, hogy szerezzen nekem. Felkerestem, szívesen megígérte. Mennyit tetszik? — Legalább is egy kiló. — Meghökkenve néz rám. Elővettem útleveletem, bizonyítva, hogy mire kell. Nem szükséges, nem szükséges, de azért bizony jól megnézte. Lemegyünk a patikába. Van-e a ciankálisa? — Van elég. — Adjon hát egy kilót. — Hülezdezt a patikus, nem látott ő még ciankálit kilóval. Így jártunk a többi patikában is. Nem lehet, hát elválunk. Mindjárt találkozik két katonai akadémiával. — Nézzétek azt a pasast, ott ül a kávéház előtt, annak ciankáli kellett volna kilószámra, láttál már ilyent? — Te, adok én éppen egy kilót, ide küldték a szertárnak, most mindig rettegek miatta, még a tengerbe se merem dobni, félek, hogy megmérgezem a halakat. — Mindjárt oda hívtak, térítvények mellett ide adták, ők is örültek, én is. Pedig részemről hiába való öröm volt, kikötővárosokban idegen annyi mérget vehet, akár zsákszámmra, kiviszi az országból, nincs felelősség.

További utamról leveleim beszéltek. Ezekről csak annyit jegyzek meg, hogy valódi levelek voltak, nem csupán irodalmi formák. A Természettudományi Közlöny tartotta érdemesnek közölni azokat s akkoriban a nagyközönség szívesen fogadta. Eredetileg a Termész-

szettudományi Közlöny 1896—1902. évi XXVIII—XXXIV. köteteiben jelentek meg és ott összegyűjtve találja meg a szíves olvasó. E levelek alkalmiak lévén, újguineai utazásom minden mozzanatát nem tüntetik fel. Ezért ebben a könyvben újonnan megírott és összefoglaló fejezetek is igyekeznek a főbb cseményeket megvilágítani.

Hogyan lettem természetvizsgáló?

Nemigen neveli senki a fiát olyan pályákra, amiből csak egy-kettő van az országban. Például állatkerti igazgatónak. De azért mindig akad oda is arravaló ember. Jómagam természetvizsgáló lettem. Hogy lettem azzá, mikor nincs is nálunk semmiféle arra való intézmény, hogy olyant neveljen? Mai napság már van legalább természetrajzi szaktanárképzés, az én gyermekkoromban az se volt. Természetvizsgálók már valának szép számmal, három napra. Bizonyosság rá az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése három évben egyszer, valamelyik vendégszerető városában az országnak, de ez a minőségük csak a gyűlés három napjáig tartott. Elszéledés után is maradt talán annyi, amennyit két kezünk ujjain elszámolhatnánk, de a természetvizsgáló-minősítés megszűnt. Kevesen is voltak, követőjük még kevesebb, jómagam nem jutottam egynek sem a közelébe.

De mégis elejétől fogva számot tudok adni azokról az elszórt magvakról, melyek lelkemben megfogamzotak és e felé a pálya felé vonzottak. Debrecenből jutott hozzám a zoológiai kedvtelés első és mondhatom soha el nem mosódó mély hatása. Akkor még a népoktatás az egyházak kezében volt, a tasnádi reformátusok sokat adtak jó iskolájuk rangjára, fiútanítóikat Debrecenből hozatták, a mi iskolánknak mindig két tanítója volt, a rangja pedig academica promotio. Ma már a

nevét sem igen ismerik, pedig régi református iskola-berendezkedés. Kölcsönös jogi és kötelességi viszony a debreceni kollégium és egyes egyházak közt. tulajdonképpen jótékonyági intézmény a szegénysorsú diákok segélyezésére. A kollégium küldött VII—VIII. osztályú szegény diákokat egy-két esztendőre 200 forintos fizetésre tanítónak, aki felruházható és némi tartalékot gyűjthetett a következő akadémiái évekre. Végzett teológust küldhetett tanári címmel 300 forintos javadalmazásra, hogy az alatt a három év alatt papi vizsgáját letehesse és eklézsiát kereshessen, mert a káplán-sági intézmény kevéssé volt az erdélyi református egyházi kerületben kifejlődve.

Tizedik évembe jártam, „nagy zsoltáros“ vagy „olvasókönyves“ voltam, ha ismertük volna ezt a szót, akár „negyedik elemistának“ nevezhetek volna, mikor TÖRÖK FERENC végzett teológus lett a mi „tanár urunk“. Igazi debreceni diák, tudott az mindent, valóságos ezermester volt, tanítónak is, embernek is, nem is maradt sokáig nálunk, pár év múlva papnak vitték a közeli Ér-Mindszentre, ADY ENDRE szülőfalujába, ott is élt mindvégig. Későbbi időben én elkerültem szülőföldem tájáról, nem tudok róla, de amilyen élénk szelleműnek, sokoldalúnak én ezt a TÖRÖK FERENC-et, ezt a szerény falusi papot ismertem, el nem tudom képzelni, hogy hatást ne gyakorolt volna ADY ENDRE-re, a gyermekekre.

Olvastam-hallottam én már sokféle pedagógiai módszerről, de én ma sem tudnám osztályozni a mi TÖRÖK FERENC-ünkét. Mi azt hittük, úgy is láttuk, hogy mi örökösen játszunk. De félévenként, akkori idők szokása szerint, nyilvános vizsgákra ő vele mindig kevélyen mentünk, egy se félt, hogy legyen olyan kérdés, amire felelni ne tudjon. Emlékezem, hogy legelső nap az volt a leckénk, hogy bicskával hogy kell facirkalmot csinálni, avval szabályos bőrlabdacikkeket kiszabni. Másnap a labdavarrás, szőrrel keményretöltés. Azután új meg új

fajta labdajáték. Közben mintha lecke is lett volna, de az csak azokra tartozott, akik idejében meg nem tanulták. Azután birkózás párosával, új mesterfogások, gáncsok, érzékeny ütések gyenge fiúknak az erős ellen. Mikor a sorozóbizottság a városba jött, azzal leptük meg a vén katonákat, hogy fiúkáplárunk-örmesterünk német szóra vezénylés mellett kiállottuk a versenyt, ami kivívta az öregek helyeslését is: lefőzzük a németet! Lassanként elhallgatott az ellenzék is, a szánkózás, csúszkálás akadályozói, kivált mikor hóvárainkból bemutatottuk Szigetvár ostromát, meg a honvédek csatáit. Akkor lettünk igazán népszerűek!

Hogy a magasabb tudományokban se maradtunk hátra, azt csattanósan megmutattuk vizsgánkon. Akárki adhatot fel példát, rögtön kiszámítottuk a kamatot, százalékot vagy tőkét, mennyinek kell lennie, nincs-e ott uzsora? Ha már akkor lett volna Tasnádon takarékpénztár, tán még annak az igazgatója is megdicsért volna. Nem volt nálunk nagyobb fegyelmező, érzékenyebb büntetés, mint kitiltás a játékból.

Ilyen előzmények után természetesen, hogy egyetlen hang se ellenezte tavasz felé tanárunknak azt az indítványát, hogy szerdán és szombaton a délutánt a szabadban, erdőn-mezőn tölthesse tanítványaival, a hasznos és kártékony állatok és növények tanítására. Itt kezdődött az ő természettudományi működése. Némileg természet tudósnak nevezhette magát, mert a debreceni kollégiumban tömő volt. Magyaráznak tudni kell, hogy a kollégiumban volt egy szoba, ahol öt-hat diák lakhatott, nem ingyen, hanem azért a munkáért, hogy nekik kellett kitömni a kollégium múzeuma számára az odaajándékozott négylábú vadat vagy madarat. Mindig úgy voltak összeválogatva, hogy az ifjabbak örököljék a tömés tudományát. Az én tanáromnak e mellett külön kedvtelése volt a madarászat, kiváltképen pedig a madártojás-gyűjtés. Nem kell különösen magyaráznom, hogy ez

már nemcsak az én ízlésemmel vágott egybe, hanem az egész ifjúságéval.

Könnyű a mai ifjúságnak sportolni! A szülők, a város, az ország, az egész világ sportol, pártfogolják, segítik, sőt készen elébeviszik az ifjúságnak ami csak szívének lelkének tetszik. De bizony minket gyermekeket, bizony gyakorta meg is vertek érte. Ürügynek jó volt a ruhapusztítás. Hiszen akár azt is levetettük volna, de akkor meg az erkölcsben esett volna hiba. De azért mégis van egy sport, amit nekünk szabad volt gyakorolni, ellenben a mostani ifjúság van eltiltva tőle. Ez pedig a madárfészek.

Most ősz fejjel is azt tudom, azt érzem, amit akkor gyermekkoromban, hogy a madárfészekszedés, tojásgyűjtés a sportok összességének a legjava, kivált olyan módon, ahogy azt a mi tanítónk vezetése alatt végeztük. Ő maga is gyűjtő volt. Kellett ehhez jó túristának lenni, készen arra, ha a harmadik határba kellett is elbarangolni; letenni a bátorság próbáját, egyedül vagy kevesen menve, még pedig az esti vagy hajnali sötétben, mikor a madarak már mozognak; a vadász szenvedélyével, óvatosságával és furfangjával megfogni a zsákmányt lőfegyver híján; megismerni a madarat hangjáról-röptéről, mert ismeret nélkül értéktelen; aki nem jó famászó, ne is fogjon bele, mert nehezen hozzáférhető fatetőről, ágvégről hogy tudná lehozni a tojásokat és a fészket sértetlenül, ami bizony sokszor nem ment másként, mint szájunkban egyenként leszállítva. Ismerni a madár szokását, melyiknek a tojásait nem szabad még érinteni se, különben otthagyja, úgy pedig hiányos a fészkealja. Kellett önuralom, bevárni, míg a fészkealja teljes lesz, vagy a fiókák repítősek, hogy nevelni lehessen, az ilyen fát pedig biztosítani, más fiúk számára megmászhatatlanná tenni, úgyhogy csak szomszédifák valamelyikéről lehessen átjönni. Hát még a sokféle furfangos fogás, megkeríteni a fészken az

anyamadarat is! De még ezután a diplomácia jön, becserkészni, óvatosan követni és kinyomozni a versenytársakat, aztán elszedni az orruk előtt a kész zsákmányt. No nem mindig sikerül a diplomatikai eljárás, a másik tábornak is van esze, itt is harc dönti el a végét, ami-
ben az erős ököl és gyors láb biztosítja a győzelmet.

Ne tessék lekicsinyelni a mi illetén küzdelmeinket, mert nem holmi verébre ment az! A mi határunk a hegyek felől köröskörül mindenütt nagy erdőkkel volt övezve, három szomszédos oláh falu erdőségeivel szomszédos, öregek mondták, hogy Kolozsvárig megszakítatlan erdőkön mehettünk. Tudni kellett tájékozódni benne. Közben igazán százados odvas vén tolgyesek, vércse, varjú, csóka, mátyás, galamb csak apróság nekünk, fővad a baglyok és ölyvek.

Azt hiszem, hogy én akkor még gyermekkoromban szerettem meg az erdőt. Sem nappal, sem éjjel nem volt nekem félelmetes, mert korán otthonos lettem benne. Pedig oláhokkal és svábokkal vegyes nép közt lakván, akkor még hittem minden babonában, kísértetekben, prikulicsban és mindenféle erdei rémekben, sőt láttam is ilyeneket eleget, mert magunk is sokszor ijesztgettük ezek képében a gyengébszívűeket, még felnőtteket is. De hogy is félhettem volna, mikor indián vadász képében ugyanolyan fegyverrel jártam az erdőt, volt dárdám és nyilam, ezekkel győzhetetlennek hittem magamat. Persze ez az erős hit volt az én legfőbb erősségem, erőpróbára pedig szerencsére nem volt alkalmam, mert akkor kitűnt volna, hogy egy bot végébe dugott hegyes szeg bizony szegényes dárda, a nyíl pedig csak öt-hat lépésnyiről halálos fegyver egy madárnak.

Gyermekkor elröppent, babona eloszlott, de pár év-tized múlva testestől-lelkestől visszakerültem álomországba, az újguineai őserdőkbe. Nagyobb lett, sűrűbb lett és titokteljesebb az erdő, de éppen olyan kedves

nekem, tán még gyönyörűségesebb, mert tudatosabb, mint a gyermekkori. Újra voltak rémei az erdőnek, még misztikusabb, betegségek, mérges kígyók, emberévő vadnépek és én ott bolyongottam bennök, ugyanolyan gyenge fegyverekkel, de ugyanolyan erős hittel, hogy nekem bajom nem eshetik. Újra ez az erős hit lett legfőbb erősségem!

Itt és ott őserdő. Kétszeresen éltem boldog idöket. Azóta is mindig visszavágyom!

Csak néprajzi múzeumokban lehet olyan ívet és nyilat látni, amilyent a mi tanítónk, TÖRÖK FERENC használt, utána mi is. Méternyinél hosszabb ív, többféle ruganyos fából összeállítva, igazi vastag húrral. Egészen olyan, mint amilyeneket ott láttam Újguineában, csak hogy a hosszú nyíl vessző végén hegyesített vastag tű volt az ottani csonthegy helyett. Nem állítom, hogy minden nyíllövés talált, de sokszor. Városszerte szenzációs lett egyik első sikere, mikor az Alerdő mocsarainál szemünkláttára lelőtt egy feketególyát, amilyent még nálunk senki se látott. Volt neki egy állattani képeskönyve, amit kirándulásainkra mindig magunkkal vittünk, mi közben leültünk, abból aztán mindjárt ráolvasta a leírást és tulajdonságait. Ennek is, meg később minden állatnak, amit előkaptunk, kígyó, békának, bogár, lepke, szitakötő, hernyónak, meg növénynek. Otthon az egyiket lepréseltük, a másikat felszúrtuk, kitömtük. Lett nagy rovargyűjteményünk is, két nagyszélű oláhszalmakalap, teletűzve, mi hova elfért. A feketególya is kitömésre került, én is fogtam a lábát, míg bőrét lehúzta, így tanultuk a preparálást. Tele is lett aztán sokfelé az almáriumok teteje kitömött madarakkal, a legművésziesebbek fészekkel, kifújt tojásokkal, fiókák az anyamadarakkal. Népszerű lett nálunk a természettudomány, elsősorban pedig népszerű lett a mi tanár úrunk a kisasszonyok előtt, akik előtt nem volt közönyös, hogy ki kapja

ajándékol a legszebb kitömött madarakat. Mi is hasznát láttuk, mert megnyílt előttünk erdőmező, megnőtt a szabadság, otthon se számoltattak, hogy szerdán, szombaton, vasárnap hol kószálunk késő éjjelig is és ami fő, elnézték és a ruhaszakítás kivételes esetén kívül nem büntették a famászást és nyilazást. Tekintélyünk a legmagasabb fokra akkor emelkedett, mikor a majálisra kigyúlt közönség előtt bemutattuk, hogy megmerjük fogni a kígyókat, nyakkendőnek kötjük, ingünk alá eresztjük, karunkra csavarjuk, szóval büvészkedünk. Sokra volt ez jó, papa, mama nem merte megverni fiát, ha kígyó volt a zsebében, állandó ellenségeinknek, a sváb és oláh iskolásoknak bármilyen túlerős sora is megfutott a felénk csapoló kígyótól.

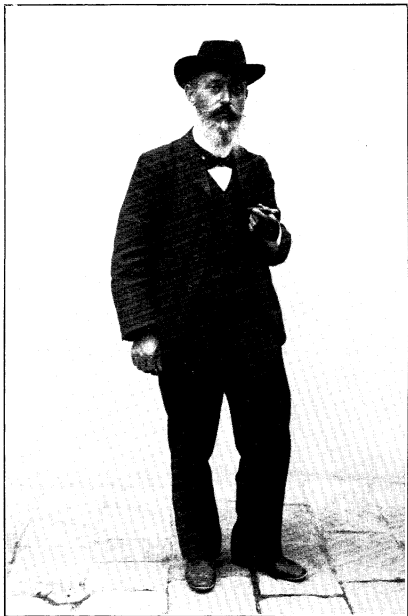
Divatba jött-e köztünk vagy tanárunk kívánsága, nem tudom, de igyekeztünk a legtöbb állatnak, növénynek a tudományos latin nevét megtanulni, elemista létünkre, még az apróbbakra is ráragadt. Így jött a gondolat, hogy állítsák vissza a régi jó időket, mikor KISS ANDRÁS idejében nálunk deákul is tanítottak. KISS ANDRÁS máramarosszigeti, azután debreceni híres tanár lett. Került 8—10 tanítvány, megkezdődött a latin magániskola, de a lelkesedés hamar lelohadt, második éve már csak ketten maradtunk NAGY ANTAL barátommal, azután ő Debrecenbe került, én meg Zilahra. TÖRÖK FERENC tanárunk letette a papi vizsgát, pap lett Érmindszenten s ezzel végkép megszűnt Tasnádon természetrajz és latin tanítás, csak annyi nyoma maradt, hogy az én iskoláskoromból való öregek még kezükbe merik venni az ártatlan vizikígyót.

Időnként el-elszakadt az a vékony szál, mely lelkesemet sorsom felé, a természettudományok egy részének művelése felé vezetett, de mindig meg tudom jelölni azt az időt, mikor újra lelkembe kapcsolódott. Úgy jön, mintha véletlenségből jönne, de én véletlenségben nem hiszek, de igenis a gondviselésben. Am nevezük

véletlenségnek azt, hogy IV.ik gimnázista koromban 1869 őszén vakációra egyedül gyalogolva hazafelé, a szakácsi nagy erdőn át jöve, egy elhagyott erdei ösvényen előttem a levelek közt erdei szalonkát láttam meglapulva és azt kalappal leborítva sikerült megfognom. A ritka zsákmányra felébredt bennem a büszkeség, hogy hiszen én azt kitönni is tudom! Úgy is lett, de ez felébresztette bennem a madárgyűjtési kedvet. Szerencsém is volt, puskát is kaptam időnként, nekem valót. Egyik osztálytársam fegyveréhez hozzájutottam, rendes puska volt, de egyszer feldült, úgy hogy a csöve oldalt behorpadt, akkor az apja elvágatta; olyan volt, mint egy nagy sonka, úgy is hittuk. Lőport, serétet venni se kellett, jó pajtások dézsmáltak az apjokéból azért a gyönyörűségért, hogy egyet-kettőt ők is lőhettek a mi puskánkkal. Ettől fogva minden vakációra hazagyalogoltam, az az 56 kilométernyi út Zilahról Tasnádig, magánosan vadászgatva, csupán élvezetes vadászat volt. Eltartott sokszor három napig is, ha bő volt a zsákmány, mert jórészt már útközben lehúztam a bőrét. Közbeesett a szakácsi erdő, jó három óráig megtartott benne a gyaloglás, télen a farkas-támadás se volt példátlan eset. De hát hogy féltém volna, puskával a kézben?!

Vagy két télen-nyáron vígan folyt a madárgyűjtés, tele volt már minden szekrény teteje, meg a mestergerenda. Büszke is voltam rá. Hát egyszer szünidőre hazajövet, egyet se látok. Édesapám aztán elmagyarázta: Te fiam úgyis ritkán látod, mi meg már nem győzzük porolgatni, hát ezt ennek adtam, azt annak adtam, a többit a patikásnak, ott jobban látják. Így lett vége az én múzeumomnak!

Másik évben újra lángragyújtotta az én gyűjtőkedvemet egy óriási fenyődarázs, mely szememláltára bújt elő egy fenyődeszkából. Még eszemben volt tanárom tanítása, hogy az állatokat kínozni nem szabad, azért

A szerző 1902-ben, Újguineából való visszatérése után.

az ő példája szerint gombostűre tűzve papírlappal lefödtem és a tű kiálló részét gyufalánggal megtüzesítve „kegyelmesen“ öltem meg. Úgyanakkor ráakadtunk egyik szőlőhegyen egy igazán természeti ritkaságra, a esíkos egerek tanyájára s diadalmasan vittem haza egyet elevenen egy befőttesüvegben, de az meg éjjel kirágta magát és megette az én ritka darazsamat is, összerágott egyebet is a ruhaszekrényben, ahol őriztem. Veszteségemet még keserves atyai büntetés is tetézte azért, hogy eleven egeret hoztam a házba.

Közös kárunk lett ennek a fenyődarázsznak a pusztulása nekem meg az én Debrecenbe került NAGY ANTI pajtásomnak, mert mi megállapítottuk, hogy olyan bogarat még a világon senki se látott, még a debreceni „ténsúr“ se, egy ottani tanár, aki minden bogarat ismer. Van is neki sok fiókja tele bogarakkal, még amerikaival is. Úgy volt, hogy a mi ritka bogarunkat majd a pajtásom neki mutatja be. Közös kirándulásainkon azután nem is volt más beszéd tárgyunk, mint a debreceni múzeum. Végtére el is határoztuk, hogy mi is csinálunk rovargyűjteményt, még pedig olyant, amelyben össze lesz gyűjtve mindenféle bogár, ami csak városunk környékén található. Még ma is mindig örömmel gondolok arra, hogy ha már nem lett volna feltalálva a „Localfauna“, egy vidék, ország vagy földrész állatvilága összeállításának gondolata, arra mi gyermekek már magunktól rájöttünk. Sőt eszközünk is volt már hozzá, egy szál rovargombostű, mit pajtásom mint különös ritkaságot Debrecenből megszerzett, meg egy isten tudja honnan került gyujtólcse, amit mikroszkópnak léptettünk elő, addig is, míg összetakarékoskodhatunk 80 krajcárt egy olyan szép háromlábú nagyítóüvegre, amilyent még Debrecenben is csak egyetlen boltban lehet venni.

Eltelt abba két esztendő is, míg ezt a drága üveget megvehettük, de még nagyobb akadály volt, hogy

én Zilahon és Szilágysomlyón, ANTI pajtásom pedig Debrecenben és Nagykárolyban hiába próbáltunk végig minden cérnásboltot, próbából mindenütt egy krajcárért gombostűt vásárolva, de olyan gombostűt, amilyen nekünk kellett volna, bizony nem találtunk. Pedig három nap oda, három nap vissza, még Szatmáron is végigpróbáltuk. Végre is a közönséges vastag gombostűnél kellett maradnunk. Bizony rovartűért akkor még Bécsig kellett volna menni.

Végre 1872-ben a VI-ik osztályra virradva minden megvolt ami kell, nagyító, gombostű, dobozok, dugódarab és spanyolviasz, elkezdhattuk Zilahon, még egy társat is verbuváltam magamnak, egy szilágysomlyói osztálytársamat, akit szintén lokalpatriotizmus alapján arra bízattam fel, hogy ő meg a saját szűkebb hazája rovarjait gyűjtse össze. Egyszer aztán egy piros cincért a kezembe fogva, — jól emlékszem, a *Callidium sanguineum* volt, — odaállítottam boldogult BACZÓ GÁBOR professzorunk elébe, hogy mondja meg nekem annak a nevét, mert mi ezután bogarakat gyűjtünk és kérjük, hogy mondja meg azoknak a nevét. Éppen nem örült meg neki a tudós férfiú, sőt őszintén megmondta: „hát én, kedves barátom, a bogarakat nem ismerem, csak a cserebogarat meg a szarvasbogarat, hanem adok magoknak hozzávaló könyvet, keressék meg benne!“ Mindig tisztelettel gondolok ezért az őszinteségért BACZÓ tanárunkra, aki pedig a botanikában igen jártas volt, hogy nem nagyképüsködött, mint ahogy nem példátlanul kisütötte némelyik tanárra maga a diákság. Aztán ideadta a tanári könyvtárból az ismeretes „Käferbuch“-ot és „Schmetterlingsbuch“-ot, állandó használatra. Mint indítványozónak, illető pajtásomra bízom a választást. Nem mondom, hogy nem fáj a szívem, mikor a lepkéket választotta. De ez a választás rám olyan döntő lett, hogy bár később min-

den rovarcsaládot áttanulmányoztam, éppen a lepkéket sohasem szerettem.

Német volt a könyv is, a használatos műnevek se voltak benne semmiféle német szótárban, de jók voltak a képek. Az igaz, hogy néha olyan szép spanyolországi neveket húztam a magyar bogarakra, hogy na, mégse lett abból semmi baj. Akkor még olyan világ volt ott nálunk, hogy gyűlöletes volt minden, ami német, csak muszájból vettünk német könyvet a kezünkbe, mártír volt az, aki megbukott a német nyelvből. Engem ez a bogarászkönyv vitt a német nyelvre, úgyhogy tanító nélkül, de gyakorlatból pár év múlva szótár nélkül élvezhettem német könyveket. Sőt később más nyelvekre is a bogarászat vezetett, franciára, angolra, olaszra, még a spanyolra is, úgyhogy ma már, a szláv nyelveket kivéve, alig van európai nyelv, amelyiknek a nekem szükséges természetrajzi irodalomban tolmácsra szorulnék. Nem csupán magamról mondom, de a természetrajz művelői mind sok nyelvűek. Pedagógusok ezt még nem látták meg, hogy milyen hathatós közvetítője az idegen nyelvek megkedvelésének, az állatgyűjtésből a legelőcsőbb rovargyűjtés.

Eleinte csak a képek vezettek a gyűjtött bogár névére, később a szöveg is segített. Akkor még csak éreztem, de tudatosan csak később ismertem meg azt a tudományos elvet: „Nomina si nescis perit et cognitio rerum“, nem ismerjük még azt, aminek a nevét nem tudjuk! Természetesen csak a természetesebb bogarakat gyűjtöttem, amiket vaskos tűim elbírtak, de a további két év alatt felszaporodott 150 fajra, amelyeknek mindenike annyira személyes ismerősöm lett, hogy a legelső pillantásra meg tudtam mondani a nevét. Nem is hinnék el, mennyire növelte tekintélyemet ez a tudásom felnöttek és diáktársaim előtt. Sokszor próbára tettek, hogy nem nagyképeküsködöm-e és nem csupán hirtelenében rántok-e elő az ő számukra valami bolond latinos nevet az elő-

mutatott bogárra, amelyik az ő nézetük szerint pedig valami ember-nem-látott ritkaság lehet, mivelhogy ők azelőtt olyant sose láttak. De mindig volt bizonyágom, az én német könyvem, benne a kép és a név, amelyben egyszerre keresés nélkül a mondott névre és alakra mutathattam, sőt teljes bizonyágul megmutattam gyűjteményemben a szóban forgó bogár párját, alatta a reátűzött névvel. Már akkor két szép üveges dobozban büszkélkedett az én 150 bogaram, mindenből csak egy darab, válogatott legszebb.

Hanem aztán közbejött valami, ami bizony leforrázta és kicsinyre zsugorította össze az én nagyinak képzelt természettudós voltomat. Érettségi vizsga után mint a zilahi kollégium szupplikáns diákja másodmagammal bejárásra a Zilahtól Debrecenig tartó országrészt. Ma már turisztikának hívják azt a kéthónapos gyalogkirándulást, amit akkor szupplikációnak nevezünk. Mindjárt az elején eljutottunk az akkor még Kraszna vármegyében fekvő Szilágy-Nagyfaluba PUNGUR GYULA református paphoz. Ott aztán úgy összezsugorodott az én tudományom és büszkeségem, mint a gilvagomba. A mi papunk nagyenyedi diáksága után a nagynevű Ugron családnál nevelősködött, ott összebarátkozott és együtt dolgozott HERMAN OTTÓ-val, Kolozsvárott is közeljutott az ottani gyűjteményekhez. Bizony csekélyke lett az én tudásom az övé mellett. Ha én ismertem 150 bogarat, ismert ő sokszora többet, sőt ismerte és gyűjteményébe sorozta a legyeket, darázsokat, szitakötőket és szöcskéket is. Ha nekem volt két üveges dobozom megtelve, volt neki egy egész szekrényre való. Ha én felemlítettem valami ritkaságot, ami nekem van, mutatott ő abból mindjárt hatot is. Még hozzá az ő rovarjai igazi rovartűn díszeltek, amilyent én életemben eddig csak kétőt láttam. Csak még törpe se voltam az ő nyomában. Ő maga ugyan másként nézett engem, tán mint valami vad süvölvényt, aki magától nőtt ki olyan helyen, ahol

híre se járt az ő kedvelt tudományának. Megkedvelt, barátságába fogadott és meg is tartott benne később is, mikor sorsunk egymás közelébe vetett. Nekem ő volt az első eleven természetvizsgáló, akit láttam.

A zilahi kollégium terebélyes fájáról éretten hullottam le 1875-ben, pályaválasztás állott előttem. Ha én választhattam volna, mérnök vagy orvos lettem volna, mert azok előtt az ország határa is nyitva áll. De menem nem kellett arra, ahol valami segítséget találok, hogy kitanulhatok. Odahúzódtam tehát a mi szegényes református intézeteink árnyékába, éppen úgy, mint több hasonló sorsban levő tanulótársam, remélve, hogy debreceni származású papunk pártfogása mellett a híres kollégium útján papságig vihetem. Kivágytam mindig a nagy világba, és most elindultam olyan cél felé, mely legalább egy csendes faluba vezet, ahol aztán bezárul előttem a világ minden kapuja, előttem is, kedvelt tudományom előtt is.

Debrecenben aztán nekiestem a kámeckátufnak és más hebreus és görög tudományoknak, ami nélkül becsületes kálvinista pappá lenni nem is lehet. Böven jutott nekem ebből a tudományból, mert a kollégium falai között nem is igen zavart engem földi foglalkozás, mint amilyen az evés-ivás és más ilyesféle. PETŐFI legalább tudott énekelni Debrecenben, én legfeljebb prózában mondhatom azt a példabeszédet: döglött szamarat nem látott a világ, se pedig Debrecen éhenholt diákot. Azért én is megéltem.

Mint valami mennyei szózat jelent meg az iskolai első féléve zártával a jövő évre szóló pályázatok közt egy, amely, most is jól emlékszem, úgy hangzott: „Gyűjtesenek össze és szedessenek rendszerbe (STEIN szerint) Debrecen téhelyröpü rovarai. Jutalma 50 forint. A pályázókat utasítással ellátja Dr. TÖRÖK JÓZSEF főiskolai tanár“. Ez nekem szól, hisz ez az én mesterségem! De

azért be kell várni a tavaszt, mert tél közepén nem futkosnak bogarak.

A húsvéti vakáció utolsó napján külön posztószéltarisznyában lógott vállaimról a pályadij előleges biztosítéka, az én két üveges fiókom, eddigi gyűjteményem, útban Debrecen felé. Sose felejtettem el, végzetes bal eset ért Érkáváson. A faluvégi cigánysoron áthaladó árokugrásnál bizony leszakadt a posztószélszíz és az én kincsem a sárba zuhant, nagy multságára a putri előtt sütkérező cigányfiúknak.

Dr. TÖRÖK JÓZSEF már több mint egy évtized óta gyűjtötte és tanulmányozta Debrecen és környéke állatvilágát, faunáját, abból a legnehezebb és legbonyolultabb részt, a rovarokat. Gyűjtésének eredményét a magyar szakirodalom őrzi. Akkoriban teljesen a faunisztikai feladat uralta a magyar állattani tudományt, mert természetesen a legelső és legfontosabb kérdés azt tudni, hogy miféle állatfajok élnek hazánk területén? Most már a magas kor és köszvény akadályozta, hogy maga járhasson utána, arra volt hát jó ez a kitűzött pályakérdés, hogy mozgékony segítők támadjanak a cél előmozdítására. Bennünket, a jelentkezőket, ellátott jó tanácsokkal és ami legfőbb, a szükséges rovartükkel, rendelkezésünkre bocsátotta gazdag gyűjteményét, eleinte velünk együtt, később magunk is összehasonlítás útján megtalálhattuk a gyűjtöttek neveit, nála megismerhettük azokat is, amik nekünk még hiányoztak. Ha akadtak olyanfélék, amik nem voltak meg a gyűjteményben, azokat időnként felküldte Budapestre a Nemzeti Múzeumba, ahol FRIVALDSZKY JÁNOS meghatározta neveiket és visszaküldte.

Nem kell dicsérnem magamat, hogy én voltam a legszorgalmasabb tanítvány, elég arra hivatkoznom, hogy még a nyár folyamán elmaradoztak mellőlem a pályatársak, kilátástalannak látva a további vetélkedést. Sorom is jobbra fordult, ha a hebreus tudománynak semmi

haszna nem is volt, a bogarászat azt eredményezte, hogy az új tanév elején tudós tanárom házába fogadott, unokájához nevelő címén. Igenis, címén, mert ha mi ketten a bogárdobozok fölött összedugtuk a fejünket, nem jutott idő semmi másra.

Meg is lett a várt eredmény, mert az év végén a kitűzött pályázaton versenytárs nélkül állva, 800 fajon túl 30—40-el többitől álló „téhelyröpű” gyűjteményem nyert díjat. Névsoruk ott rejtőzik a Debrecenből felsorolt fajok között. Áldott tanárom még olyan nagylelkű is volt, hogy a néki hiányzókon kívül még gyűjteményemet se tartotta vissza.

Hanem nekem már akkor szűk volt Macedónia! Annyi sokat hallottam a Nemzeti Múzeumról, ahol minden Magyarországon ismeretes bogár megvan, sőt a lepkek, darazsak, legyek és másfélék is, meg az a nagy könyvtár, amelyben mindenféle nyelven írott könyvek megvannak róluk, hogy már én csak oda, Budapestre vágytam. Tanárom is helyeselte szándékomat, ott is van református teológia, TÖRÖK PÁL püspök éppen az ő testvére. Nem is vártam meg a tanév végét, a második félévre fel is jöttem. Országosan nevezetes napon, DEÁK FERENC temetése napján. Azért késtem pár napot, hogy elkerüljem a temetésre jövőktől zsúfolt vonatokat.

Azt hittem, hogy a testvér ajánlólevele szíves fogadtatást szerez TÖRÖK PÁL püspök úrnál, de bizony sápanyú képet láttam. Hm, baj van, nagy baj. Itt a tantárgyak egész évre vannak beosztva, nem egyetemies fél évekre, mint odaát. Visszaadta ajánlóleveletem, menjek le vele egy emelettel alább FARKAS JÓZSEF igazgatóhoz, tudakoljam meg, hogy egyáltalában felvehető-e év közben? Távoztomban elgondoltam, püspöki izenetet viszek, a hangsúlyozás rám van bízva. A hangsúly tehát úgy esett ki, lévén a magyar nyelvben határozatlan és határozott alak, íme, testvérenek ajánlólevelével püspök úrtól jövök és kérceti, hogy legyen szíves engem fel-

venni. A püspöki izenet így megszüntetett minden aggodalmaskodást. Pedig már attól féltem, bezárul előttem a Nemzeti Múzeum.

A négy éves teológiai évfolyamból a Debrecenben töltött másfél év után két és fél év állott még előttem Budapesten. Nem volt okom megbánni az iskolaváltoztatást, sőt örülhettem neki. A hírneves debreceni főiskolában sok ösztöndíj és alapítvány volt szegény tanulóknak, de ott teológiai és jogi kar lévén sokkal több tanulóval, aránylag kevés jutott egynek, azokat is elsősorban papok és tanárok fiai kapták. Nem az egyház árnyékában élő, mondjuk világi foglalkozású szülők fiának, mint jó magam is, ritkán jutott valamicske. Nem is zúgolódtunk érte, köztudomású volt, hogy azokat az ösztöndíjakat, ha nem is mindet, egyházak és vallásos gondolkozású pártfogók adták össze. Ellenben a budapesti református papnevelőben mindenkinek jutott bennlakáson kívül hat forint havi segély, amiből a mosatás fontos tételén kívül jutott legalább ebédre-vacsorára egy karéj kenyér és hozzá darabka szalonna vagy tepertő. De nyáron változatosságot hozott a zöld paprika, meg só-paprika összekeverve, a szárított paprikás szalonna. A reggelizés, persze, egyáltalában nem volt nálunk divatban. Így éltünk hétszámra, hónapszámra száraz ételen, nekünk volt csak igazán ünnep a karácsony, húsvét és pünkösd, amikor alkalmunk volt legátusként sült-főttel lakmározni és a ruháralót is összeprédikálni. De azért nem honolt köztünk elégedetlenség és zúgolódás a sors ellen, tudtuk, hogy így nőtt fel az eddigi református papgenerációk hosszú sora, így kell annak lenni.

A pályámra készülődés helyett minden lehető szabad időmet Budapest környékén bolyongás és a Nemzeti Múzeum közt osztottam meg. Kirándulásomban egyetlen átkos nehézség akadályozott, a dunai hidak, amelyek a négy krajcár hídvám az én jövedelmemhez képest

súlyos adó volt, de segitettem rajta akképen, hogy még az óbudai hegyekre vagy a Gellérthegyre kirándulásomkor is lekerültem a vámmentes összekötő vasúti hídra. Mindjárt az elején akadt két bogarászó barátom is, HALÁSZ ÁRPÁD és FODOR JÓZSEF, akik ehhez Temesváron SZMOLAY VIKTOR tanár gyűjteménye példáján kaptak kedvet, éppen mint én debreceni tanáromtól. HALÁSZ ÁRPÁD, makói gimnáziumi tanár, a makói fauna ismerője, korán elhalálozott, de Dr. FODOR JÁNOS budapesti fogorvos, ifjúkori kezdő entomológustársam, ma is hódol kedvelt tudományunknak és derék fiával együtt szaporítja máris gazdag gyűjteményét.

Singaporetól Újguinea felé.

A mozgalmas kikötőben alig kelt némi feltűnést az Újguinea felé induló tekintélyes gőzös elindulása. Utas kevés van, mindössze öt, de azért képviselve van kettőkettővel az első és második osztály, sőt a harmadikba is jutott egy-egy szolgálatot kereső matróz, akinek nem idegen már a matrózok kosztja, ami neki jutni fog. Minket nem kísér a hajóig búcsúzó barát és ismerős, azoktól mi már a harmadik világrészben járunk. Szinte irigykedve nézzük azt a pár száz kínai kulit, akiket a munkásszerzők csordamódra hajtanak be a fedélközbe, fejszámra adva át őket egy hajósaltisztnak. Ezek már szereztek maguknak barátokat és zsongva búcsúznak tőlük, a távolodó hajóról kiabálva át utolsó üzenetüket (3. kép).

A „Stettin“ lassan haladva siklik kifelé a kikötőből, majd az öböl kijáratához érve, a város elé kerül, honnan teljes pompájában tűnik elénk a trópusi környezettel díszített város látképe a körülötte fekvő halmozatokkal, miket részben angol erődítmények, részben pálmák és bambuszok közé rejtőző villaszerű

európai házak díszítenek. Legfeltűnőbb a Fort-Canning ormán a hajójelző állomás óriási árboca, a kötélzetén erre-arra mozgó zászlókkal, mikről a hozzáértők nagy messzeségből megtudják, hogy miféle nemzetiségű hajó érkezik vagy távozik. Szokatlan trópusi színt ad a tájéknak a dombok ormán a madagaszkári Ravenala-pálma, melynek óriási, több méter hosszú lapos levelei legyezőformán egy síkban terjeszkednek szét s szemben legyezőnek, oldalról egyenes oszlopnak látszanak. A tengerparton végighúzódó kókuszpálmaerdő teljessé teszi a trópusi hatást. A Csendes-tenger vidékein megszokjuk az ilyen tájékat, de Singaporenál az első benyomás felejthetetlen marad.

Az utolsó kapocs a szárazfölddel akkor szakad el, mikor végre a révkalauz is a hajót kísérő kis gőzösre száll. Úgy érezzük, hogy most jutottunk újra a sík tengerre. És olyan egyedül maradt mindenikünk. Az a nyüzsgő élet, mely hajónkat Singaporeig betöltötte, el távozott a Kína és Japán felé menő irányra, a hajók országútján a mi hajónk néptelen mellékútra tért, forgalmas kikötőket nem érint, mintegy vak útra megy Újguineáig, mert onnan nincs tovább közlekedés, legfeljebb csak ide vissza lehet térni, — ha élünk. Ezt a hajójáratot nem is közszükséglet tartja fenn, hanem a politikai szükséglet. Németország politikai foglalást tett Újguineában, egy részvénytársaság némi kísérletet tesz e gyarmat értékesítésére, néhány embere ott van ecélből, hát emiatt kellett oda hajójáratot beállítani, hogy ezekkel összeköttetésben maradhasson. Állami támogatás teszi lehetővé, hogy évenként hatszor egy hajó látogassa meg e gyarmat néhány pontját s ellássa az ottan lakó európai hivatalnokok szükségleteit. Új még az egész gyarmatosítás, alig tíz éve kezdtek el, ide tehát utas vagy vállalkozó kereskedő nem megy, csak éppen akinek arra valami különös oka van. Négy útítársamnak és nekem szintén meg van a különös

3. kép. Újguinea felé a „Stettin“ fedélzetén. A sorzó az alsó sorban az első.
Eredeti főlvételel.

okunk. Két első osztályon utazó társamat a jó fizetés vonzza, egyik jogász, rangja neve „assessor”, a bismarckszigetségi Herbertshöhe lesz az állomása helye, feladata lesz végezni minden jogi teendőt, ami ott előfordulhat: a falusi bíróságtól kezdve a miniszterséig, azaz hogy az utóbbi mégse, mert rajta kívül lesz még egy ember fölötte, a kormányzó, s alatta is egy, az irnok. A másik orvos, ez sem Újguineába jön, hanem szintén Herbertshöhebe, a részvénytársaság munkásait gyógykezeleni. Hogy mellette még az ottlakó európaiakat is gyógyítsa, az mellékfoglalkozás, mert a részvénytársaság európaiakat kap eleget ingyen, de a szerződöttetett kuli pénzbe kerül, hát arra a gondja is több. Az orvost is, a jogászt is háromesztendő szerződés köti a gyarmatokhoz, reméli mindenik, hogy ezt ki is bírja, mert Herbertshöhe sokkal egészségesebb terület hírében áll, mint Újguinea. Kettőjünkkel be is végződik az első osztályon utazók névsora. A másodikon is ketten vagyunk, én meg egy „trader”. Ez olyan foglalkozás, amilyen nálunk otthon ismeretlen, azért magyarázatra szorul. Angolosított német szó, adásvevést jelent s itt a Csendes-tenger tájékain ez a neve annak a kereskedőféleknek, aki a bennszülöttekkel kereskedik; nem pénzzel fizet a bennszülöttnak, mert az azt nem ismeri, hanem mindenféle portékával. Magyarosan talán nevezhetném cserekereskedőnek. Ennek az üzletágnak egész rendszere van, ott lesz módom megismerni minden csínját-bínját, mert erre szükségem lesz, ha a bennszülöttekkel önállóan érintkezni akarok. Ez az útítársam már tudja, hogy ezzel jó pénzt lehet keresni, megtanulta matróz korában, mert pár évig az Újguinea felé közlekedő gőzösökön szolgált, sőt már el is szegődött, de ittlétekor még nem léphetett be, mert a hajóstársaságnak volt elkötelezve idáig és szolgálata csak az európai kikötőben végződött. Most tér vissza leendő állomása helyére. Ha néha közlékeny kedvében van, beszél ne-

kem az ottani életről s én hallgatom áhitattal. Csak az a kár, hogy legkevesebbet tud beszélni éppen Újguineáról, mert bár sokszor megfordult az ottani kikötőhelyeken, szolgálata a hajóhoz kötötte s éppen olyan dolgokról nem tud nekem felvilágosítást adni, ami engem legjobban érdekelne. Hamar is kifogytunk a témából, minden kikötőről megtudtam, hogy az én új barátom hol és hogy mulatott, összeveszés után, hogy és miképen hagyta helyben győzedelmes verekedés közben a mulatozó pajtásokat. Ezek voltak az ő úti tapasztalatai, egyéb ötöt a világból nem igen érdekelte.

Negyedik útitársam közelmúlt matróz korában szintén megjárta már a csendestengeri német gyarmatoskat s most neki is a träderség a vágyai netovábbja. Végighallgattam türelmesen panaszait, hogy mennyi betegség és baj lapította meg erszényét, hogy most a harmadik osztályon kell utaznia, míg aztán a másik leendő träder azzal csappantotta meg részvéteimet, hogy elárulta társa bűneit, hogy elkorhelykedte és eluraskodta Singaporeban az útiköltségre valót. Azonban ez se maradt adós, máskor meg ő igyekezett hasonló színben befeketíteni az ő kedves kartársát, ha négy szemközt maradtunk.

Megérkezés Újguineába.

Kis gőzhajónk odaállott a parthoz és kikötöttünk.* A parton 10—15 európai úr állott, tiszta fehér ruhában, újév napja lévén, elfoglalva senki se volt, majdnem az egész telep európai lakossága kivonulhatott a menetrend idejénél szokatlanul korábban megérkező hajóhoz. Körülöttük számos színesbőrű népség, két külön világrész szülöttjei, ázsiai malájok és kínaiak, amilyeneket már az eddigi kikötőkben láttam és a harmadik

* Friedrich-Wilhelmshafenben.

földrészt, Ausztráliát bemutató bennszülöttek. Ezekről már tudtam, hogy nem igazi újguineaiak, hanem a körülötte fekvő szigetségekről toborzott népség, szolgasereg. Egyelőre még azt se tudom megkülönböztetni rajtuk, ruhájuk és borotvált arcuk után, hogy melyik a férfi, melyik a nő. A parton nyugodtan csoportosulva áll az úri és a szolgasereg. Meglep engem először is ez a szokatlan némaság, ami az érkező hajót fogadja, pedig már a partnál vagyunk. De mégse csodálkozom rajta, csak a hajó személyzete ismerős itt, azok pedig a kikötéssel bajlódnak. Csak a kapitány vezényszava hangzik, utána dolgukat értő matrózok futkosása élénkíti a szokatlan csendet. Itt most ismeretlenek fogadnak ismeretleneket. Az öt személyből álló utasseregből csak kettőnek van ismerőse, kik pár üdvözlő szót kiáltanak felismert barátjaiknak és viszont. Lebocsátják a hajóról levezető pallót, de szomorúan látom a közönség tartózkodását, közülünk senki sem igyekszik gyorsan kiszállni, ahogy a céljához érkező utas szokott, sem a kívülállók nem sietnek a hajóra. Itt már az idő nem pénz és úgy látszik, a vidámság és öröm nem állandó lakos.

Lassankint mégis némi élet támad körülöttem, aki az egész jelenetet némán szemléltem. Utitársaim, a két újonnan jött hivatalnok, a várakozóknak bemutatkozik, velük eltávoznak, a két volt matróz régi ismerősökre talál, a kapitány és tisztjei átadja a napos tisztnek a felvigyázást, még az európai altiszteknek is vannak régi ismerőseik, akik meghívják. A hajón csak a színes személyzet marad s a megérkezés után negyedóra se telik, néma marad a hajó a partnál, az öböl tükörsíma szélén.

Ügyszólván magam maradok a fedélzeten. Sohasem éreztem magamat így elhagyatva. Még a partra lépni se kívánok. Csak álldogálok. Minck siessek a partra, az én temetőmbé. Magam választottam magamnak ezt

az én temetőmet, szép temetőmet. Előbb hadd gyönyörködjem benne, most még csak távolból.

A késő délután már az egész vidéket meglepte a nedves köd, a nap vörös korongja még csak világít, de napfényt nem ad. Újguineából előttem a lapos part, ahol az európaiak telepe terjeszkedik, elszórt fabódé-forma lapostetejű házaival. Itt-ott egy nagy fa, ismerem már, kenyérfa vagy óriás *Ficus*, amelyeneket az erdőirtásból meghagytak, meg kókuszpalmák. Látszik, hogy újdonsült telep maga is. Nyugaton beszegi a tájat egy budai hegyekre emlékeztető hegység, a Hanseman-hegység, rajta a sűrű erdő mindent elföd, a messziségtől minden szürke most. Északra, keletre apró szigetek fogják körül a nagy tengeröblöt, mindenik sziget olyan messziről, mint egy pálmákkal megrakott szép nagy kosár. Legszínesebb most a tenger, mozdulatlan tükör, fenekéről tarka virágos mezőt utánoznak a vörössel, kékkel, fehérrel tarkított zöld korallpadok.

Mégis csak kilépek már a partra is. Jól gondozott utak, vastagon behordva tengertől mosott korallhomokkal, benne fölös számmal sok elhalt kagyló és csiga. Válogatok bennük, de nem sokáig, mert seregestől támadnak rám a szúnyogok, amit erre felé moszkitóknak hívnak. Visszamegyek hát a hajóra, úgylis ott lakom még ma éjszaka. Ráérek gondolkozni a jövőről, kiszínezni a sivár valót. Ehhez a kiszínezéshez bizony nem sok festékem van. Számba veszem a piros festéket, összeszámolnám a zsebbelit, ha úgylis nem tudnám, hogy némi apróbbakon kívül még csak egy font aranyom van. Annak bizony csak a neve font, angol font, nem éri túl német mértékben a negyedszázat sem. De hát van egy ajánlólevelem a kormányzósághoz igazgatómtól, amelyben kilátásba helyezték, hogy a legközelebbi hajóval jön utánam 300 márka. Én istenem, hát miért kell azt éppen küldeni utánam, nem adhatták volna mindjárt, hogy magammal hozzam? Hogyisne!

Talán hogy elmenjek vele Újguinea helyett aranyásónak! Ó földi gondviselés, kiszámíthatatlanok a te utaid! De hát nekem itt van vigasztalónak az a népszerű magyar biztatás: mindig volt valahogy, sohase volt sehogy!

Am egyszer csak azt hallom, hogy egy német hang nevemet kiáltozza a part felől. Megtudom, hogy levelem érkezett a postával. A hajó megérkezése után az itt a legelső szenzáció, hogy a posta mit hozott Európából? Odarohan elsőben is mindenki, beáll a postai megbizotthoz önkéntes segítőnek, természetesen csak addig, míg megkapja a saját leveleit. Érkezett egy levél az én ismeretlen címemre is, de a velem utazóktól hamar kiderül, ki az, mi az, és most mint jövőbeli ismerőst megörvendeztetni elhozta egyik itten lakó német úr. Igenis úr, meglátszik rajta, mert íme, egy levél elhozására is két bennszülött szolga kíséri. Régi települő, tudja már, hogy kell úrnak lenni. A vén Európában még azt se tudják igazándiban, csak hiszik, hogy tudják. Igazi urak csak a kolóniákban tudják, mert ott vannak a legtökéletesebb szolgák is.

Az én első levelem velem utazott, kedves barátom felesége írta. „Üdvözljük Újguinea földjén!“ így kezdődött. Egyszerre nem éreztem magamat elhagyatva, meghatottságom mellett úgy éreztem, mintha üdvözlő szivek melege lehelne rám s árasztana el biztatással és bátorítással. Hazai levegő érintett meg, mintha ez a leveлке idehozta volna elébem mindazokat, akiket szerettem és elhagyni véltem, felvidult lélekkel néztem egyszerre a jövő elébe. Ki se mondhatom, mennyire megvigasztalt engem ez az ideképzelt üdvözlő küldöttség, és később is hányszor emelt fel ennek még a megemlékezése is. Első örömem volt ez itt nekem, megérkezésemkor, jó előjelnek tekintettem és bizony az is lett.

Még alig ocsudtam fel első kellemes érzésemből, máris egy másik érkezett a hajóhoz jövő teleporvos, **DEMPWOLFF OTTÓ** személyében. Mindjárt első szavai után ámulva hallottam, hogy ő már értesülve volt jövetelemről, várt is reám, meg is hívott azonnal vendégének. Azt, aki neki írt és neki beajánlott, azelőtt csak egyetlen egyszer láttam életemben, **BRANCSIK KÁROLY** trencsényi főorvost, aki orvosi hivatása mellett éppen a leíró természetrajzi szakot művelte és sokszoros levélbeli összeköttetést tartott fenn tengerentúli természetvizsgálókkal. Különösen madagaszkári rovargyűjteményeiről volt híres szakköreinkben. Éppen azért legelsőben is azt kellett hinnem, hogy az én újguineai doktorom is a természetrajz kedvelője. De mindjárt lehűtött azzal, hogy ő éppen a gyűjtésnek leghatározottabb ellensége, abból a különös okból, hogy szerinte a természettudomány éppen az orvosok közül csábít magához aránylag legtöbbet, ezzel pedig elvonja őket tulajdonképeni hivatásuktól, pedig minden orvosnak minden idejét csupán a magaválasztott tudományának a művelésére egyesíteni kötelessége. Ezért bár neki innen a világ különböző tájaira nagy levelezése van, de azok csak orvosi és azokkal kapcsolatos eszmék és gondolatok kicserélésére vonatkoznak. Ilyen levelezésben áll ő **BRANCSIK**-kal is, az adta az alkalmat, hogy most ilyen kedves és hasznos ismeretséget köthettem.

A „Stettin“, mellyel ideérkeztem, másnap tovább folytatta útját, programm szerint érintve aznap még Stephansort, másnap Finschhafen kikötőt, aztán három-négy nap múlva az északra fekvő Matupi végállomásra érkezik. Ott időzik még néhány napot s ugyanazon állomásokon át visszafordul ide Friedrich-Wilhelmshafenbe, hova 14 nap múlva várjuk. Ennek a hajónak az útja Singaporetól, Ázsia legdélekeletibb csúcsától az Újirland-szigeti Matupi végállomásig ez idő szerint egy zsákutca, ahonnan csak visszafelé van össze-

köttetés. De már arról beszélnek, hogy a Norddeutscher Lloyd még egy ilyen hajót állít be és akkor Újguineából három felé lesz kapcsolat, Singaporeba, a keletázsiai Hongkongba és az ausztráliai Sidneybe. Egyelőre úgy terveztem, hogy felhasználok azt a két-heti időt, míg a Stettin visszatér Matupiból, gyűjtök itt amit és amennyit lehet, hogy már az első hajóval küldhessek Újguineából valami kóstolót. Ennyi idő alatt természetesen nem gondolhattam másra, mint rovarokra, amiket egyszerűen borszeszben is el lehet küldeni. Nagyobb természeti tárgyakat, úgy állatot, mint növényt, ilyen rövidesen szállítani nem lehet, azokat előbb kitömní, szárítani kell, előkészíteni nagy útra. Különben is olyan izgatottságban van ilyenkor mindenki, hogy nyugodtan beszélgetni se lehet. Még velem se, pedig én csak akkor érkeztem Európából, hát még aki régebben van itt! Mindenki leveleket ír, csomagokat csinál, azután három hónapra ki van elégitve.

Első gyűjtésemben nem sok örömem telt, nagyon hamar el is felejtettem, hogy mik is voltak azok között? Pedig természetesen nekem is mind soha addig nem látott színű és alakú bogarak voltak azok, de nekem akkor nem volt se türelmem, se figyelmem, hogy örüljek nekik, csodálkozzam rajtuk, csak fogni belőlük többet, minél többet s gyömöszölni őket borszeszes üvegbe! Hogy lehető legtöbbet szedjek össze és küldhessek az első alkalommal. A kapzsiság büntetése utólért azután. A tájéknak, környezetnek, az idegenszerű növényzetnek és állatvilágnak első benyomását nem élveztem, ezt elvesztettem. Ez lett az én bűnhődésem.

A méltó büntetés javít. Én is javultam tőle. Látó szemmel, figyelmes érzéssel szemlélem azóta az előttem feltáruló természeti szépséget. Mindjárt tanulmányozásba kezdtem, öntudatosan megfigyelve összesen és egyenként tájat, tengert, erdőt, mindent, hogy számot adjak magamnak róla, hogy mi az, amit szépnek

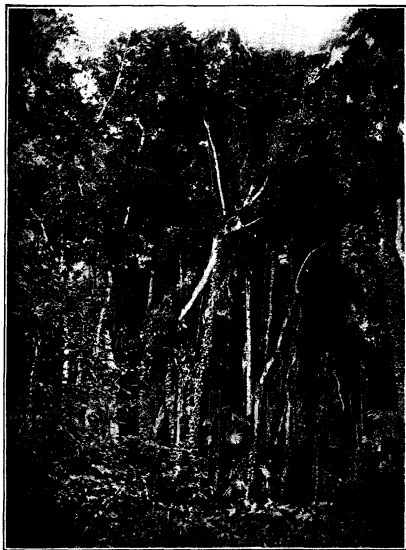
látok rajta, ami nekem tetszik? Észrevettem, hogy ezt is tanulni lehet, sőt nem az első látás adja a szép magasztos érzését, sőt gyakori megisméltése erősíti azt. Végtére azt hitettem el magammal, hogy művészek vagy művészi lelkületűek után csak a természetvizsgáló élvezi igazán a természeti szépet, mert fát, fűvet, állatot egyenként is ismer.

Az első gyűjtési eredmény és az első levelek postára adása után legfőbb dolgom lett a berendezkedés. Állandó házi berendezkedésre nem számíthattam, azt mindjárt is láttam. Nekem mindig készen kellett állanom rögtöni hurcolkodásra, mert a szigetségekben lehető legtöbb helyre kívántam ellátogatni, itt pedig nincsen szó menetrendszerű utazásokról. Csak alkalmilag lehet helyet változtatni, ha véletlenül jön valamelyik helyi hajó, amely esetleg olyan tájra utazik, amelyik az én gyűjtési céljaimnak megfelel. Számítva arra, hogy olyan helyre jutok, ahol a nekem szükséges dolgokat be nem szerezhetem, nekem mindent magammal kellett készen hoznom. Újguineából múzeumi tárgy minden, amit onnan küldhetek, de azért nem szabad minden után kapkodnom, hanem mulhatatlanul határozott célt kell kitűznöm, amit már otthon előre is megbeszéltem nemzeti múzeumunk szakembereivel. Igyekeztem már otthon beszerezni a hozzávaló felszerelést. Előre is le kellett mondanom arról, hogy nagyobb szárazföldi utazásokat tehessek, arra fegyveres kísérők és teherhordók kellenének, amit az én költségvetésem meg nem bír. Egyedül magam vagyok és csak a partvidékekre kell szorítkoznom, ahova alkalmi hajókkal eljuthatok. Hajókon a teher árát rendszeren köbméterekben számítják, azért utikészleteimhez még otthon készítettem négy ládát, jó erős deszkából, szegletein és élein vassal borítva, jó erős vasfogókkal; mindegyik egyméter hosszú, félméter széles és magas, így egymásmellé és fölé helyezve éppen egy köbméter volt. Jó szolgálás

latot tettek nekem ezek a ládák egész utamon, egész a haza visszatérésig. Azt mondhatnám, ezekben laktam, mert állandóan ezekbe volt elraktározva minden készletem. Sajnosan állapíthattam meg, amikor mostani rendezkedésem alkalmával elrakosgattam, hogy az én gyűjtőfelszerelésem nem volt sem elegendő, se pedig olyan minőségű, amilyennek én óhajtottam volna.

Erdőt keresni itt nem kell, sűrű erdő borít erre felé minden talpalatnyi földet. Eleinte mulatságos és szokatlan ez az itteni népkifejezés, hogy ha keresünk valakit, azt halljuk, hogy kiment az erdőbe. Azt pedig úgy kell érteni, hogy nincs otthon. De itt ez természetes, mert itt csak európaiakta ház körül van némi szabad hely, más ha kilép a házából, már erdőbe jut.

A misztikus trópusi erdőbe (4. kép) bizonyos meghatottsággal, szent félelemmel léptem be én is először. A veszedelmes vadállatok, a fák mögül mérgezett nyilakkal leskelődő vademberek! Hát még az ismeretlen, pillanatok alatt gyilkoló mérges kígyók, nem utolsó félelmetességű skorpiók, lódarázsok! Nem csoda, ha vannak sokan, akik ettől a félelemtől sohase tudnak szabadulni. Eleget ismertem itt olyan európaiakat, aki az utakon kívül még kíséreléssel se volt az erdőben két-háromszáz lépésnyire. Az ilyen hősök tudnak legtöbb rémes kalandot elmesélni — otthon. Természetvizsgálónak, nekem, még félni se lehet, hiszen én éppen azért jövök, hogy ezeket megfogjam, kikészítsem és hazaküldjem. Még ha sohase láttam is egyetlen idevaló ilyen szörnyeteget, nekem már ismernem kell a családi vonatkozásairól, hogy mit tartsak róla. Sőt a mérges kígyók ellen is felfegyverez az ismeret legalább annyival, hogy tudom nincs mérges fulánkja, csak méregfoga, amit előhúzza, megismerem mérges vagy nem mérges voltát s tudom magam mihez tartani. Persze, ha megfoghatom! De hát akármelyiket megfoghatom, ha van nálam sörétes fegyver, mert tudom, hogy ha csak néhány

4. kép. Őserdő-részlet folyondárokkal.

szem sörét találta is, rámrohanni vagy elfutni nem képes, csak csavarog és nyavalyog, de már az enyém. Ha pedig sörétes fegyver nincs nálam, nem kezdek ki ismeretlen nagy kígyóval. Különben is, nem vagyok kezdő a kígyóvadászatban sem, gyakoroltam a kurta-kígyón a Tátrában, a szarvasviparán a Karszthegységben. Harapását ismerem a viperának is, amitől három napig feküdtem egy barlangban eszmélet nélkül a mehádiai hegyek közt. De az még otthon történt, nem idevaló mese. Csak azért említem fel illusztrációnak, hogy be vagyok oltva a kígyóktól való féls ellen. Bátorság ez? Nem tudom. A bátorság relatív dolog. Láttam én már medvevadászt megszaladni lódarázs elöl, de azért nem jutott eszembe gyávának nézni. Sehol sem a nagyobb állatok a legveszedelmesebbek, hanem éppen a legkisebbek, kivált a trópusi vidékeken, mint amilyenek a szúnyogok, apró piócák, atkák és pici férgek betegsége-szerző serege. Nem a tarka madarak, a gyönyörű szép és óriás lepkék, ennél fogva az igazi természetvizsgálónak legbecsebb zsákmányai, hanem a lenézett apró rovarok fajainak tömege, hozzá még ezek között találni legtöbb ismeretlen új fajt, melyeknek megismerése gyarapítja a természettudományt első legfőbb célja betöltésében, a Föld állatvilágának megismerésében.

Társadalmi szokások és a háztartás.

Annyi az új látnivaló, meg a berendezkedés munkája, a gyűjtés és tanulmányozás elkezdése és egyebek, hogy azt se tudom, melyikbe kezdjek? Mégis, az őserdőbe való első betekintés után osztályostársaim, az ott lakó európaiak foglalták le érdeklődésemet. Vendégszerető házigazdám rendre megismertetett velük. Nem nagy szám ezen a telepen, mindössze 17 férfi és egy nő, egyik közeli szigeten vagy három-négy hittérítő. Magános

települő itt még nincsen, mindenki az állam vagy a részvénytársaság embere. Azelőtt az államhatalom itteni feje, a kormányzó az északabbra fekvő Bismarck-szigetségen, Újirland-szigeten fekvő Matupiban székelte, a mostani éppen itt lakik telepünkön, RÜDIGER korvettkapitány, az ő felesége az egyetlen itten lakó európai hölgy. Egy tisztviselő az irnokával látja el a bírói és közigazgatási ügyeket. Az ő rendelkezése alatt áll a rendőrség és katonaság, melynek feje azelőtt kapitány is volt, matróz is volt, így mindenképpen képesítve volt arra, hogy parancsnoka lehessen az összesített rendőrségnek és katonaságnak, mely állott összesen 18 százal salamonszigeti bennszülött legényből. De a rangja nagy volt, nem sajnálták tőle a tábornok úr nevet. Az államhatalom székhelyét, szép nagy fapalotáját itteni nyelven péperhaus-nak, papírháznak hívták, elég jellemzőleg, hogy itt csak papirossal dolgoznak. Ezzel ki is merült az állami berendezkedés felsorolása.

A többi európai mind a részvénytársaság embere. Itt ugyan nem volt számbavehető ültetvény, de most ez lett a főhely, mert itt volt most a kolónia munkás- és anyagraktára. Kőből a földrengések miatt itt nem lehet építkezni, hát természetesen fából volt az a nagy rakás tárapalota is, a stór, ahol központosítva volt minden, ami szükséges ahhoz, hogy az itt megforduló hadihajók elhasznált készleteiket kiegészíthessék. Meg aztán ami a részvénytársaságnak kellett cseretárgyakban, ruházatban, élelemben munkásai és alkalmazottai számára. Más bolt nem is volt. Akinek olyasvalami kellett, ami a stórban nem volt kapható, az meghozathatta a legközelebbi boltból, Ázsiából vagy Ausztráliából. Tudom, mert kimértem cirkalommal, hogy a legközelebbi más bolt olyanforma közelségre esett, mint Budapesttől Mekka.

A mi boltunknak az a furcsa hatása is volt, hogy megszoktatott bennünket a készpénzről. Készpénzünket be-

fizettük a stór pénztárába, kaptunk bevásárlási könyvet s havonként leszámoltunk. Egymásnak is csak bonnal fizettünk, amit az illető javára írtak. Benniszülött nem ismert pénzt. Legfeljebb hajó érkezésekor volt pénzre szükségünk, azt meg kaptunk vissza a sajátunkból. Aki csak visszatért közülünk rendes európainak, mindenki lenézte és szidta azt a „bamba európai szokást”, hogy az ember mindig a zsebébe kotorásson pénzért. De hát azt a módszert csak olyan kevés ember közt lehetett alkalmazni. Rosszmájúak ott azonban úgy is magyarázták, hogy könnyű Újguineában, ahonnan a pénztáros nem szökhet meg.

Nagyobb gondot adott a részvénytársaság európai alkalmazottainak az anyagraktárnál, melyet az a pár szakképzett kereskedő pontosan kezelhetett, a munkástömeg, amelynek itt Arbeiterdepot volt a neve. Erre a társaság otthonról szerződtetett fiatal németeket, hároméves szerződéssel. Ide ugyan képesítésnek gazdasági iskolát emlegettek, de úgy láttam, elég volt az is, hogyha otthon szigorú hírben álló altiszt volt is, aki tömeggel bánni tud. Ide bizony az is kellett. Akkoriban Friedrich-Wilhelmshafen volt a munkások gyűjtő és elosztóhelye, néha egy-kétezer együtt. Bevándorlóknak, leteleplőnek való egy se volt köztük, mind csak amolyan kuli, ahogy ezt az intézményt Európában értik. Itt is csak a kínai származását nevezik kulinak, vagyis inkább honkongnak, mert Hongkongot tartották a kuli főpiacának. Azt tartották, hogy dohánytermeléshez a kuli a legjobb. Maláji aránylag sokkal kevesebb jött, ezek még jobb dohánymunkások, legalább azok, akik a holland gyarmat keleti részéből hajóztak be a fő dohánytermelő helyről, azért ezeket felügyelőknak szerették alkalmazni. De legtöbb maláji a holland birtokok nyugati tájairól, a Molukki-szigetekről került ide, ahol már nincs dohánytermelés, ezek nem igen voltak használhatók. A munkások tömegét azonban a most

5. kép. Két fiatal pápua (jabim) legény teljes díszben.
A szerző eredeti fölvétele.

már német birtokká lett Csendes-tengeri Archipelagus ontotta, a Salamon-szigetek a bukákat, a zömét Új-britannia és Újirland és szigetei. A társaság kis gőzösci folyton munkásverbuválásra jártak, kisebb-nagyobb tömegekben hozva az újakat s hazaszállítva a régieket. Csak maga Újguinea nem igen adott még munkást, csupán a keleti része volt erre meghódítva, onnan jöttek a társaság kedvencei, a dédelgetett jabimok (5. kép).

Ennyi sokféle színű, nyelvű, szokású egyveleg népnek felügyelése, összebékítése, munkábatörése bizony nem lehetett könnyű és kellemes foglalkozása annak a néhány európainak, a mellé állított sok felügyelő dacára sem. Mindnyája végezte a saját temperamentuma szerint. De a jó fizetés, az otthon szokásosnak négyszötszöröse, a szolgálati idő kétszeres számítása, hát még a kalandvágy, a messze levőnek rejtelmessége mindig megtette a hatását, mindig volt elég vállalkozó. Kellett is, mert a vállalkozók sorában gyakran támadt hézag. Első néhány hónapban jött a maláriavizsga. Ki hogy állja ki. Némelyeknek az orvos véleménye után mondtak fel és küldték haza. Mások maguk bátorlalanodtak el és felmondták a szolgálatot. De telt is a mi kis temetőnk is (6. kép). A három esztendő leteltével hazatérőknek se volt nagy örömük elindulásakor, mert csalatkoztak reményeikben. Azt hitték, hogy a jó fizetésből tőkével jönnek haza. Hiába, a zsebek ott sem egyenlők, de a jövedelem olyannak mutatkozott, hogy házi berendezkedésben, ruházatban, étkezésben kiállja mással a versenyt, az uraskodást, csak az első év végén látta be, hogyha többszörös is a jövedelem, a kiadás is ugyanolyan s jó lett, ha második év multával a túllépést ki egyenlíthette és a harmadikban annyit megtakarított, hogy ne érjen haza üres zsebbel. Nem csoda, hogy ilyen légkörben európai új ismerőseim körében többnyire nyomott hangulatot láttam, csak bajról és panaszról hallottam, magam is csak olyan lettem. Pedig szed-

6. kép. Stephansorti temető. — A szerző eredeti fölvétele.

tük a kinint, csak úgy zúgott a fejünkben, de azért napjában minden harmadikunk ágynak esett. Ez se nagyon emelte a vidám hangulatot. Nem is lehetett a jókedv állandó közöttünk.

Az európai eredetűek képviselik természetesen az úri rendet, mert itt nincs is olyan bennszülött népesség, mely ezt kétségbe vonná, mint olyan helyeken, ahol a helybeli népességnek már európai mérték szerint való uralkodói voltak, mint az angol vagy holland Indiában. De ezt a méltóságot nemcsak érezni kellett, hanem kötelessége is fenntartani minden magunkfajtának. Engem is tekintélyrombolónak tartott és megrótt eleinte az európaiak társasága, míg meg nem tanultam, hogy erkölcsi kötelességem leütni a szembejövő kínai fejről a tökfödöt, ha előttem 10—20 lépésnyire félre nem áll és le nem veszi előttem. A malájnak pedig az útból félreállva még le is kell guggolni, az ő szokásos tiszteletadás-módjuk szerint. Sőt, ha terhes kocsival jön is velem szembe, az útszéltre hajtson és megálljon, míg a master az út közepén kényelmesen elvonul. Csak a bennszülött fajtát nem kötelezte semmi, előttünk az úgys vadember.

Egymás közt barátságos és vendégszerető életet él az európai (7. kép). Ha az egymástól távol eső lakásán meglátogatja egymást, még ha a gazda nincsen is otthon, a boy már tudja, hogy a vendéget felbontott sörösüveggel kell várni. Amelyik telepen 8—10 európai van, ott már alig hiányzik a Club vagy a Messe. Csak a társalgás hangjában találhat kifogást az újonnan jött, mikor azt a tréfás vitatkozást hallja, hogy a legközelebbi ünnepélyes összejövetelen ki fog már hiányozni, melyikünk hajózik haza vagy pihen odakünn a korallsírban? Ilyen ünnepélyes határidők a nagy ünnepek és a császár születésnapja. Ez mindjárt január végére esett s akkor mutatkozhattam be én is a kormányzó-nénak. Elismert szép hölgy, akit magunk közt „Újguinea

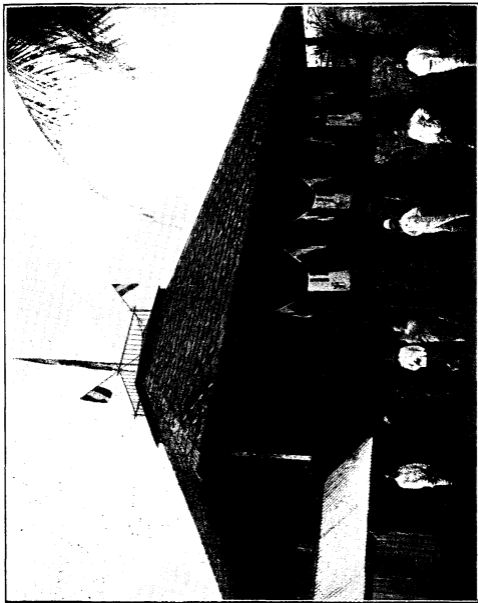

7. kép. Veranda Újgineában, beműszültek tárgyával díszítve. A szerző jobbfelel ül.
Eredeti főlvételel.

királyának“ becézgettek. Természetesen keztesókol-tam. Rögtön észrevettem a körülállók arcán az el-hülést, amire én néztem, mint aki nem érti a dolgot. De a szép asszony kimentett a zavarból. Ah, osztrák szokás, osztrák szokás! És újból csókra nyujtotta szép kacsóit. Hát pedig én így voltam szoktatva és most tanultam meg itt, hogy Nyugaton csak rokonoknak és bizalmasoknak van megengedve. De naivságom annyira megtetszett Újguinea királyának, hogy a társaságban mindig kitüntetett. Irigyeltek is érte eleget, azaz hogy az elégnél is jobban, mert miattuk végre is kicsuppen-tem kegyeiből. De azt már nem mondom el hogyan.

Friedrich-Wilhelmshafen öblét csak odaérkezésem előtt tíz évvel fedezte fel FINSON és nevezte el az akkor még trónörökös FRIEDRICH császárról. Nem olyan zsákformán betüremelő öböl, ahogy a legtöbb öblöt el-képzelni szokás, hanem egy ékalakú tengerrész, melyet egy sekélyvizű korallból álló tengeralatti hegyhát zár el a nyílt tengertől néhány kiálló kisebb korallszigettel. Hátral egy rejtett öböl ékelődik be a szárazföld felé, a hajlástól úgy elfödve, hogy abba egy csoport hadihajó is elrejtőzhetnék. Mélyvizű bejárata csak egy dunányi széles mélyvizű tengerszoros Újguinea szárazföldje és az előtte levő GRAGET-sziget közt. Ez a GRAGET-sziget az egyetlen gyűrűs korallsziget beltengerrel, a német birtokban levő esendesóceáni részből. Messzire kellene még bemenni az óceánba, míg párját találónk. Már ez is nevezetessége. Az öbölbe benyúló Schering-félszige-ten fekszik a város, Német-Újguinea mostani fővárosa.

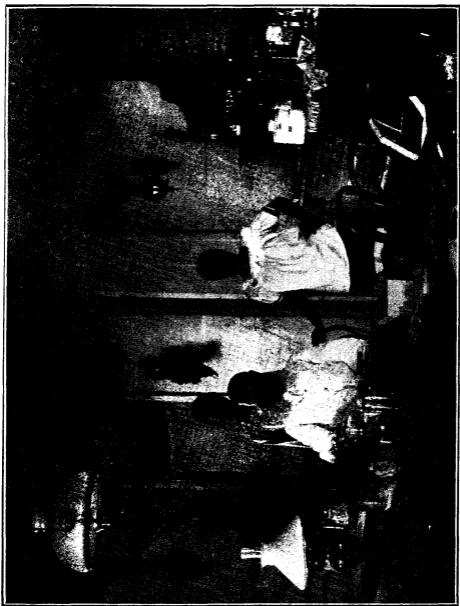
Igenis város, főváros! De csak térképeken, térképen van még több is. Kijelölve rajtuk a házsorok, középü-letek, templomok, kivezető országutak. Sőt egy világ-térkép is, melyen Újguinea a világ közepe, feltüntetve a tengeri közlekedés országútjai, Ausztrália, Amerika, Ázsia és Afrika főkikötőibe.

8. kép. A német kormányzó palotája az újineai Stephansortban.
A szerző eredeti felvétele.

Újguineai szemmel kell az ilyen várost nézni, nem közönséges európai szemmel. Akkor városnak is szép, megszépíti az utánozhatatlan természeti szépség. Az a néhány elszórt ház, mind egy-egy nagyszerű park közepén. Kormányzólakásnak készült az a szép nagy palota, melyben doktor házigazdám szívesen elhelyezett, kétfelől tengertől övezett kis félsziget csúcsán, csak hogy a mostani kormányzó egy másik kis félsziget még szebb helyén választott lakást, ha kisebb is, de kényelmesebb házban (8. kép). Minden háznak köröskörül széles verandája, nagy ablakai, bádogfedele, ereszek szegletei alatt nagy bádogtankok, melyekbe az esővíz gyűlt össze (más édesvíz itt nincs), a gyakori bő esőtől folyton frissen. Minden ház vastag cölöpökön, hadd járhasssa jobban a levegő (meg talán hogy annál szebben elringasson a majdnem hetenként beköszönő földrengés). A mi házunknak még mennyezete is volt, amit ugyan szívesen elengedtünk volna, mert itt úgyis több a meleg, mint kellene (9. kép). A trópusi mintaház tervezője jót akart, mikor a ház deszkafalait kettősre alkotta, hogy a tenyérnyi közben elszigetelt levegő mérsékelje a hőséget. Azonban a fizika törvényét nem respektálják a vándorpatkányok és túlbőven szaporodtak benne, alkalmat nyitván vadászatra.

Az újguineai európaiak társadalmának kiegészítő része a színes cselédség. Európai származásút cselédnek tartani senkinek se jutna eszébe, mert ez annyira lehetlenség volna. Nem is engedné meg már a rang se, az európai szín rangja. Egyéb szín azonban volt igen nagy változatosságban. Az első település idejében még akadt itt japán és hindu is, de már az én ideérkezésemkor (1895) egy se volt ilyen. A néger is ritka volt, mindössze kettőt ismertem. Az egyik amerikai néger volt, büszke amerikai voltára, amelynél fogva fehér úrnak tartotta magát. Mindenki ismerte és nevette nálunk azt a vele történt jóízű esetet, hogy egy félreeső kez-

9. kép. A szerző háziartása a kormányzósági palotában, Friedrich-Wilhelms-hafenben.
Eredeti kép.

dődő telepre helyeztetve ki munkafelügyelőnek, mikor egy odavetődő hajócskával érkezök azt tudakolták, hol vannak itt a fehér urak? büszkén így mutatkozott be: I am the only white gentleman here! A másik egy keletafrikai német telepes szolgájaként jött ide, de nem mehettünk vele bennszülött faluba, mert minden pápua csak ötet csodálta, velünk senki se törődött. Magunkféle alig látott köztük különbséget, de a bennszülöttek ezerfélét láttak s unalmas volt mindig csak ő róla beszélnünk (10—11. kép).

A cselédség közt négyféle rangot vagy talán inkább állapotot lehetett megkülönböztetni. Volt kuki, boy, schiessjunge és meri. Ezekkel mindig a részvénytársaság látott el bennünket. Szabad bennszülött nem vállalkozott erre. Fizettünk értök havonta 10—20 márkát, ételmezés, ruházás, dohány, mint zsebpénz természetesen a gazda gondja. Kukinak csak a kínai szakácsot nevezték, ilyent csak a rangosabbak tartottak vagy akik azt hitték, hogy ezek európaiasabban főznek. Többiek megelégedtek 2—3 boy-szal, akik közül valamelyik ellátta a kuki dolgát is, mert főzőtanfolyamot járt ki, ha a gazda elküldte tanulni egy-két hétre valamelyik jófőző hírében álló legényhez. Boynak leginkább 14—16 éves legénykéket kaptunk. Ha nagyobbakhoz jutottunk, arról már gyaníthattuk, hogy valami hibája van, jó lesz szemmel tartani. Hűségesebb, jobb cselédek már elképzelni se lehet, mint ezek a fiúk voltak. Náluk a szolgai állapot ismeretlen, ők mindjárt a családhoz tartozónak gondolják magukat. Ha aztán nem adunk okot arra, hogy csalódjanak, meg lehetünk velük elégedve. Csakhogy míg odáig eljutunk, magunk is csalódásokon megyünk keresztül. Csak akkor érzük el ugyanis a kölcsönös megelégedést, ha már megtanultuk az ő felfogásukat, hogy micsoda munka micsodás? Mert náluk meg van szabva, mi légyen dolga a gyermeknek, leánynak, legénynek, asszonynak, férfinak.

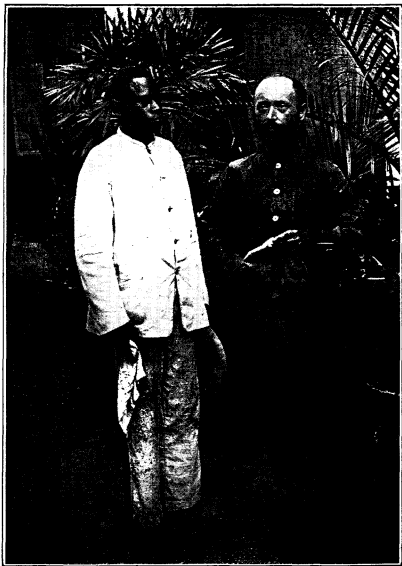
10. kép. A szerző (baloldalt) és BOETHER, az újguineai kolónia assessora, családságukkal. Eredeti főlvételel.

Azért hát jókedvvel végzi egész nap a legerősebb munkát is, de már például a sepregetéssel baj van. Ha messze elkerül hazájától, kényszerűségből elvégez mindent. De csakis kényszerűségből. Ezért nem igen lehet szabad bennszülöttet a közelből szolgálatra kapni!

A schiessjunge idősebb legény, vadászfegyvert kap, hogy friss hússal pótolja a konyhán a sok konzervfogyasztást, amire itt reá vagyunk szorulva.

A legalkalmasabb „schiessjunge” rendesen salomonszigeti vagy újrlandi volt, mert már ezek otthon is jutottak néhol fegyverhez, jobban is tudnak vele bánni. Éjjel-nappal kimaradhattak ellenőrzés nélkül. Lőszer tetszés szerint. Magam ugyan nem tartottam ilyent, csak egyszer, de annak története van. Mindig a környéket járva, hamar kitapasztaltam, hogy szokták kijátszani gazdáikat. Maguk számára vadásztak, néha juttattak a gazdának is, élték világukat a szomszéd falvakban, némelyik már be is házasodva.

Azt hallottam, hogy a világ minden tájékán találni kínait, éppúgy mint németet. Itt Újguineában egymásra találtak. A németek maguk verbuválják és szállítják ide őket részint egyenesen Kínából, részint a holland gyarmatokról. Itt a mindenféle sok bennszülött hongkong néven ismeri őket. Dohánytermelőmunkára hordják ide, kapni belőlük bérbe szakácsnak és fehér ruhamosóknak is. Ha néha-néha közös háztartásra összeállottam valamelyik német hivatalnokkal, nekem is volt ilyen szakácsom. De csak nagy szükség idején fogadtunk ilyent, mert híres tolvajok és piszkosak voltak. Nem a saját ruhájukra, mert a maguk tisztaságára sokat adtak; ha egész nap félmeztelen jártak is munkájuk közben, hogy egy szóra hívtuk is magunk elébe, arra az időre már tiszta fehér zubbonyba jöttek elébünk. Annyira nem bízott senki a kínaiban, hogy házi cseléd létére is meg volt neki tiltva, hogy bármilyen ürügy alatt is a lakóházba lépjen hivatlanul. Ha beszélni

11. kép. A szerző egyik szolgájával. — Eredeti fölvétel.

akar az úrral, álljon meg a lépeső előtt, hívja elő a bennszülött házi boyt s annak adja át izenetét. Le is nézték aztán még a bennszülöttek is, maguknál sokkal alább való népnek becsülték, nem is ok nélkül, mert rendesen ők kézbesítették a hibáikért kijáró utalványozott számú pofonokat. Nem maguk állottak házi szolgálatba, a Társaság rendelte ki őket s az volt ilyenkor az irányadó elv, hogy amelyik háznál a kínai sokáig megvan, onnan el kell helyezni, mert ott sokat lophat; ahonnan pedig elkíváncozik, vissza kell tartani, mert ott nem lophat. Tisztaság tekintetében a mi kínainknak csak egy irányban van érzéke, a ruházatban, egyébként furcsa nézetei vannak; nem bizonyos, hogy délután nem áztatja-e a lábát a levesestálunkban, mert szerinte egészen tiszta lesz az, ha jól megmossa. Nem kételkedt nálunk senki annak a mulatságos esetnek a megtörtént voltában, amit igazán vagy nem igazán egy itteni német nagy úrral megesettként köröztek, hogy amint egyszer edénytörlésnél látta kínai szakácsát és kérdőre vonta kétes tisztaságú tányértörlőjeért, ez avval védekezett, hogy nem az úr alsónadrágja az, hanem az övé.

Magától értetődik, hogy minden kuli azért jó ide, hogy vagyont szerezzen, amivel hazatérjen. Pénzt minden áron, ha lehet, becsületes úton, értve ez alatt, hogy nem emberélet árán. Az idevaló élet sok olyan eshetőséget nyújt erre, a mi másutt ismeretlen. Mindenre kaphatók, ravaszok, összetartók. Elég ügyesek arra, hogy kisült gazságaik alkalmával vétküket a szegény bennszülöttek nyakába sózzák. Huncutságaikról sok apró históriát lehetne összeírni, de népük engem nem érdekelt. Csak azért említem röviden őket, mert velünk együtt is éltek. Engem ingyenfotográfusnak tapasztaltak, hát beállítottak egyszer egy csoportban, ünneplőben. Olyanok ugyan, mint akárhol másutt e világon.

Aki közelebről ismeri a kínaiakat, az találhat rajtuk valami jellemzőt, amit én nem tudok meglátni.

A háztartási alkalmazottak számát egészítette ki és pedig nem utolsó sorban, amint én felsorolom, a meri, angolosan írva a mary. Ez már természetesen nő, még pedig színes nő. A mi földi gondviselésünk, az újguineai részvénytársaság gondoskodott arról is, hogy ilyenek is legyenek európai származású hivatalnokai körül. Hiszen szükséges is az, hogy többet ne mondjunk, a háztartás körül való apró munkára, a ház tisztántartására, mosásra, fehérnemű gondozására. Nem is lehet másképen. Fehér nő, az már miszisz, akár kislány, akár vénasszony. Az ilyen itt ritka madár, nem is igen látni, csak mint protestáns hittérítők feleségeit, katolikus apácákat, ám ezeknek a költségeit ide- és visszautazásra, itteni megélhetésre, viselik a missziótársulatok. Az Újguineai Társaság pedig csak nőtlen tisztviselőt tűr meg. Magántelepes, kereskedő vagy másféle foglalkozású európai rajtam kívül nincsen is. A klíma veszedelmessége világszerte ismeretes, nőtlen ember a maga felelősségére még megkockáztathatja, de általános fel fogás itt mindenki előtt, hogy aki állandó tartózkodásra ide asszonyt vagy gyermeket hozna, azt nem lehetne becsületes embernek tekinteni. A meri kap tarka ruhákat készen a raktárból, nem jár hazai divatban, mint a többi, aki munkássorban maradt, kap szép szalmakalapot, amit körül rakhat színes madártollakkal, kijár dohány és kurta gipszpipa amennyi csak kell, dolgozni pedig alig kell mindezekért valamicskét. Mindezekből meggyőződhetik, hogy ő most nagyúri hölgy lett, akár csak egy miszisz, aszerint viseli is magát, legalább a hozzá hasonló színűek előtt. Csak az európai ételneműekhez tud nehezen hozzászokni, szívesebben marad a boy kosztján.

Első látogatások a pápuák között.

Már eltöltöttem Újguineában néhány hetet, sőt már valódi újguineánussá is előléptem, mert vendégül láttam már a maláriát is, de valódi bennszülöttet még csak igen keveset láttam, velük alig érintkeztem. Európai telepünk egy terjedelmes félszigeten van, közelében falu sinesen, nem is volt. Népes falvak vannak azonban az öbölt záró szigeteken. Azt látom, hogy a tenger nagyobb biztonságot nyújt a kezdetleges társadalomnak, mint a szárazföld, szigeteken könnyebb a védekezés és végső esetben a menekülés is, bizonyára a támadás is. A szigetlakók hatalmasodnak el legelőbb, azt látjuk mindenütt most is a Csendes-óceánban, úgy volt az régenté az óvilágban is. Nagyban csak Angliára és Japánra gondolok (12. kép).

De gondolatban se akarok most elkalandozni a múltba, mert akkor a jövő felé is kellene tekintenem, ami elszomorító gondolat, mert lelkiismereti kérdésnek tólul fel, hogy idejöttömmel én is részese leszek annak a majdani sok rossznak, mely az itteni természeti népeket ki fogja pusztítani. Régi tapasztalat, hogy a civilizáció öl, népeket pusztít ki. Akaratlanul is. Ez lesz ennek a népnek is a sorsa. Nemesak az én érzésem ez, hanem ösztönszerűleg érzi ezt minden itt megforduló európai társam. Akaratlanul is néprajzi megfigyelővé és gyűjtővé válik itt mindenki, azzá teszi még a kíváncsiság is, hogy a bennszülöttekről valami érdekeset, újat megtudjon, helyzetünk hozza magával, hogy lassanként ez lesz egymás közt való beszélgetésünk állandó legérdekesebb tárgya.

Tanumányaimnak egyik legfőbb része lesz nekem is a néprajz. Az igaz, hogy eddig zoológusnak indultam, azzal a céllal jöttem ide is, de hát itten mégis a legérdekesebb élő lény az ember. De nem sietek vele, lesz rá elég időm. Nem is a legjobb itt az alkalom, nincs saját cső-

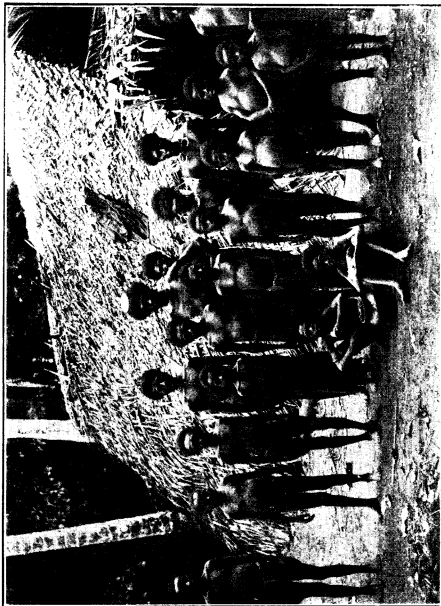
12. kép. Pápua falu és lakosai. — A szerző eredeti felvétele.

nakom, csak alkalmilag, ünnepnapokon juthatok néha hozzájuk. Magammal is hoztam pár könyvet róluk, ami éppen kapható volt nálunk, itt meg minden európainál akad több ilyenféle is, de még azokba se nézek bele, nem akarom elrontani az első benyomásokat. Attól tartok, hogy előzetes ítélezések befolyásolnák az én független felfogásomat róluk. Van annyi élettapasztalatom, hogy látom, idegenek közé menve, az ember mindig azt kap, amit maga odavisz. Ha hozott magával rokonszenvet, megértést, méltánylást, azt talál azoknál is. Ám aki ellenszenvet, lekicsinylést, gúnyt hozott, ne csodálkozzék, ha maga is olyant kap vissza.

Valami élénkebb forgalom, gyakori érintkezés a bennszülöttek részéről éppen nincs. Kiköt néha egy-egy csónak partjainak valamelyik pontján néhány férfival, rendszeren némi eladni való élelmiszerrel, de nem csinálnak nyilvános vásárt, határozott vevőhöz viszi. Alkalmilag, kivált ünnepnapokon, fel-felkerekedik egy-egy csónakban az európaiak társasága, helyükbe viszi a kívánatos csereárut, akkor van vásár és idegenforgalom, akkor lehet barátkozás, aminek az alapja az adás-vevés. Az a barát, aki üzletet kötött.

Régebben nagy öröm volt itt a nagy időközökben megjelenő európai gőzösök érkezése. Kivált a legelsőé, mellyel a felfedező Dr. FINSCH ideérkezett. Alig tíz évc annak, az idevaló népnek még élénk emlékezetében van ez a nap, sok szemtanuja él még itt, emlékeznek minden apróságra. Véletlenül éppen nagy ünnep volt akkor Gragetszigeten, ahová egy késő délután kikötött, az ifjak felavatásának ünnepe, melyre összegyülekezett messze környékről a sok vendég (13. kép). Még meg tudták mutatni nekem, hol állott akkor éjjel a hajó, hová ért az első csónak, hol lépett ki a partra az első „tivud-támol“, sokan dicsekedhettek, hogy ő velük fogott legelsőbben kezét s még többen nevezték magukat Finschtámol.*

* támol pápua nyelven = ember.

13. kép. Pápua ifjúság férfivá avatás előtt. — A szerző eredeti felvétele.

Dallmantámol néven. Az első barátságos érintkezés, az európaiak bőkezősége jó emléket hagyott maga után. Örömmel gyűltek minden újabban jövő hajóhoz és szívesen segítettek a ki-berakás munkájában, önkéntesen örült aki segíthetett. De ennek egyszer hirtelenében vége szakadt. Valamelyik matróz tréfás kedvében le- hívott egyszer a hajófenékbe négy-öt embert s a gép- terem mellett egy zárkába vezetve őket, ő maga hirtelen kiugrott és rájuk zárta a vasajtót. Jó tréfának gondolta, hogy azokat megijeszti. Elgondolni is alig lehet, mit állhattak ki az alatt a pár óra alatt. A tréfa vége az lett, hogy kiszabadulva izgatottan összekiabálták társaikat és valamennyien szétfutottak. Azóta természetesen egy támol se teszi lábát hajóinkra.

No de, ha a hegy nem jön Mohamedhez, akkor ő megy a hegyhez; ha nem jönnek támolék mihozzánk, eljárnak mi hozzájuk. Ünneppnapon a hivatalnokoknak szintén kedves a kényelmes tengeri kirándulás, össze- verődünk a szerint, a hány csónak marad munka nélkül és ellátogatunk támolékhoz Graget-, Beliáo- vagy Thiár-szigetre, sőt azon túl Ruó-szigetre is, mindig úgy, hogy alkonyatig hazatérhessünk, mert akkor beáll a reggelig meg nem szűnő eső. Vígabb lesz a kirándulás, ha viszünk magunkkal gyerekszamba menő legénykéket a telepről, meg munkásleányokat, asszonyokat (14. kép). Mert tudni kell, hogy támoléknál szintén van társas- dalmi szokás. Ott is dühöng az illendőség formasága. Amilyen neműek és korúak a látogatók, olyan neműek és korúak jönnek elő fogadásukra. Amilyenek nincsenek képviselve, az azoknak megfelelő feltűnés nélkül félrevonulnak. Ha még beszélni is tudnánk egymással, akkor teljes volna a multság, de hát még ezen a négy- szigeten is valami háromféle nyelv az uralkodó és a le- település kezdete óta csak egynek az ismerete is héza- gos. De szerencsére egyek vagyunk abban a szándék- ban, hogy vásárt csapjunk, támolék a mi vasneműinket,

14. kép. Pápua leányok. A legnagyobb 14 éves.
A szerző eredeti fölvétele.

gyaluvasat, késeket, dohányunkat, gyufánkat, gyöngyeinket áhítják, mi pedig mindent, ami nekik van, mert az mind néprajzi tárgy. Vígán megy a vásár, sok mulatótató félreértés közt, ilyen helyen, ahol senki se tudja sem a maga árujának az értékét, sem az eladóénak. Itt nincs pénz, csak a vágy szabja az értéket.

Ezen a vidéken az akkori időben nem állott fenn az új települők és őslakosság közt valami szívélyes viszony. Még élénk emlékezetemben volt a nem messze nyugat felé eső tájon való összeütközés Harzfeldthafenben. Néhány véres összeütközés volt ott a telep színes munkásai és a pápuák közt, a különben se sokat ígérő telepet megszüntették az európaiak, természetesen nem félelemből, hanem büntetésül. Okosan is tették, mert hamar megérezte a népes falu, hogy a virágzásnak indult belföldi kereskedelem egyszerre megszűnt, mire helyt nem kaphattak többé európai cseretárgyakat, bedugult a jólét és gazdagodás forrása. Érzékenyebben megbüntetni őket nem is lehetett volna, jöttek is azóta mindenféle ígéretéssel az európaiakat visszacsalogatni. De ez a politika mégis kétélű fegyver volt, mert a bennszülöttek győzelemnek tekintették és elbizakodtak.

Szinte kapóra jött volna egy alkalom, hogy a bennszülöttek elbizakodottságán üssenek egyet. Kisebb hadihajó, a Hiéna érkezett hozzánk néhány napra, kiegészíteni az itteni nagyraktárban eddig megfogyott készleteit, hogy folytathassa munkáját, a partok és öblök részletes mérnöki felvételét. Európai tisztok és legénység bőségesen felhasználta idejét kirándulásokra, főként támolék látogatására. Egyik csoport izgalmas hírrel lármázta fel a telepet, hogy Ruó-sziget lakosai meg merték őket fegyveresen támadni! Vérengzésre nem került ugyan a sor, mert békés kirándulásra készülve, fegyvert se vittek magukkal s így egyelőre visszavonultak. Ezt a szemtelenséget eltűrni már nem

lehet, meg kell törni a vadak elbizakodottságát! Sérelem esett a hadihajó becsületén, hogy ez elvetemedettek éppen katonákat mernek megtámadni! Égett a felháborodottságtól és bosszúvágytól mindenki, osztozott benne a kapitány is. Büntetőexpedíció elmaradhatatlan, könnyű végrehajtani. Minden megvolt, csak tolmács nem akadt, aki majd megmagyarázza, hogy büntetni jöttek. A hittérítők nem akartak beleavatkozni, a doktor kijelentette, hogy ő sebeket ugyan gyógyít, de gyártani nem megy. Utoljára énám szorultak, mert én is tudtam már néhány szót, de én se vágytam harci babérokra. Elindult hát a büntetőexpedíció tolmács nélkül, vissza is jött nagy lehangolttan. Vadak azok, nem lehet beszámíthatóknak tekinteni, mindent csak ösztönük után tesznek, most éppen vidáman, barátságosan körülvette őket a falu aprajagyja, hát hogy lehessen akkor közibök lövöldözni? Nyomorult vadnép, azt se tudja mit csinál!?

Mindennek van oka-foka, ezé is kisült nemsokára. Egyik későbbi kirándulásom közben Ruó-szigetén, miközben a hozzám tóduló ismerősökkel szokásszerint parolázva, vállveregetve barátkozom s egyik csoporttól a másikhoz megyek, közben egyik fához támaszkodó, magánosan morfondírozó férfihoz lépek s a rendszer vállveregetéssel és mosolygós arccal kezdem az ismerkedést. De az én emberem szikrázó szemmel, dühösre torzult képpel kapott szatyorjába s abban a pillanatban marokrafogott éles kését emelte sujtásra. Megmentő sugallat lehetett az, hogy nem kaptam a rám fogott kés után, hanem mintha a gyilkos szándékot észre se vettem volna, én meg a kezemben lévő szivart tartottam nevető képpel a szájához. Pillanatra kacajra fordult neki is az arca, azt se tudta, hova rejtse el hosszú kését hamarjában, örülve fogott karon és cipelt magával a többi felé, diadalmasan mutogatva rám, hogy „teszág, teszág, ó Biróteszág“ (barát). Nem

is lett nekem Ruóban olyan hű barátom több, ha máskor is jöttem, még azt se várta meg, míg csónakom a parthoz érjen, előre beugrott a hónaljig érő vízbe, úgy igyekezett minél előbb partra juttatni, magától értetődik, hogy a szokott apró ajándékok fejében, amik még Újguineában is erősítik a barátságot, Csakhogy ez a támol hülye volt, olyanféle falu bolondja, az egyetlen hülye, akit Újguineában láttam. Ennek a szerencsétlennek a szokatlan viselkedése adott okot a szerencsésen meghíusult büntetőexpedícióra is. Féltreértés volt hát az én kalandom is.

Azok a félreértések, azok a mi igazi veszedelmeink! Nem mindig végződnek ilyen szerencsésen. Hiszen kölcsönösen mindig hangoztatjuk, hogy a támol is jó ember, a tivud-támol is, de azért gyanakodva vigyázunk, még ha nagyjából ismerjük is egymást. Kivált a sokféle európaít nehéz kiismerni. A velük levő kínai, maláj és más színes népségről csak könnyű látni, hogy azok földművelő és fűrő-faragó munkások. De a sokféle európaiból csak a hajóst meg a szolgák parancsolóit lehet megismerni, de mit gondoljon azokról, akik mindig csak papirost néznek, festékekkel húzogatják és belőle beszélnek. Még több találgatni való van a rejtélyes foglalkozású természetvizsgálón, aki nem is a többiekkel járkal, egyedül bolyong az erdőben, lelövöldöz mindenféle madarat, de éppen a húsát, a javát dobja el és a semmire jó tollát tartja meg, fogdos lepkét, tücsköt-bogarat, de azt se eszi meg, kígyót, békát, gyíkot szed össze, azokat pedig olyan vízbe rakja, ami meggyullad és ég, mint a tűz. Ezt a munkát bizony még Európában se sokan tudják megérteni, de könnyen átesnek a kérdésen azzal a meggyőződéssel, hogy az ilyen ember, ha felnőtt, orvos vagy bolond, ha gyermek, akkor iskolát játszik. Itt Újguineában az orvost a varázsló helyettesíti. Én is a leggyakrabban ebbe a rossz hírbe jutok. A felnőtt még csak tudja a módját,

hogy kell varázslótól védekezni, de jó lesz szemmel tartani, hogy a gyermekekben kár ne essék s ilyenben nem ismernek tréfát.

Ha én azt akkor tudtam volna, hogy ilyen gyanús hírben állok náluk, akkor jobban vigyáztam volna és nem engedtem volna olyan könnyen magamhoz támol fickókat, még ott a közeli Graget-szigeten sem, ahova galambvadászni jártam. Ott ugyanis bizonyos galambfajokat olyan tömegesen lehetett löni, hogy konyhánkat időnkint bőven elláthattuk friss hússal. Maga ez a vadászat is érdekes, majd leírom másutt. Most a szigeti falu kis kikötőjében hagyva csónakomat, TOMASILONGI szolgálammal indultam a sziget túlsó végébe, ahol már a nagy öblön kívül a szabad tenger állandó hullámverése csapkodja a korallpartokat. Három grageti támol fickó szegődött hozzám, abban a reményükben, hogy némi dohányt kapnak tőlem, amiben nem is csalatkoztak, mert jó szolgálatot tettek azzal, hogy a magas fák lombjai közt mindig ők látták meg legelsőbben a keresett galambot, melyből egyet a fáról kellett lelőni, csalinak ehhez a különös vadászathoz. Sikerült is jól, lett bő galambzsákmány. Délben jól tartottam a fiúkat is rizzsel, galambhússal és délután, mikor már galambok nem járnak, egyikkel elmentem a fák közé bogarászni, a másik kettő pedig az én fekéttémmel az ebéd helyén maradt.

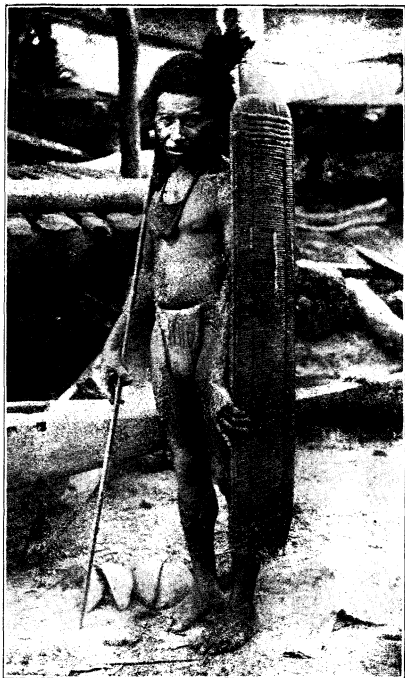
Egyszerre lövést hallok, a serét nem messze tőlünk zörgette a bokrokat. A fiúk felől pár ijedt kiáltás, rá futás dobaja, azután csendesség. Rosszat sejtve futok oda, de semmi baj. A puskát talán felhúzva fektettem volt a füre, egyik fiú talán játszás közben elsütötte, de szerencsére senkit se talált. Itt természetesen végződni kellett volna a históriának, de az enyém éppen itt kezdődik.

A két bűnös fickó bizonyára megijedt, hogy a lövésért megrakom őket és gyerekpolitika szerint igyekez-

tek ők állani az erdő felől s hazafutva ők lettek vádlók, hogy a tivudtámól kergeti őket, már lőtt is rájuk és ilyenfélet. Míg mi hárman az ottmaradt pápuácskával gyanútlanul tovább bogarászunk, nagy dobolás és láрма közeledik a falu felől az erdőben. Mintha valami sejtette volna velem, hogy ez engem illet, előre küldöm a kis SZETHLAU-t, hogy nézze meg, miért zavarják el a mi madarainkat, de jön a fiú vissza, hogy hoznak lándzsát, nyilat, pajzsot s én vagyok a cél. A kisfiú persze mindjárt hazakíváncsozott, szolgámat meg elküldtem, hogy kerülő úton igyekezzenek csónakunkhoz jutni és segítséget hozni.

Hozzáláttam a védekezéshez. Tudtam, hogy ilyen izgatott helyzetben nem várja meg nyugodtan a támol, míg én kikeresem könyvecskémből a megfelelő szavakat, ahogy velük beszélgetni szoktam, amit ők ékes támol nyelven úgy fejeznek ki, hogy „a tivudtámól papirosba takarva hordja az eszét”. Szerencsére galambvadászatokból jól ismertem a tájékat, nem volt nehéz kiválasztani az alkalmas helyet. Egy 70—80 lépés hosszú földnyelv lett az én váram, végén korallsziklával, rajta néhány vastag fa. Itt nem jöhetnek egyszerre sokan, mert két helyen olyan keskeny, hogy legfeljebb ketten jöhetnek egymás mellett. Még arra is maradt időm, hogy a két kritikus helynél kimérjek védősáncnak 40 lépésnyit, amennyire nyíllal és lándzsával biztosan találni lehet. Akkor még a zsebemben levő gragettámól nyelvtanból kikerestem ilyen hosszú szónoklatra valót: „jössz. — lövök”, elhelyezkedtem az elővárban s lőttem egyet, jelezve, hol vagyok. Magam adtam jelt, hogy ne higgyék, búvok előlük, nem akarom azzal is fokozni bátorságukat. Lövésemre egy általános ordítás, megérkeztek a támadók.

Nem kell ám mindjárt azt hinni, hogy itt valami borzasztó jelenetek fejlődtek ki. Nekem se jutott alkal-

15. kép. Harcrakész pápua. — A szerző eredeti felvétele.

nam vitézkedni (nem is sajnálom). Inkább mulatságos volt az.

Elöttem vagy 50—60 támol legény és férfi hetvenkedett, mindegyiknek a kezében 3—4 dárda. Vagy 15 harci dob élesztette a lelkesedést, daktilus-ütemben, amire az jutott ott rögtön eszembe, hogy mégis csak kitűnő dolog, hogy engem annak idejében négy gimnáziumi osztályban kínoztak görög nyelvvel, legalább tudom, hogy az a melódia, amelynek taktusa mellett most agyonverni akarnak, daktilus versütem (15—16. kép).

Legelől ugrált és legjobban fenyegetett az én Szilob barátom, aki legtöbb dohányt kapott tőlem „szé”, ami magyarul azt jelenti „csak úgy”!

Ha én kimértem, hogy meddig talál a nyíl és lándzsa, úgy látszik ők is figyelembe vették, meddig hord a puska. Jól megtartották a kimértem távolságot. Egy párszor fegyvertelenül előlépett 4—5 öregebb, kézfeltartva jött felém alkudozni. Ismertem már ezt a pápua fogást. Megkaparintani kétfelől az ember két kezét és birkózni addig, míg a többi ideér végezni! Példának hallottam, hogy két puskás malájt így fogtak meg Harztfeldthafenben támolék. Csak elkiáltottam magamat: „jössz — lövök”, sietve takarodott vissza mindeki. Közbe-közbe egyet rikkantva szaladtam előre-szegezett puskával a legközelebbi fáig. Riadtak szét, mint a ludak.

Így tartott ez egy pár óráig, amikor megérkezett a felmentő csapat, ahonnan legkevésbé vártam. Nem a közeli telepről, hanem a 4—5 km-nyire fekvő Thiárszigetről, a hittérítőktől s velük a mieink néhányan. A mi telepünk nincs messzebb félannynál, hallották is jól a dobolást, de hát ki ügyel arra, hogy támolék most más ütemben dobolnak! Hanem a bennszülöttek jól megértik ezen a dobnyelven egymást, a thiárbeliek rögtön megtudták mondani, hogy tivudtámol ellen szól

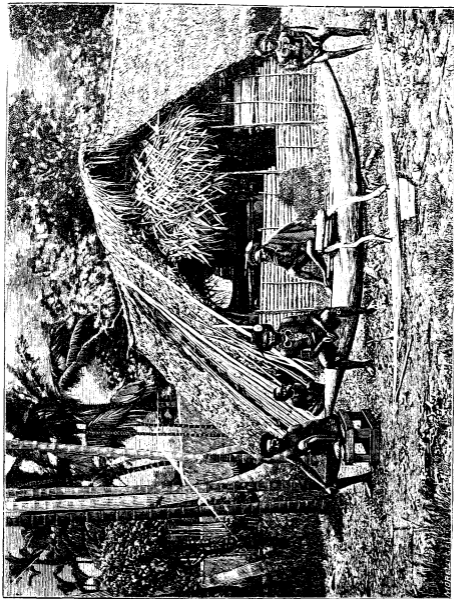
16. kép. Thiär-szigeti harcos. — A szerző eredeti felvétele.

a dob. Ezek vártak jó ideig, hogy majd csak megy segítség a telepről, csak mikor hallották, hogy folyton tart a „csata”, jöttek maguk is és figyelmeztették a mi telepbelieinket. Az én TOMASILONGI hű szolgámnak persze legelső dolga volt jól elrejtőzni. Az ő familiájában, a nuszazigeti emberevők közt nem megy ilyen simán és neki azt súgták az ő gyermekkori emlékei, hogy legjobb ilyenkor ott nem lenni.

Visszatértünk testületileg a faluba. Letelepeltünk szótlánul a gyülekezőházba. A miszionárius volt az intéző és kiadta az utasítást: leülni, esendesen lenni, szót se szólani. Támolék szintén szótlánul, komolyan üldögéltek vagy guggoltak, szemben vagy köztünk, mintha a nagy lárma után mindenki magábaszállva elmélkednék. Ez már a tanácskozás formaságához tartozik.

Végre előlépett az öreg LABUTÓ és a mi szónokunk, a nyelvüket tudó hittérítő, megkezdték a tanácskozást, amiből én ugyan nem sokat értettem, csak a végét, hogy félreértés volt a dologban, senki se hibás. De hogy szent legyen a béke, kölcsönös kiengesztelés címén egymás megajándékozása célravezető. Az alkudozás vége az lett, hogy én kaptam egy csomó nyílveszőt, pár lándzsát, egy öreg valódi kőbaltával faragott pajzsot, meg egy kosár tárót. Én pedig adóztam két font dohányt, némi vasneműt, s elégtételül megcibáltam barátságosan a két vétkes fülét. Azóta helyreállt a barátság s pár nap múlva újrakezdtem náluk a madarászást. Az ilyen apró-cseprő bajokat és félreértéseket legjobb rovásra nem szedni.

Ilyen események hatása alatt tanácsosnak tartottam a magam részéről is, hogy ne csupán esetleges kirándulások útján ismerkedjem meg a bennszülöttekkel. Csak alkalmi vásárok, véletlen találkozásszámba mennek. Ha magam jövök valahová, a magamkorú férfiak jönnek elébem, szegődnek társaságomba, a többi legfeljebb kíváncsian megnéz s végzi közönyösen a maga

17. kép. Lakóház Sziárban. — A szerző eredeti fényképe nyomán készült Moródi-féle fametszet.

dolját. Minél többféle korú és nemű a látogatók csoportja, annál vegyesebb népség jön találkozásra, azért volt szokásos a telepről egy-két munkásnőt is magunkkal vinni a társalgás élénkítésére, mert ilyenkor előtódult az asszonyi népség is, persze velük a gyermek-sereg. Már ebben is feltűnt a szokásszabta illendőség. Az igazi ismeretségszerzés, barátkozás, úgy látszik, szertartásos látogatás útján történik, különben a tekintélyesebbnek látszó emberek nem vonulnának úgy félre, mint ahogy a véletlen kirándulások alkalmával tenni szokták.

Megkezdtem tehát én is az ismerkedést szertartásos látogatásokkal. Doktor házigazdám régi barátjára, Graget egyik legelőkelőbb emberére esett választásunk, aki már büszkén viseli az „Odóteszág“ (Ottó barátja) nevet. Azért ezt, mert a DEMPWOLFF név neki kimondhatatlan volt, míg keresztnéve nem. Közbenjáró útján meghatároztuk látogatásunk napját, mert az udvariasság gyöngédsége azt is előírja, hogy ne lepjük meg akármely napon, mert hátha akkor emiatt valami fontos dolgában tartanók fel. Napjára áthajóztunk és mint illik, a kikötőben várt reánk és bevezetett az ő emeletes külön vendégházába (17. kép), amelyen csak az előkelőbbeknek van, míg a többieknek a falu közös vendégháza a fogadószalónjuk. Barátságos kézfogások, komoly beszélgetés és magaviselet az illendő, nehogy úgy járjon a látogató, mint egyik később érkezett német főtisztviselő, aki úgy vélekedék, hogy ezek a vadnépek a természet naiv gyermekei, akik csak ösztöneik vezetése után haladnak. Tréfás bánásmóddal, nevetgéléssel igyekezett köztük népszerűséget szerezni. Hangos és vidám is volt mindenütt a körülötte gyülekező ifjúság, de az érettkorúak félrehúzódtak előre, s háta mögött „master long-long“ lett a titulusa, amit, ha lefordított volna neki valaki, válogathatott volna kétféle értelmezés közt, hogy részeg vagy bolond. Lényeges része

azonban a látogatásnak a megtisztelő ajándék átnyujtása részéről, mely állott egy balta, egy pár kés és gyaluvas, néhány rúd amerikai préselt dohány és máréknyi apró fehér üveggyöngyből, úgy összeállítva, hogy minden családtagnak jusson valami olyan, minek örülhet. Úgy látszik, eléggé megnyerte LÁVETŐR új barátom tetszését, mert anyanyelvén kifejezett dicséretét e szavakkal fordította le doktor barátunk: „te is olyan nagy disznó vagy, mint Odó!” Nem lehet ezt sértésnek tekinteni itt, mert tudjuk, hogy ez nagy dicséret és elismerés kifejezése. Támolék a derék embert nem oroszlánhoz, sashoz vagy más vérengző és haszontalan fenevadhoz hasonlítják, hanem a hasznos és jóízű sertéshez vagy halakhoz, amikben maguk is a saját érdemeik szerinti ősciket látják. Viszont ajándékot ilyenkor ne várjon a látogató, mert az már vásárlás volna, majd kiegyenlítődik a viszonzáskor. Felajánlottam egyszersmind, hogy legyünk ezután egymással „teszág”, ami olyanforma viszony volna otthon nálunk, mint az ügynök, mert ezzel lemondottam arról, hogy Grageten magam vásárlom meg, amire innen szükségem van, hanem mindig neki adom a pénzt képviselő cseretárgyat s ő veszi meg polgári haszon mellett. Itt azonban ez már közelebbi személyes rokonságú kapocs, komoly esetekben a teszágok felelősek egymásért, azt kockáztatom, hogy vérbosszú esetén helyette én kapom oldalamba a neki szánt dárdát. De most ilyesfélére nem gondolunk, családját látogatjuk meg, egyik házában az egyik felesége lakik kisleányával, másik házában a másik asszony a kisfiával. Szabad az itt, aki elég tehetős, hogy két házában legyen úr, mert egy lakásban két feleséget tartani nem szabad és nem illik, — talán nem is tanácsos.

Aki még nem ismerte, annak a 18. képen bemutatom az én diófaszínű barátomat, nyakig az istenadta támoláruhában jár, idegenszerű csak a támolnadrág csípői

körül, mely készül valódi kenyérfa kiáztatott és puhított háncsából, olyan finomra kikészítve, hogy puha szarvasbőrrel vetekedik. Ruhaszámba megy két felső karján az a két karkötő, egyenesen a helyére fonták-szötték szorosra, finom sárga és rózsapiros szálakból, beeses anyagból, magas fák koronájában tenyésző ritka Orchidea-virágok szárából. Ez a két karkötő zsebnek is használható, oda rejtheti apró tárgyait, de jó odatűzni dísznek a szép virágokat, megtarkalombos leveles ágat, ami jó legyeczőnek is az alkalmatlan moszkítók ellen. Egyébként diszkréten púderezzi magát, mint minden támol, de okosabban, mint nálunk szokták, mert bekenőzködnek előbb olajjal, arra hintik a vörös földből szitált port, amennyit csak felvesz az olaj. Bármit állítson is akárki, én ezt okosabb és praktikusabb ruházatnak tartom idevaló tájékra a mi legkönnyebb nyári ruhánknál, jobban fed és védelmez a moszkítók ellen, olesó és könnyen változtatható, mert csak lemossa magáról szappan helyett iszappal és finom homokkal a legelső lagunában vagy patakban, míg a mi ruhánkon mindig talál elég rést a moszkító, aztán pedig itt, ahol untalan sűrűségbe keveredünk, nem akadnak fel minden horgas tüskén, mint mi. Majd lesz alkalmam még megdícsérni azért a nálunk nem is sejtett jó oldaláról, hogy kitűnő erkölcsvédő és illendőség-ellenőr. Ne felejtsük még megjegyezni, amit magyarázat nélkül a képen nem látunk meg, hogy ez a púderezés nem egyszínű vörös, hanem a szemöldökök fölött és a szem alatt finom korallmészből készült fehér púderes ívek díszítik. LÁVETÖR dús göndör hajában az a balfelől betűzött vastag bambuszfésű már érdekes néprajzi tárgy, most csak áttörtművű belső fele látszik, de másik oldalán változatos berovott díszítések vannak, amik az ő díszítőművészetük alakzatainak megértésére keresett tárgyaink. Értékesebbnek látszanak teknőshéjból való fülbevalói, de csak látszólag.

18. kép. Gragot-szigeti Lavutót nevű pápua (középen) két feleségével és gyermekével. — A szerző eredeti fölvétele.

Legbecesebb az egész emberen az az orrában viselt ékszer, amilyent csak az Astrolábe-öbölben látni, mert másutt, ha van is, nincsen ilyenforma. Ez a drága-gyöngytermő kagylóból készült finom ékszer itteni árában megéri az összes rajtalevőjét. Rá is vetettem már a szemem, hogy gyűjteményünknek megszerzem, márcsak azért is, mert ilyen divat nálunk még nincs, hátha úttörő leszek vele! Ez a divat úgysis alig járna nagyobb fájdalommal, mint a fül kifúrása. Mert ne tessék azt gondolni, hogy a pápua olyan ostoba, hogy az orrnak a porcogóját fúrja át, nem, hanem csak az alsó részét szúrja át tüvel, igaz, hogy az ő tűjük valamivel vastagabb, mint a miénk. Azután megfelelő fűszállal akadályozza begyógyuláskor az összeforradást, később mind vastagabbal-vastagabbal hordja, míg a lyuk fájdalom nélkül kellő höre tágul.

Van ezeknek az orrdíszítőknek és fülönfüggőknek támoléknál olyan jelentősége is, amit minálunk nem is tudnánk kellőleg értékelni, mert nálunk nem hordanak ilyen nagyokat. Éppen azért, mert nagyok, a fején könnyen elérhetők és kevés ügyességgel letéphetők, komolyabb csetepatéknál ezek eshetnek legkönnyebben áldozatul, tehát ez egy férfi legsebezhetőbb oldala. Nem utolsó legény hát az, aki ezt teljes életében sértetlenül bírja mutogatni! Felér ez a dicsőség sok nálunk megbecsült érdemrenddel. Ahány ház, annyi szokás.

A nyakában ékszerek vannak. Nem aranyból-ezüstből, mert ők semmiféle fémeket nem ismernek, még a vasat se. Most már az első német foglalás 1884. év óta, legalább a főtelepeken könnyen jutnak vastárgyakhoz, kis baltához, vastag vasabronchhoz, gyaluvasához, késekhez, de azért az én tíz évvel későbbi érkezésem idejében még most sines bőven, mert a nagy sziget belseje felé mind beszivárog a belföldi kereskedelem útján. Ezért élnek ők az emberi társadalom fejlődése útján még most is csak a kőkorszakot, amilyen

nálunk hozzávetőleg 30—40 ezer évvel ezelőtt lehetett. Ezért érdekes nekünk támolék életének minden apró vonása, mert visszafelé következtethetünk akkori ősapáink életére.

Azok az ékszerek ott a LÁVETÓT nyakán megfelelő drágaságok lehetnek kőkorszaki divat szerint, de a mi izlésünknek már nem tetszetősek, legfeljebb különösek. Nem jutna eszünkbe se gyémántértéknek tekinteni azt a köralakú agyarpárt, mely finom kötésbe foglalva függ mellén, pedig náluk az, mesterséges gyémánt. Letördelek a fiatal kan felső agyaráját, hogy ne koptathassa az alsót, mely így természetes növekedése útján körben növe visszahajlik a tövéhez, de csak idővel, 15—16 éves vén kan korára, addig tartása pedig sokba kerül, azért aztán drága is. Azt a kis retikült a nyakán már talán nálunk is megcsodálnák, kivált a kötéshez-szövéshez értő nők, annyival is inkább, mert a retikül nagyobb alakban nálunk is divatos. Fehér gyöngy soroknak néznők többi nyakraalóját, de a gyöngy csak női ékszer, férfishoz csak finom zsinórok többszörös sorozata illik. Előre is törtem a fejemet, hogy és miként szedjem ki támolékból ezeknek a kötés-fonási titkát, hát még hogy miféle növények adják hozzá a természetes színtartó vörös, sárga, fehér és fekete növényrostok anyagját, melyeknek némelyike valamikor még az európai iparban is fontos lehet?! Ezeknek a természeti vadembereknek az aprólékos tanulmányozása nem csupán néprajzi tudományos érdek, hanem gyakorlati gazdag fontosságú kérdés is. Jó itt minden aprólékosságot megfigyelni.

Kezében az elmaradhatatlan kötött tarisznya. Ezt a divatot Európában is fenntartotta a kőkorszak óta a falu, újabban beköltözött a városba is a nők révén, sőt irattáska címén felhatol a legmagasabb körökig. Máskor majd más neve lesz.

De már amit a tarisznyában tart az én LÁVETÓT barátom, az már magyarázatra szorul. Pedig egy-

szerű eszközök: van benne egy rövidszárú lopótök és egy kazuárlábszárcsont, tőralakra faragott végével a tökébe dugva. Eszközei ezek, egy sajátosságos élvezetnek, amit nálunk csak hírből ismernek, a bételrágásnak, vagy szírinek. Mint élvezet legfeljebb a dohányzással hasonlítható össze. Kell hozzá háromféle anyag, a bételpálma diónagyságú magva, egy borsféle bokor levele és égetett mészpor, ezeket kell egyszerre összerágni. Éppúgy, mint a dohányzáson, lehet mellette is, ellene is sokféleképen vitatkozni, hallani is vitatkozást mindennütt. Az európai, rendes szokása szerint meg se próbálja, egyszerűen elítéli és útalatos szokásnak tartja. Az Angol és Holland-Indiákon elterjedt, de nem általános élvezet, mindkét nembelieknél, itt szíri a neve, a hozzávalókat az előkelők arany-ézüst szelencékben, szárítva, készen hordják, míg Újguineában minden hozzávalót friss állapotban tartanak kéznél. Az én LÁVETŐT barátom a mészpört tartja a tökében, az a csont pedig a nyalópálca hozzá. Jómagam hozzásimulva az itteni szokásokhoz, sokszor elfogadtam barátkozásnak, tikasztó hőségben vagy lankadt fáradságban sokszor üdítőnek találtam, néhány fogfájásomat is meggyógyította, de valami különös élvezetnek sohase tartottam (19. kép).

Kissé hosszasan mutattam be LÁVETŐT teszágot, de szándékosan, mert ezzel figyelmeztetni akartam olvasómat, hogy mennyi minden tanulságos megjegyezni való van ezeken a meztelennek nevezett embereken. De hát említettem, hogy családja is van, még pedig bőven, amennyiben felesége van kettő is, akik a 18. képen láthatók. Balról áll OÁK és kisleánya SZÁBÁL, jobbról pedig BÁG, a fia nélkül. Azért hangsúlyozom, hogy a fia nélkül, mert ezen a képen is az nekem a legnevezetesebb, hogy miért nincs itt, mikor magam is teljes családi képet akartam róluk. Ehelyett egy pápuaeletképpel lettem gazdagabb, mely rávilágít a pápuagyermeknevelésre. A mi iskolásgyermekünk is elismernék,

19. kép. Bételrágó pápua leány. Egyik kezében a mészport tartalmazó lopótököt, a másikban a nyalópálcát tartja.
A szerző eredeti főlvétele.

hogy itt van az igazi gyermek-paradicsom, ahol nem zavarja holmi unalmas szülői és iskolai fegyelem a gyermekek örömeit, azt teszik, amit akarnak. LÁVETÓT-papa kétszer is izent fiának, hogy jöjjön haza, harmadszor maga ment el érte s egészen nyugodtan tért egyedül vissza, s mint a legtermészetesebb dolgot, jelentette nekünk, hogy kedves magzatja most éppen játszani akar. Ezért hiányzik is a családi képen, ellenben találunk ott egyéb megjegyezni valót, elsősorban is azt, hogy a nők hajviselete sokkal egyszerűbb, látunk majd más képen borotvált fejet is, ellenben rajtuk van legtöbb ékszer. Ha csábító is az alkalom, a női ékszereket és toillettitkokat másutt ismertetem, ahol majd alkalmas képeken részletezhetem. Jobb is nem kutatni minden után, mert akkor talán belátnánk GÁD asszony csalfa szívébe, melybe talán már akkor befészkelte magát a házmisság. Jó félesztendő mulva történt a baj, s olyan galibába keverte szegény LÁVETÓT, hogy eddigi tekintélyét és befolyását évek multán alig bírta kiheverni. Nem voltam már Graget környékén, mikor GÁD asszony más faluba szökött egy olyan imádójával, akin LÁVETÓT nem bírt, vagy talán nem tudott megfelelő elégtételt venni. Elvesztette tekintélyét, el is költözött más szigetre, Beliáóba, csak évek multán tért falujába vissza. Mikor én úgy öt év mulva újra visszakerültem Graget környékére, megtépázott tekintéllyel ugyan, de más házában lakva otthon találtam. Természetesen őmaga nem vallotta meg a részleteket, a többiek is olyan titkolózva beszéltek róla, hogy sehogyse tudtam e támolregény szálait kibogozni, pedig ugyan érdekelt. Vademberek ezek még, a megcsalt férjokről inkább csak szánakozva beszélnek.

Az illendőség itt is megszabja, hogy a látogatást vissza is kell adni, szintolyan szertartásosan. Ha elmarad se lesz nagy sértés, legfeljebb szakítás. Ilyen módon teszágó lettem a többi szigetek mindenik falujá-

ban, Beliáo, Thiar és Ruóban, de hamar elhidegült a legtöbb ilyen barátság, mert nem tettem eleget abbeli kötelességemnek, hogy ő általuk vásároltassam be szükségleteimet. Azalatt a félévi idő alatt, míg ezen a vidéken első ízben tartózkodtam, nagyon a telephez kötött a folytonos malária, csak kisebb kirándulásokra szorítottam és állattani tárgyakra, különösen rovarokra és apró madarakra vadásztam. Száz okot hozhatnék fel, miért, de elég azt megvallanom, hogy olyan szűken állottam anyagiakban, hogy még kisebb küldemények viteldíja is sokszor hátráltatott a hazaküldésben, mert itt semmit se lehetett fizetetlenül feladni a hajópostára.

Emiatt tartózkodnom kellett a legérdekesebbtől is, az etnográfiai gyűjtéstől. Ahhoz még több költség kellett volna, súlyos csomagok küldését nem bírtam volna fizetni. Ha csak azt nézem, hogy minél több etnográfiai tárgyat vásároljak és küldjek egyre-másra, mint minden itt időző hittérítő, hivatalnok és hajóval megforduló matróz, hamar kimerültem volna, mert kiadásom visszatérítését hazulról egy éven belül alig várhattam volna, a távolság és a ritka közlekedés miatt. De meg nem is volt céлом pusztá etnográfiai tárgyak gyűjtése, nekem néprajzi megfigyelések a fontosabbak, név és adat, és minden, amit róluk, támolékról elmondani tudnak. Eleinte még azt se érteném meg, előbb valamiképen beszélni is kell velük tudni, mert itt tolmács sem akad, mert nyelvüket se ismeri még igazán senki. Várjunk hát még az etnografizálással, lesz még rá időm, — ha élek.

Küzdelem a maláriával.

Élni és megélni, két különböző dolog, nekem különösen. Itt levő európai társaimnak csak az egyikről kell gondoskodni. Megélhetésüket már idejövetelükkor biztosítják, idevaló viszonyokkal ismerős, gazdag intéz-

mények útján, hivatalnokait a német állam, alkalmazottait a kolonizáló társaság, a hittérítőket a missziótársaság, hajóseit a hajósvállalat ellátja. Nekik csak arról kell itt gondoskodni, hogy éljenek, mert mindenki tudja, hogy e helyen kívül még csak az afrikai Kamerun vezetkedik abban a dicsőségben, hogy melyik a világ legmaláriásabb tája. Csak én vagyok itt a szabad ember, szabad nekem megélni is, élni is, — ahogy tudok. Bátorításnak arra gondolok, hogy láttam én már a Lánchídon ödöngeni szegény fickót, akivel senki se törődött, de ha a Dunába ugrott, mindenki szaladt onnan kihúzni. Hátha én is így járok?! Elég nagy Dunába ugrottam Újguineával.

Az én legújabb kútfőim, amikből odahaza Újguinea felől tájékozódtam, még Finschhafent emlegették központnak, de mikorra én ideértem, már régen más világ volt. Azalatt egészen ott hagyták, vagy 5—600 kilométerrel odább nyugatra költöztek mindenestől. A száraz és nedves időszak a két hely közt megfordítva van, s én Friedrich-Wilhelmshafennél belejutottam az esős idő kellős közepébe. Ilyenkor éppen a legfőbb láztermő idő van, amikor védekezni attól, hogy elkerüljük, majd nem lehetetlen, elég, ha olyan szerencsés valaki, hogy az enyhe formákat kapja meg. Van itt sokféle változatban, csakúgy dobálózunk mindennapi beszélgetésünkben a quartana, tertiana, quotidiana, intermittens és continuana latin műszavakkal. Félni nem félt tőle senki, mindenki tudta előre, hogy itt találja, az óvatosak már ide se jöttek. Az újonnan jöttek már otthon orvosi vizsgálaton mentek keresztül s itt következett aztán a további szelekció, aminek az volt a mértéke, ki hogy bírja, azután vagy orvosi tanácsra mehetett vissza, vagy saját jószántából.

Mindnyájan tudtuk itt, hogy maga a malária ritkán végzetes, de folytonos támadása annyira legyengíti a szervezetet, hogy más betegség hozzájárulása könnyen

végezhet. Éppen olyan ismeretes betegség itt az influenza és sok hüléses betegség, néha járványosan, néha elszórtan, tetőpontja rendszeren a monszunszelek idején, néha számos áldozata van, máskor gyengén. Sokszor mintha emberfajok szerint igazodnék, az európaiakat, kínaiakat és malájokat sújtja nagyrészt, máskor a bennszülöttekre veti magát és szedi százzszámra áldozatait. Nem szokatlan a dysenteria sem, néha ez is járványosan, de nem súlyosabban, mint más trópusi kolóniákban. Tífusz, tüdőgyulladás, mellhártyagyulladás sem példátlan, még veszélyesebb a vesegyulladás, kivált a maláriától elgyengült szervezeten. Himlő a telepeken nem veszedelmes, mert minden felvett munkást azonnal beoltanak, de annál pusztítóbb a szabad bennszülöttek közt, ahol egész falvak népe pusztul el. Kolera szerencsére még sohase jutott el az újguineai partokra. Annál több volt azonban beriberi-beteg, mely Európában teljesen ismeretlen, itt is csak kínaiak és malájok szenvedtek benne, európai ritkán kapta meg, tudtommal csak egyetlen eset fordult elő, bennszülöttre sohasem ragad. Hosszantartó, lassú halállal végződő betegség, utolsó stádiumában úgy leaszalódik a beteg, hogy igazán nem marad rajta egyéb, mint a csont és bőr. Sok ilyen mintapéldányt látva, már nem is iszonyodtunk tőle úgy, mint első látásra. Ottlétemkor fontos volt a beriberi-kérdés, gyógyításával mindenképen próbálkozott az orvosi tudomány, de azóta a vitaminok felfedezésével meg van oldva e betegség kérdése.

Ezzel nagyjában el is számláltam azokat a betegségeket, amik itt az első települőket várják. A trópusi orvostan azzal biztat, hogy ezek az első kolonizálás gyermekbetegségei, amiken át kell esni. Vigasztalásul hátborzongató példákat és számokat sorolnak fel, hogy csak néhány keleti példát említsek, hogy mennyi időbe és hány ezer ember életébe került az angoloknak, míg Kínában Hongkongot egészséges teleppé változtatták.

Hogy éppen így jártak a hollandusok Jávával és Szumátrával, ahova most már üdülni járnak a trópusi klíma betegek. Ezek mind régebbi példák, de azért még a sok tapasztalaton okult hollandusok is kemény leckét kaptak ezelőtt nem régen, a 70-es években éppen Újguineától. A régóta birtokukban levő nyugati részen kezdtek gyarmatosítani, de éppen a legelső kísérleteknél rettenetes tapasztalatok ijesztették el őket az újguineai klímától. Forts du Bus nevű első településük rengeteg ember életébe került, úgy beszélnek róla, hogy aki ma odament, másnap már maláriába esett, az ezután következő napon meghalt. Az lett a borzasztó következménye, hogy a többi holland telepítvényekben nem maradt orvos, mind ott vannak eltemetve Forts du Busban. Úgyhogy végre Újguineát teljesen elhagyták.

Elhiszem én azt, jó lehet vizsgálatnak, hogy ezek a kolonizálás gyermekbetegségei, minden gyarmatot sok emberpusztulás termékenyít meg, később megjavul minden, de csak azoknak jó, akik onnan a biztos hazai földről intézik a telepítést. De ez nem nekünk, elsőben jövőknek szól. Bizony, bizony, csak kísérleti nyulak vagyunk mi!

A malária-kérdésben már rövid idő alatt a tudomány magaslátán állok. Az én házigazdám, DEMPWOLFF, azok közé a ritka trópusi orvosok közé tartozik, aki szenvedélyesen szereti a maga tudományát s még itt, a világ legelrejtettebb zugában is módot tud találni arra, hogy e tudományos kérdés minden mozzanatáról értesülhessen. Széleskörű levelezésben áll e szakmájabeli angol, francia, német kollégáival, kik a világirodalom minden fontosabb új közleményeiről értesítik s neki azokat első kézből megküldik. Az én kedves tudományomban, a Systematika Zoologia művelésében is nélkülözhetetlen a világirodalom ismerete, azért DEMPWOLFF törekvéseit teljesen tudom méltányolni, azért szép jövőt jósolhattam neki. Itt rajtam kívül senki sem volt, aki-

20. kép. Maláriavizsgálat a szabadban. — A szerző eredeti folyóideje.

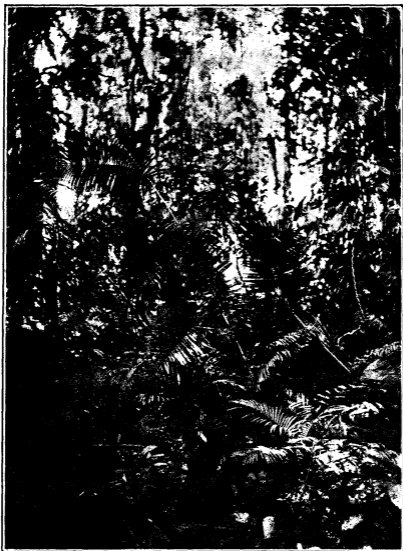
vel kedves tárgyáról beszélhessen, azért csak én rám onthatta ismeretei tárházát. Magam is megfigyelendő konkrét esetté léptem elő, amikor felemlítettem, hogy fiatal koromban az Érmellék táján egymásután két éven át voltam hidegjelős (20. kép).

Volt itt orvos több is a többi telepeken, Stephansortban és Matupiban, ott, ahol sok munkás volt egy csoportban, mindeniknek meg volt már a maga tapasztalata is, ennél fogva a maga elmélete is a malária okára. Egyik a levegőben, a talaj kigőzölgésében, másik az ivóvízben, táplálékban kereste az okát, sőt olyan is akadt, aki a gyakori földrengéssel hozta kapcsolatba. Sok vita vita volt az ú. n. szúnyogteóriáról is. Egyik a száraz, másik az esős évszakban keresi az okot, írtak statisztikát, megfigyeléseket, de a mi maláriánk élt és virult.

Nem csoda, ha nekünk laikusoknak is mindenkinek meg volt a maga külön véleménye. Baráti összejöveteleken ez volt a leggyakoribb beszédtema. Tréfás vagy komoly jóslások, hogy legközelebb ki fog látogatást tenni „ide a korallok közé“. Mindenki bízott magában.

Mennyivel különb legénynek tartottam magamat én is eleinte, mikor én nap-nap mellett jártam az erdőt, láboltam a mocsárt, míg a német bekukkantani se mert az erdőbe és borzadva kerülte a vizet, melyben én olyan gazdag állati és növényi életet láttam, és mégis mentes maradtam a láztól, míg a német akárhogy óvakodott is, örült, ha csak minden nyolcadik nap egyszer és nem többször kapta meg. De nem legénykedek már én se, nem is komázok már vele, sőt ugyancsak respektálok.

Velem idejöttöm után 21 napra, rendes határnapjára kötött először ismeretséget, azóta nem is igen hagyjuk el egymást. Legtöbbször csak 38–39 C-fokú volt, csak egyszer ment fel 40 fokra. Magától értetődik, hogy ilyenkor esszük a kinint, amiből van itt bőségesen, ingyen is kapjuk, szedjük is nemcsak tizedrész grammos

21. kép. A rotang vagy futópálma: a nádpálca növése.
A szerző eredeti fölvétele.

adagokban, mint otthon, hanem legalább is félgrammosokban. Van, aki 6—8 grammra felviszi napjában; ekkor aztán az orvosságtól beteg. Ha egyszer a láz beáll, az a legfontosabb, hogy akár izzasztószerek segítségével is, minél előbb és minél bővebben izzadjon a beteg. Az izzadás elmaradása végzetes lehet, elég gyakori eset, hogy rövid néhány óra alatt végez.

Ilyenkor jólesik aztán, ha van elég jó meleg takaró, plédek, szőrpokrócok, még azt a régi katonaköpenyegget is magamra húzom, amivel egyik jóbarátom otthon megajándékozott. Furesza is, hogy ilyen forróégyövi tájékon is szükség van télies berendezkedésre.

Alig két hónap múlva a láz már úgy elgyalázott, hogy azon kezdtem gondolkozni, hogy a száraz időszak beálltaig, májusig ne térjek-e vissza legalább Jávába vagy Singaporeba, mert itt úgyse tehetek addig nagyobb kirándulásokat. Talán nem is annyira a szégyenkezés tartott vissza a meghátrálástól, hanem a pénzkérdés. Eleinte csak enyhébb formában 6—8 naposát kaptam, de azután hirtelen átsapott mindennapos 39—40 fokossá, hetekig tartott, míg derék orvosbarátom gondos kininadagolással a rendes 6—8 naposra tudta szorítani.

Hogy ilyen erősen körme közé kapott a láz, bár tudtam, hogy erős testi fáradtságtól, lelki felindulásoktól tartózkodni kell, annak magam lettem az oka, vagyis inkább február 13-án a Gauta-folyónál esett kalandom. Ezen a folyón, mely Thiár-szigeten felül torkollik az öbölbe, fel lehet evezni 5—6 km-nyire a Hanseman-hegység töve felé, szép szálás őserdőbe, amilyenek nincsenek már a közelben, mert áldozatul estek már az európai kultúrának. Egyetlen szolgámmal fel is eveztünk addig, amíg az összehordott úszó fatörzsek törmeléke el nem zárta a vízi utat. Kétfelől a szálás erdőben jó madarászó vadászat esett, mert itt másféle madarak élnek a fák koronáit összeszövő liánok bogyo-

termésein. Délben egy magasabb parton tanyáztunk s úgy délután négy óra tájáig lövöldöztem és preparáltam a féltettebb madarakat, elővigyázatból, hogy meg ne romoljanak következő reggelig. Már hordta is a fiú lefelé a csónakba a főzőedényt és egyebet, mikor nem messze tőlünk valami nagyobb madár ismeretlen hangját hallottuk. Visszacsábított a sűrűségbe, a madár után belekeveredtem egy rotangbozótba (21. kép), pedig nem voltam messzire, de nem bírtam estig a folyóhoz ki-
 vergődni. Hiába lövöldöztem, nem gondoltam erre az eshetőségre, hogy szolgálmat kitaníthattam volna valami jelzőlövésre. Még csak kalap és kabát se volt velem, ing, nadrág, cipő, patronöv, puska és vadász-kés volt összes felszerelésem. Úgy nyolc óra tájban megeredt az eső is, áztatott hajnalig. Más helyzetben regényesnek találtam volna a közeli faluból idehangzó kézidobzenét, mely éjfél-tájjig igyekezett szórakoztatni. Még gyönyörűbb volt az erdő kivilágítása, melyet később sokszor láthattam, de először most voltam tanuja. Nem csupán kékes foszforfényben, hanem valóságos vörös rubinfényben úszott a talaj minden kis porcikája s részben a fák oldalai a mindent elborító világító gombáktól, amelyek a bőnedves és meleg, korhadó növényrészekben tenyésznek. Amerre léptem, amerre jártam, millió drágakő fénye patakzott nyomaimban. Tündérnek képzelhettem volna magamat tündérországbán, ha nem kellett volna arra gondolnom, hogy az ilyen lapos korallpartoknál befolyó csendes folyókba szoktak cserkészetre bevonulni a mindig éhes krokodilusok. Fára bújni itt nem tanácsos a hangyáktól, egyéb búvóhely meg nincs. Szerencsére a moszkító nem jár a sűrű esőben, amely áztatott egyfolytában; de még az eső is más itt, nem esik cseppekben, hanem úgy folyik, mint a zsinór, egyfolytában, de legalább elég melegen. Ott kuporogtam minden fától félrehúzódva, lesve minden zörejre, hogy meg ne lepjen a krokodilus. Golyós fegy-

verem ugyan nem volt, de hittem, hogy félreugrasztom legalább egy szembelevéssel.

Meg is virradt valahára, s a felkelő nap után tájékozódva, negyedóra alatt rátaláltam a folyóra és csónakunkra fekete legényemmel, aki estig várt, de lövéseim után se mert az erdőbe bejönni, ő legalább szálást talált a felfordított csónak alatt. Hanem engem halálra szánt mindenki. Az orvos is nyíltan kijelentette, hogy legyek elkészülve a legrosszabbra, sőt mások is, kik a Gauta mellékét ismerik. Akik még nem jártak ott, ismerik a szagáról, mert onnanfelől miazmás levegőt hoz minden szellő. Amint mondták, még nem volt rá eset, hogy esős időszakban európai ember az erdön éjjelezett volna, még egészségesebb helyen is, nemhogy éppen itt és így semmi nélkül. Komolyan vettem én is. Visszacsomagoltam ládáimba felszerelésemet, útra készítettem eddigi gyűjtéseimet, búcsúleveleket írtam, megneveztem végrendekezésem végrehajtóit és vártam, hogy él tovább a halálraszánt áldozat.

Nyolcadnapra megjött a láz is, szerencsére csak 40 fokos, első támadása se volt tartós és bő izzadásban végződött. Előzetesen kellő kininporciókat kaptam, utána ismét gondos orvosi felügyelet. Jó ideig mindennaposan meglátogatott, de azután leszorult a rendes 6—8 naposra.

Március elsején a doktor magamra hagyott a nagy fapalotában, ő maga pedig áthúzódott az öböl nyugati oldalán levő kórház épületébe, a kis Kutter-szigetre, mely éppen csak annyi, hogy elférnek rajta a munkáskórházak. Oda kellett mennie, mert az egyetlen európai ápoló nyárára szabadságra utazik egészségesebb tájra. Ettől kezdve magam élelmeztem magamat, leginkább konzervekkel, friss hússal a galambok láttak el. De éppen ekkor nagyon elővett a láz, mindenki a táplálkozás hiányosságát okolta, lehet, hogy nem is ok nélkül. Le kellett hát mondanom önnön élelmezésemről

és be kellett iratkoznom a hivatalnokok közös asztaltársaságába, akik együtt főztek. Pedig ez nekem nagyon drága, bár idevaló viszonyok szerint nekik elég olcsó, mert a szomszéd stephansortbeliek mindig sóhajtoznak, hogy mennyivel jobb és olcsóbb itt, mint náluk. A hivatalnokok majd mindegyikének van egy Schiessjunge című szolgája, akik külön lopják a napot azon a réven, hogy friss húst szereznek gazdáik számára. Mindenki tudja, hogy nagy gazemberek, zsákmanýuk nagyobb részét maguk lakmározzák fel, de néha legalább hoznak egy-egy koronás galambot, sőt néha egy vaddisznót is, amikor aztán van nálunk nagy áldomás. Érdekes csoport még itt is ez a másfél tucatnyi hófehérruhás ember, együvé verődve Nagy-Németország különböző tájairól és gyarmatairól, itt még csak kis hárijánosok, de mennyire vihetik míg hazaérnek! A nagy ebédlőbódé oldalfalai két oldalt feldíszítve kimondottan abból a célból nagy tükrökkel, hogy a szemben ülő abból kiláthasson az oldalfolyósókra, ellenőrizni, hogy a felhordó fekete szolgák nem vájkálnak-e bele szurtos kezeikkel ételünkbe? Nekem egyszer a tükör érdekes naiv jelenetet mutatott. Ebédkor mindenikünk háta mögött ott áll a saját szolgája, a szemben ülő társam súrolatlannak találta az asztali kést-villát és visszaküldte vele. A tükör bemutatta nekem a kés-villa pápua tisztításmódját, ami egyszerűségénél fogva hazulra is ajánlok. Fállábra állott és olyan szépen megtisztított mindent, meztelen talpán kisúrolva, hogy gondos gazdája újabb figyelmes vizsgálat után sem talált hibát.

Szomorú s inséges időket éltem át azon az első hat hónapban Német-Újguinea fővárosában Friedrich-Wilhelmshafenben. Városnak természetesen csak újguineai szemmel lehet nézni, európainak csak pár tucatnyi fabódé. A németekre nem panaszkodhattam, mert ha nem segítették is, de nem is akadályoztak semmiben. Szomorú

rúságra elég ok a folytonos küzdelem a maláriával, amely nem javult a nagyreményű száraz időszakban sem, az inséget pedig vagyoni körülményeim szülték.

Új-guineai vadászatok puskával és lepkehálóval.

Amint mulik az idő, amint mindig távolabb és távolabb estem tőle, olybá kezd feltűnni nekem magamnak is Újguinea, mint egy álmország. Nincs körülöttem semmi abból, ami ott körülvett. Ha nem tudnám, hogy ugyanaz a nap osztja itt is áldó sugarait, hogy ugyanaz a hold világít rám itthon is, azt kellene hinnem, hogy egy más világban éltem. Talán nem is éltem, hanem álmodtam ott, évekig tartó álmot, ép érzékkel, tiszta öntudattal. Átélt bajaimra, testi és lelki szenvedéseimre most már édes emlékezettel gondolok vissza, átélt örömeim és gyönyörűségeim lelkembe zárták nagyságuk és sokaságuk nem engedi szóhoz jutni a bajok és szenvedések emlékeit. Személyeséimet megtartom magamnak, örömeimet megosztom mindenkivel.

Újguineai emlékeimnek melyik része nyújthatna olyant, melynek örömeit élvezetességét ez alkalommal a tisztelt olvasóimmal osszam meg? Emlékezéseim tárházából a vadászatot választottam most ki erre a célra. De nem azt a vadászatot, amelyet edzettkarú és idegű sportemberek érdekesítenek erre a névre, s miknek hallgatásával az életveszélyes helyzetekben kedvet találó idegesek keresnek szórakoztató izgalmat, hanem a természetvizsgáló vadászatát, melynek végcélja a tudás gyarapítása. A természetvizsgáló vadászatát ugyan a szó közönséges értelmében véve nem szokták tartani vadászatnak, pedig ha nem is mindig lövéfegyver vagy vadászkesz is az eszköze, ha kisebb területre szorítkozva apró rovarnyi is az a vad, mire a természetvizsgáló vadászik, ugyanaz a célja és feladata, ugyan-

azok az izgalmi és élvezeti, sőt sokszor nem kevesebb a haszna is, mint a szó rendes értelmében vett vadászatnak.

*

Ott valahol a Föld túlsó oldalán, a Csendes-óceán egyik ritkán látogatott szigetén az őserdőkben találkozik egymással két olyan különböző ember, mint az európai és a pápua. Hogy nézik azok egymást, mit gondolnak azok egymásról? Itthon azt még elgondolni is aligha tudjuk.

Velem az bizony sokszor megesett. Mindennapos dolog volt az, hogy olyan emberrel jöttem össze, aki a fajtámból engem látott elsőnek. Két hosszú esztendő alatt bizony az se volt már nekem ritkaság, hogy egész falvak, sőt vidékek népe vette rólam a mintát, hogy milyen is a fehér ember? Jogosan dicselkedhetném vele, hogy elég sokszor voltam már életemben kiállítási tárgy.

Nagyobb ellentétet keresve sem igen lehetne egymással szemben látni, mint az európaiakat és a pápuákat. Egyik a mérsékelt klíma szülötte, hol tél, tavasz, nyár és őszt váltakozik egymással, a másik az egyenlítői örökös nyár állandó lakója. Színük maga is ellenkező, a fehér és sötétbarna. LINNÉ szerint egy faj ugyan, *Homo sapiens*, ember mindegyik, de különböző rassz, amit az európaiak síma vagy hullámos hajzata és a pápuák állandóan göndörségén kívül sok más apróbb különbség bizonyít. Még azonfelül az a roppant távolság, ami szokásaik és lelkitulajdonságuk közt megnyilatkozik, lévén hogy az európai faj a történelmi és jelenlegi kultúra képviselője, míg a pápua a történelemelőtti kőkorszaknak élő maradványa.

Az érintkezés a kétféle fajta nép közt mind e mai napig sokkal kisebb volt, mintsem az utolsó harminc év alatt tartó idő a pápuákon az európai kultúrának valami nyomát hagyhatta volna. Ötven-hatvan fehér ember, egyenként vagy kisebb csoportokban, szétszórva

tan élve egy kétszer akkora területen mint Magyarország összes kapcsolt részeivel volt, csak annyi, mint egy csepp a Balatonban.

*

Valami különös bűbajos vonzerő van már csak a gondolatában is annak, hogy vadászati kirándulást tehetünk a messzeföldi egyenlítői tájon. Mennyi ismeretlen érdekesség tárulhat ott fel élénk, mennyi nem is sejtett veszedelem ólálkodhatik ott ránk a titokteljes őserdők homályában, az embercivő vadak hazájában?! Képzeletünk benépesíti azt harcias vadnépekkel, vérengző dúvadakkal, sziszegő mérges kígyókkal, gyilkos skorpiókkal, rejtelmes sebeket keltő láthatatlan rovar-ellenségekkel.

A távoli ismeretlen tájakra kívánczóság misztikus vágya könnyen felébred mindenkiben. A Csendes-óceán ismeretlen szigetei pedig még a többi enemű vidékek közül is kiválóan eszményképei kalandvágó ifjaknak, csalódott szívű leányoknak. Hiszen annyi sok költői leírás teszi lehető történetek idillikus színterévé, hogy nem csoda, ha a sorsukkal elégedetlenek utópiája ott hiszi megtalálhatni álmainak megvalósulását. Aki elkeseredésében a civilizációt tartja bajai okának, azt hiteti el magával, hogy ezekre a tájakra volna legjobb visszahúzódni s új életet kezdeni a természeti ember kevés igényével és boldogságával.

És mert nekem az a kiváltságos szerencse jutott osztályrészemül, hogy színről-színre láttam e paradicsomi tájakat, most nekem jut ki az a szerencse is, hogy benem látják sokan a szabadítót, aki őket ábrándjaik földjére elvezetheti. Egész gyűjteményem van már is olyan levelekből, melyek azt kívánják, hogy írójukat ez igéret földjére vezessem.

Hajh, még ha akarnám se tehetném! Messze van az, messze, sok ezer mérföldnyire, még a gyors hajón is heteken át vezet oda az út. Magam is csak a képzelet

szárnyán járok oda, csak visszaemlékezéseim útján látogatom meg azt a mesés földet, mit éveken át a magaménak neveztem és sokáig azt hittem róla, hogy én is az övé leszek, az én szép Újguineámé!

Legyenek ezek a sorok is emlékeimnek szentelve! Paradicsom volt az nekem, de nem kalandvágából, se nem azért, hogy gyógyírt csepegtessen világfájdalmas sebekre, hanem azért, mert felkutatatlan természeti kincseinek sokaságával igazi paradicsoma az a természetvizsgálónak és annak, ki a természet szépségeiben gyönyörködni tud, ki titkainak felkutatásában örömet találja. Maradjanak itthon a lelkibetegek s jöjjenek velem a képzelet szárnyán, kik a természet szépségeinek őszinte szeretetét s meleg érdeklődést hoznak útravalónak magukkal!

*

Napok, hetek útját egy pillanat alatt futja meg képzeletünk, míg feltűnik végre a sík tengeren egy sötétzöld szalag, egyike az Újguinea előtt elszórva fekvő kis szigeteknek. Horgonyt vet hajónk előtte, jó távol, mert az óvatos hajóskapitány nem kockáztatja a kessvéssé ismert vizeken hajóját, hogy a tenger fenekéről felfelé növekedő korállzátonyokon fennakadjon. Első látogatásunk csalódással kezdődik, mert nem látunk egyebet sűrű erdőnél s egy házikó fehér fedelénél. Ki se szállhatunk, csak azt várja meg hajónk, míg a házikó két lakója a hajóhoz jut csónakjával, hogy átvegye a hajóval jött postát, mely kéthónaponként egyszer összeköti őket a külvilággal.

Eleinte azt se tudjuk, mit csodáljunk meg legjobban. A toronymagas sugár kókuszpálmafát, legyezőszerűen szétterült koronáján olyan súlyos levelekkel, melyekből egy is elég teher, vagy a palmaformájú dinnyefát (*Casica Papaya*), melynek törzse az ősvilági *Lepidodendron*-ra emlékeztet s koronája alatt sárgadinnye nagyságú és ízű gyümölcsök ülnek a törzsén.

Odébb a munkások kunyhói mellett a pizang vagy más néven banana alkot sűrű erdőt s föléjük magasra felvúlik egy emeletenként gyűrűsen elágazó fa, amelyek messziről fenyőnek látszanak. Ez a gyapotfa (*Bombax Ceiba*), amelyek gyümölcséréskor lehullatják leveleiket, míg ágaik tele vannak aggatva selyemfényű, de rövid száluk miatt fonásra nem igen alkalmas pamuttokokkal. Pamutjával vánkosokat töltenek, mert itt a tollvánkoson melegsége miatt alig lehetne aludni. Annál hasznosabb a fája, mert akár milyen vén korában szabják darabokra, könnyen gyökeret ver, még ha fordítva ültetik is a földbe.

Messziről nézve hazai fának néznők a kenyérfát (*Arctocarpus incisa*), melyet nevérol mindenki jól ismer, de közlről szembetűnnek akkora nagy levelei, mint egy keserűlapu. Gyermekfej nagyságú gyümölcse főve is jó, hajában sütvé és kókuszdiótejjel leöntve pedig nekem jobban ízlett, mint az angolok leg híresebb puddingja.

Tekintélyes nagyságúra nő a mangófa (*Mangifera minor*), melynek a gyümölcse sajátságosan terpentinszamatú.

Egész sereg trópusi fát és növényt tudnánk még észrevenni, miket hírből már ismertünk, de természetben még sohase volt alkalmunk látni. De aki Újguinea földjére lép, nem azért hoz puskát, hogy fel ne akarná vele verni az őserdők csendjét és ha mást nem, legalább egy sajátkezüleg lőtt paradicsommadarat hozzon magának emlékébe.

Azonban ennek egyelőre akadályja van, arra nem elég a puska, erdő és paradicsommadár, hogy paradicsommadarat löjjön, mert előbb az kell hozzá, hogy száz márkát fizessen le vadászati engedélyért. Mert a civilizáció elkíséri az embert az őserdőkbe is.

Míg az engedélyt kiállítják, addig gyönyörködünk távolról az őserdő nézésében. Szélét messzire benyúló

lagunák borítják, amelyek sok helyen messzire benyúlnak az erdő belsejébe is. Mintha nem volna abban már úgyszólván elég akadály, még a mocsarak kerülgetése is zavarja a benne való tájékozódást, ha már úgyszólván nem elég könnyű volna eltévedni benne.

Kezünkben van végre a vadászati engedély is, mehetünk az újguineai fővadra, paradicsommadárra vadászni. Még olcsónak is találjuk végtére ezt az írást, ha meg tudjuk, hogy tulajdonképpen csakis a paradicsommadárért kell engedélyt váltani, egyéb vadra szabad a vásár. Mégsem olyan rossz az a civilizáció.

Az újguineai viszonyokkal ismerős házigazdánk gondoskodott már vezetőről is a közeli faluból. Csinos leány AUK, csak hogy éppen beszélni nem tudunk vele. Inkább kísérő, mint vezető, nyilát, ívét magával viszi ő is, de az csak önvédelemre való, madárra ugyan rá nem löne vele, legfeljebb halra, a víz szélén. Miután értekezni nem tudunk vele, megmutatjuk neki a verandáról az erdőnek egy szép szálas, fás részét, hogy vezessen oda. Szó szerint éppen a mutatott helyre vezet, ámde mi messziről nem láthattuk, hogy ott éppen mocsárban áll az erdő, a jó AUK pedig szót fogad, s bevezet bennünket a mocsárba, hogy a sok gyöker, kúszó növény és ledől fa közül alig tudunk kikeveredni, ellenben megismerkedünk a szúnyogsípésekkel s ezek belénk oltják a malária első csiráit. A sikertelen vadászkirándulásért kárpótoljuk magunkat rovarokkal, természetbúvárnak ez is jó vadászszákmány.

Másnapra más vadászó helyet nézünk ki magunknak. Szép füves pázsitot veszünk észre messziről, hol gyönyörűség lesz szép lepkékre vadászni. Mikor odaérünk, másfélméternyi magas sűrű sásforma tengerbe keveredünk, közbe-közbe kétöles magas karvastag vadcukornád. Útnak semmi nyoma, csak a cukornád közt egy alagútforma bűvőút, amelyet bennszülöttek rejtekútjának ismerünk fel. Kétréthajolva végigbúvunk rajta s végre

bejutunk az erdőbe, hol könnyebb haladni. Csak azután látjuk, hogy belekeveredtünk a mocsaras szagópálmásűrűségbe, s ami odavezetett nem benszülöttek bűvőútja, hanem vaddisznócsapás volt. Alig tudunk belőle estig kiigazodni. Hiába hordoztuk ugyan egész nap a puskát, de kárpótlásul végre is az erdőszélben rovarokat gyűjthettünk. Ismét gazdagabbak vagyunk egy tapasztalattal, hogy az ilyen nagy füves helyeket, az alang-alangot, kerülni tanácsos.

Még egy kellemetlen természetű hely akasztja meg a vadászt Újguineában: a parlag föld. Mivelés alá való földnek rendesen erdőt kell kiirtani a benszülötteknek is, a mezei gazdálkodással foglalkozó Újguineai Résztársaságnak is. Csak az erdő talaja ad jó termőföldet. A benszülött csak egy évben használja, a Résztársaság, ha felesszámú munkása van, két-három évig is. Azután parlagon marad. A földben maradt gyökerekről azonban, amelyeknek gyors kihajtását hátráltatta az irtáskor felégetett fák tüze az első évben, a másodikban oly rohamosan nő fel a fák jövése, hogy több munkába kerülne a tőle való védekezés, mint új erdőrésztlet irtása. Egy nyolchónapos parlag többöles fákat nevel, úgyhogy magam is eltévedtem benne, noha azelőtt minden részét jól ismertem. A kétéves parlagon át vágott útról, mely fölött a fák összeborulnak, európai növényterméshez szokott ember alig hinné el, hogy olyan fiatal. E sűrűség legtöbb fája a gyorsan és vastagon növényező eperfacsaládba tartozik.

Ezek a puha eperfafélék száradni kezdő törzsei a legkedvezőbb tartózkodási helyei és tápláléka a trópusi vidékek, s azok közt Újguineának is valódi csapása, a fehérhangyák vagy termitáknak. A megemésztett faanyagból tetemes méretű, nagy fészkeket építenek, némely fajuk a fán, mások a föld színén; ezek a telepnek csak gócpontjai, földalatti menetei egy pár holdnyi területet is elborítanak s ott évekig feltűnés nélkül meg-

élnék. Ha ezt nem véve figyelembe, ilyen területen gazdasági épületet vagy lakóházat emelnek, rövid időn azt is megtámadják és farészeit megemésztik. Sajátságosnak látszik, hogy többféle madár a termitáknak ez építményeit vájja ki, olyanformán, mint nálunk a harkályok, s itt a fehérhangyák fészkeiben fészkelnek, tojnak és nevelik fel fiaikat.

Néhány napi esatangolás után vesszük csak észre, hogy még tulajdonképen nem voltunk az őserdőben. Mert eleinte megtéveszt bennünket a sok fa, majdnem azt lehet mondani, hogy nem látjuk a fától az erdőt. Nem egy embert ismertem odakint is, aki sohase látott valódi őserdőt. A vágások után nőtt másodlagos erdőt nézik sokan annak.

Valódi fenségében, meglepő nagyszerűségében csak akkor tárul fel előttünk az őserdő, ha olyan oldalról közelítjük meg, hol a szélén kiirtották az újránőtt átmenetes erdőt. Vastagságával imponáló fa nem sok van benne, ellenben koronájuk egyformán nyúlik fel a magasba, olyan magasba, mintha a mi legmagasabb fáinkból kettőt állítanának egymás tetejébe. Koronaik ott fent folynak egybe, oly sűrűen, hogy egészen félhomály terjed el alattuk. Odafent folyik a nagyszerű küzdelem a létért, a világosságért és napfényért. Levél és virág csak odafent fejlődik, azért minden életerő arra használódik fel a fában, hogy a világosságig nőjön. Kígyóként kúsznak fel a megerősödött törzseken a tollszárvastagságútól majdnem emberderék vastag venyigés kúszónövények, melyeknek itt alant levelét, virágát sohase találjuk, mert csak fenn a fák koronáján fejlődhetik ki; hozzájuk támaszkodva nyúlnak fel leendő faóriások pálcavastag, de öt-hat méter hosszú csemetéi, alig néhány levelet viselő silány koronával, mert majd csak azután vastagodik és lombosodik, ha elérte a világosságot. Más fafélék felülről nőnek lefelé, magjukat megemésztetlenül hullatta el fent valamely madár, fa-

gyöngy módjára az ágakon kelnek ki, gyökerük mint folyondár kúszik lefelé a földig s csak azután vastagodnak fává. Bokor és aljafa kevés van az őserdőben, ott már nem fárasztó a járás a vadásznak se. Itt van a paradicsommadarak hazája.

Ezelőtt mintegy 150—200 esztendővel csodálatos és feltűnő szép madarak kerültek Európába Ceylon, Kína, Japánból, vagy a köztük fekvő kikötőkből. Drágák voltak, csak gazdagok szerezhették meg, mert már ott Ázsiában is észrevették, hogy nem hasonlítanak semmitéle ottani madárhoz, azok valami mesés, távoli ország szülöttjei lehetnek. A tudósok törték rajta a fejüket, különösen rejtélyes volt, hogy lábuk nincs, de mellükön ernyőszerűen kiterjeszhető hosszú, aranysárga vagy aranyvörös tollbokréta van. Csakhamar kialakult az a hit, hogy ezek a gyönyörű madarak mindig a levegőben lebegnek, lábuk nincs is, mert méltatlan volna hozzájuk, hogy a földet érintsék, így hát nem is lehet másképen, mint hogy emberek hátára rakják fészkeiket és ott költenek. Ilyen hely pedig csak földi paradicsom lehet, így lett azután a nevük paradicsommadár. Persze akadtak hitetlenek is, akik a lábak hiányát azzal a szürke megállapítással magyarázták, hogy a madár kikészítője azt egyszerűen levágta. De mégis szebb volt ez így és sokáig megmaradt a költői elképzelés.

Egyes adatok arra mutattak, hogy ez a mesés föld arra keletre a Csendes-óceánban lehet valahol. Földedező hajósok megtalálták később azt a nagy szigetet is, amelyikről kiderült, hogy csak ez lehet a paradicsommadár hazája. A hajóskapitány már járt Afrika nyugati partjainál is, úgy találta, hogy ennek az erdővel borított földnek hegyvonalai nagyon hasonlítanak Guinea partjaihoz, el is nevezte róla az új földet. A két távoli világrészben fekvő tájnak persze nincsen is egyéb köze egymáshoz. Azóta, ha évtizedes időközökben is, de fordultak meg hajók Újguinea körül, s ezzel szét-

22. kép. Elökelö gragetszigeti pápua asszony.
A szerző eredeti fölvétele.

foszlott a szép mese a paradicsommadárról, csak annyi maradt meg belőle emlékeztetőnek, hogy LINNÉ az egyik fajnak a *Paradisea apoda* (lábatlan) nevet adta. A földi paradicsomhoz való hasonlóság pedig csak annyiban volt valóság, hogy bennszülött lakói igazán paradicsomi öltözetben járnak, ruhát viselni náluk nem divatos, sőt vannak vidékek, ahol a férfi összes ruházata egy szál dárda s a szép hölgyek termetét pedig egy csigasorból álló nyakdíszén kívül nem ékteleníti a világon semmi sem (22. kép).

Azt ma már mindenki elismeri, hogy a legpompásabb madarak Újguineában élnek, mert csakis ott és annak közelében vannak a paradicsommadarak mindenféle fajtái. Egyéb színpompás madarak tekintetében se múlják felül a trópusi tájba eső más világrészek sem, akár Afrikát, Indiát vagy Braziliát hasonlítjuk is össze velük. Elég csak azt fölemlíteni, hogy magában Újguineában a többi világrészek összes fajainak legalább is háromnegyedrésze él a többi pompás színű madaraktól, a papagályokból és a galambokból. Közönséges európai előtt talán elhamarkodott példa, hogy a galambokat is a pompás tollú madarak közé számítom, mert az a néhányfajta galamb, amely európai, ugyan egyszerű színű. De a koronás galamb díszes fejkessége már hozzánk is eljutott, hátha még látnák a nagyobb részt kitevő újguineai gyümölcssevő galambokat! Azoknak a rikító világoszöld, élénksárga, kék, fehér és ibolyaszín egymásra halmozott színe vetekedik ám a papagájok színpompájával.

Ha olyan túlságosan szegény is Újguinea négy lábú állatokban, hozzátehetem, hogy éppen olyan clárvult kígyókban, békákban és halakban is, bőven kárpótolva van sokfajú és pompás madarakban, lepkékben és más rovarokban. Madaraknak meg éppen Eldorádója.

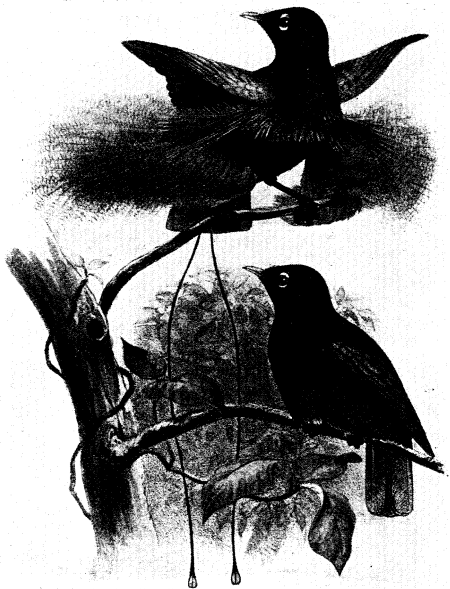
Szeretném most már bemutatni az újguineai madarakat, csak előbb azon töröm a fejemet, hogy fogjak

23. kép. Vörös paradicsommadár. (*Paradisca Augustae Victoriae*.)
MÖTZEL G. festménye nyomán.

hozzá? Magyar nevük persze nincs, csak tudományos latin nevük, azzal nem sokra megyünk. Pápua nevük természetesen van annyira, mint nekünk az itthoniakra, de azt még az ornitológus se használhatná. Legjobb volna színes képekben, de ami kevés le van is festve rajzolva, az meg úgy el van szórva a világirodalomban, hogy az még múzeumaink gazdag szakkönyvtárában sincs meg mind. Nem marad más hátra, mint nálunk is ismeretes madarakhoz kapcsolom leírásukat, ámbár hiányos lesz az ismertetés, mert egész sereg olyan madárcsalád él ott, amelyeknek semmiféle rokoncsaládja nincs nálunk, mint ahogy ott is hiányzanak olyan családok, amelyek nélkül mi el se képzeljük a világot. Hogy többet ne említsek, elég az, hogy harkályféle, meg pacsirtaféle ott egyáltalában nincs.

Kezdem a paradicsommadarakkal. A mi szerény tollazatú varjúink büszkék lehetnének, ha megtudnák, hogy ezek a pompás tollúak az ő családfájukon nőttek. Bemutatok néhányat képen is. Dísztolluk legtömegesebben jött Európába a *Paradisea*-nem fajainak. Ez itt (23. kép) *Augustae-Victoriae* nevet visel, az utolsó német császár nagyanyja után. Ennek vörösek a melle két oldalán levő csomósan növe dísztollai, egyik rokonának (*P. Wilhelmi Secundi*) fehérek, a másikonak (*P. Finschi*, természetvizsgáló neve) sárgák és így tovább. Egyébféle paradicsommadár-fajt a tudomány összesen 120-at ismer, de azok nem annyira csomós dísztolluk miatt kerestek és drágák, hanem mert múzeumi ritkaságok. Dísztolluk párosan vagy csomósan a legbizarrabb elváltozásokban jelentkezik, egyiknek farkán, másnak begyén, kontyán, hátán nő ki. A sok közül kettő minket nemcsak feltűnő szépségéért és rendkívül ritkaságáért érdekel, hanem nevéért is, a *Paradisornis Rudolphi* MAD. (24. kép) és *Astrarchia Stephaniae* MAD. (25. kép) akkori trónörökös párukról kapta nevét. Az a három betű a szerzőt, MADARÁSZ

24. kép. Rudolf-paradiesommadár. (*Paradisornis Rudolphi* MAD.)
DR. MADARÁSZ GYULA festménye nyomán.

GYULA, múzeumunk akkori ornitológusának nevét jelenti, mert e világhíres madárfajokat magyar ember ismerte fel és írta le újaknak s az eredeti első példányok Nemzeti Múzeumunk kincsei. Az ilyen első példányokat típusnak nevezik, s megbecsülhetetlen muzeális értékek, akár egy elefántnak, akár egy pici rovarnak típusai. Muzeális szemmel nézve, egy ilyen első példány pici bogár becsesebb, mint egy új oroszlánfajnak második példánya. Sajnos, hogy csak zoológus néz és lát így, a vadász és utána a közönség másképen.

Ott Újguineában, a kőkorszakbeli pápuákat és társadalmi szokásaikat összehasonlítva a miénkkel, ott jöttem arra a tudatra, hogy a modern világ ugyan nagyot haladt, de a vadászat, akarom mondani az embernek a szabadon élő állatokkal szemben való viselkedése, mondjuk a vad elejtésmódja elmaradt a kőkorszakbeli fokon. Csak a technikája változott. Én lőttem puskával, a bennszülött lőtt nyíllal, én már kiterjesztettem a vadászandó állat fogalmát a legapróbb ázalékokig, hogy belőle tudományos hasznot húzzak, neki e fogalom addig a kevés állatféléig terjedt, ameddig anyagi haszna vagy gyönyörűsége van belőle. Ilyen a vadászat a mai világban is, csak annyiban modernizálódott, hogy munkafelosztás szabályozza, meg hogy vagyoni és rangbeli különbség lett benne. Rangosztályozva vannak a lelövendő vadállatok is, a vadászok is. Rang és vagyon jogosít I. osztályú vadászati örökökre, itthon medvére, szarvasra, vadkanra, messze tájon tigrisre, elefántra, oroszlánra, osztályonként lefelé a nyulakig és vadkacsáig. Munkafelosztás szerint a vadászra csak a lelövés gyönyörűsége jut, a zsákmány feldolgozása más, fizetett emberekre marad.

A paradicsommadarak némely fajtája elég gyakori azon a tájon, ameddig földrajzi elterjedése tart. Sokszor egészen hangos tőle az erdő a reggeli és esteli órákban, de hús nőstény és fiatal hím is csik egy-egy díszes

25. kép. Stefánia-paradicsommadár. (*Astrarchia stephaniae* MAD.)
DR. MADARÁSZ GYULA festménye nyomán.

tollazatú öreg hímre, amelyet tolláért vadászni érdemes. Hangos kiáltásaival messziről elárulja magát, de alig lehet meglátni a magas fakorona folyondárokka borított sűrűségében, folyton ugrál ágról-ágra, fáról-fára. Mire hangja után menve elértük azt a fát, ahonnan rikácsolását hallatja, már a tizedik fára szállt, s a sűrű bozóton át alig bírjuk követni. Ha hosszas fáradozás után mégis sikerül célba venni, csalódással kell észrevennünk, hogy dísztoll nélkül való madárra pazarolónok töltésünket. Hosszas gyakorlat után valami kis hangárnyalatról végre megtanuljuk kiismerni a dísztollas vén hím hangját, vadászatunk akkor kezd csak eredményes lenni. Élvezetnek egyáltalában nem lehet nevezni a paradicsommadár vadászatát, ez aztán az oka, hogy az Újguineában megfordult európaiak közül nagyon kevesen dicsekedhetnek sajátkezűleg lőtt paradicsommadárral. A legtöbben csak fizetett szolgálkkal lövetik.

Magam is olvastam dicsőítő leírásokat, hogy milyen gyönyörűséges látvány az őserdőben a paradicsommadarak repülése. Azok a leírások bizony nem felelnek meg a valónak, mert olyan világításban, mint az őserdőben, mikor az erdő homályából kell néznünk a lombsátor közül kivillanó fényudvaros tenyérvnyi égfoltok felé, nemhogy a madár pompás színét nem csodálhatjuk, de azt se látjuk, hogy van-e neki kifejlett hímtollazata, csupán a hangjáról tudjuk, hogy hímre lőtünk. Bizony sokszor csalódtam magam is, ha hosszas fáradozásomat az egyszerű gesztenyeszíntollas tojó vagy fiókhím akarta megjutalmazni.

Sportkedvelőknek méltó vadászsákmány a tekintélyes nagyságú k a z u á r, a struccnak rokonságába tartozó nagy futómadár. Tompa dobszóhoz hasonló hangját sokszor hallani az erdőben, de óvatossága miatt ritkán kerül lövésre. Előlem többször ugrott fel nagy robajjal, de majd mindig olyankor, mikor rovarászathoz

26. kép. Kazuár. (*Casuaris picticollis*.)
KUHNER W. festménye nyomán.

készülve, löfegyver se volt nálam. Csupán egyszer jutottam hozzá, hogy egy szép példányt elejthettem. Egy esős délután madárlesen álltam az őserdőben, mikor minden előleges zaj nélkül alig 30 lépésnyire előttem termett egy szép vén hím kazuár, úgyhogy fültövön célozva galambseréttel is megölhettem. A bennszülöttek rendszeren hajítódárdával ejtik el, ha közelébe férközhetnek. Kisebb szigeteken lakó bennszülötteknél nem ritka látni szelidített kazuárt, de egy éves koránál tovább nem igen tartják, hogy pecsenyéje szívós ne legyen (26. kép).

Nekünk nagyon fontos volt, mert jó darab izletes pecsenyét adott a pulykanagyságú szarvasesőrű madár (27. kép). Feltűnő alakja és színe mellett furcsa a repülése is, mert nagy szárnyaival olyan zakatolást csap, mint egy ziháló mozdony. Még furcsább a költése. Kotláskor faoduba búvik, melynek nyílását a kakas sárral befalazza, úgy, hogy éppen csak az eledelt szedheti be. Odabent csupaszra vedlik, pelyhéből lesz a fiókáknak puha ágy. Ez alatt úgy meghízik, hogy olyan, mint egy hízott koppasztott liba. Ha ilyenhez hozzájut a pápua, el nem adja semmi árért. Különbén is van annyi eszük, hogy nem teszik ki magukat kísértésnek, nekünk csak akkor árulják el, ha már túlestek a lakomán.

Egy másik különös madár a Talegallus-tyúk. Faji rokonsága távoli a mi tyúkunktól, de mégis tyúkféle rokonság. Színe nem különös, olyan, mint a korhadó lomb. Úgy költ, hogy nagy területről összekaparja a lehullott lombot 3—4 méter magas boglyává, tetején beássza magát pár méternyire, ott rakja le tojásait, de nem maga költi ki, hanem az ott kifejlődő nedves melegre bízza. Sok az elhagyott fészek, nehéz benne kutatni, de a pápua kutyák ki tudják szaglászni, melyikben van még tojás. Van benne néha 12—15 tojás, amelyek csodálatos nagyok, akkorák, mint egy tüzök-

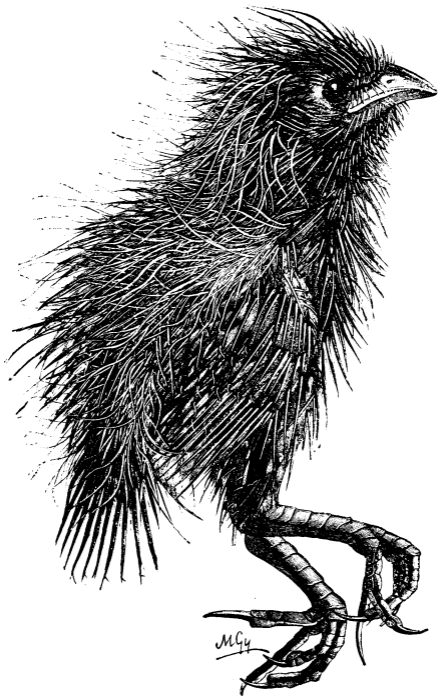
27. kép. Szarvasesőrü madár, (*Rhytidocerus*.)
KÜHNERT W. festménye nyomán.

tojás. Szükséges is ám, hogy annyi tápanyag legyen benne, mert abból a csirke nem pelyhesen jön ki, hanem repülésre készen, teljes szárnytollakkal és kinőtt farokkal. Az igaz, hogy még akkor csak galambnagyságú.

Kakuk van itt 5—6 féle, a nagyobbak a varjú nagyságot is meghaladják. Természetesen hangjuk is más, mint a miénk, némelyiké négytagú. Nem magam szedtem a tojását, nem tudhatom, hogy ezek is más madarak fészkébe tojnak-e, de az meglepett, hogy a kikelő kakukcsirke nem pelyhes, hanem tüskés, mint a sündisznó. A tüske végéből nyúlik ki aztán a hosszú szálás pehely (28. kép).

A papagájok csoportja Újguineának egyik legfontosabb madárnépessége, mert itt és környékén él a földkerekségén ismeretes fajok háromnegyed része: tyúknagyságútól le a verébnagyságúakig. Színben a tiszta fehér, teljes zöld, piros vagy fekete egyszínűtől a legtarkább kék, sárga foltosokig. Most még nincs arról felől madár export, de ha majd lesz, Újguinea elárasztja a madárkedvelőket a legpompásabb színű madarakkal. Jótorkúak mind, de akadhat majd akinek zene lesz ez a hang, egyiké olyan, mint a kenetlen szekérkerék nyikorgása vagy a mozdony síp éles süvítése, amitől ötven lépésre mindenki befogja a fülét vagy mulat azokon az apró tarka fajokon, amelyek az ágon kapaszkodva, fejükkel lefelé csüngve pihennek. Most még csak azok a hófehér, sárgabóbitás alakok jutottak el hozzánk, melyek lármásan bemutatják magukat, hogy az ő nevük *Cacatua*. Nekem, ha papagájt látok, mindig az jut legelőbb az eszembe, hogy vajjon ettem-e már olyant is. Mert volt módomban válogatni ízletes pecsenyéjükből. Ott még nem volt madárvédelem.

Kevesen ismerik nálunk a kis jégmadarat, pedig fel-tűnő szép, mert kevés nálunk a kéktollú madár. Azzal

28. kép. Kakukcsirke, tuskéiből kiálló pehelyszálakkal.
DR. MADARÁSZ GYULA rajza nyomán.

tűnik fel, hogyha a befagyott vizen van télen egy kis lék, órákig les ott, míg egy kis halacska odavetődik, hogy elkaphassa. Családi tulajdonságuk lehet a sztoikus nyugalom. Újguineában van egy gerlenagyságú, félig kék, félig hófehér, nagy papucesőrű rokonuk. Ha felül egy száraz ágra, nem zavarja őt nyugalmában semmi zaj, semmi mozgás. Nyugodtan bámulja a ráhajigálót, de ha éppen meg nem ütik, el nem mozdul. Még ha a közeli ágról lelövöm is a társát, akkor is csak kíváncsian bámul ránk. Többi szép kéktollas rokona azonban óvatos.

A pápuák, mint mindenütt a természeti népek, jó megfigyelők, hiszen életük javarészét az erdőben töltik. Neveiket is jól ismerik, sőt merem állítani, hogy van rá annyi szavuk, mint akármely európai népnek. Csakúgy, mint nálunk, a név megvan, csak hogy nem mindenki tudja helyesen a megfelelő madárra szabni. Ott is vannak tudósok és tudatlanok. Sok madárnevük van a madarak hangja után, mint amilyen nálunk a kakuk neve. Ezért van, hogy náluk a kakas neve kukreku, nálunk kukoréku, a németeknél kikeriki. Magyarázat nélkül is megérti mindenki. De azt már nem tudom, akár sok magyarázat után is, el tudom-e hitetni, hogy van ott egy seregélyféle, *Mino dumonti*, teljesen hasonló sárgafekete, mint a sárgarigó, ennek van hatféle neve (elpokk, kulok, pálagán, elván, kongola, kouskáká) és az mind kitűnő hangfestő név. Ezt csak az hiheti el, aki e madár változatos csacsogását ott a helyszínén hallja. Nem hiába azt tartják róla, hogy beszélni is megtanul.

Nagyobbtermetű vad nincs Újguineában a vaddisznónál, melyből ott egy külön faj él, a *Sus papuanus*. Némely vidéken valósággal hemzseg tőlük az erdő, túrásuk nyomát mindenütt látni. Nem kell hozzá valami nagy vadásznak lenni, hogy pápuavaddisznót ejtessünk el, kivált lesből alkonyatkor. Erimai lakásom-

29. kép. F. guinea egyik kis onlósállata (*Phyllodytes*). Az eleven hangyafészekben, a *Myrmecodia* likarsos gumóján ül. — A szerző eredeti felvétele.

ban, hol egyedül laktam az erdőszélen, egy holdvilágos estén az ablakból löttem le egyet a szemétdombról, hova kidobott kókuszdiódarabokkal csalogattam őket. A bennszülöttek is szorgalmasan vadásznak rá, de nem nyíllal, hanem mindig dárdával. Kenyérfa puhított hán- csából font durva hálókka! elkerített helyre hajtják s a hálóba keveredett disznót ügyesen leszúrnák. Sokszor pedig hajtóvadászatukat úgy rendezik, hogy folyóvíz- nek szorítják őket s az úszva menekülő disznókat fa- törzsből vajt csónakjaikkal üldözik és úgy dárdázzák le. Huongolf vidékén másfél méter mély veremmel is fog- nak disznókat, melyek a verem fenekére szúrt hegyes dárdákkal sebesítik meg magukat. Az ilyen helyeken járás embernek is veszedelmes, ha nem ügyel a közelé- ben levő figyelmeztető jelekre.

A sűrű bokros helyeken vagy magas sásban élő törpe kengurú vagy wala bi európainak alig kerülhet a puskája elé. A bennszülöttek azonban gyak- ran hajtják hálóikba, melyeket a vaddisznóhajtásnál is használnak.

Annál könnyebben lepuskázhatjuk mi európaiak is a fán mászkáló lomha erszényes emlősöket (*Phalanger*). Egyedüli védelmük, hogy elrejtőznek, fakéreghez ha- sonló szürke színük láthatatlanná teszik. Nappal nem is igen mozdulnak meg, csupán akkor, ha szél moz- gatja az ágakat és leveleket. Lassan, de ügyesen kúsz- nak, miközben fogódzó farkuk kitűnő szolgálatot tesz (29. kép).

Miután a fogságban tartott *Phalanger* fényképezéshez is pompás modell, mert nem könnyen mozdul meg, felhasználom az alkalmat, hogy vele együtt bemutas- sam Újguineának egy érdekes rendkívüliségét, az ele- ven hangyafészket. Ez a Rubiaceák családjába tar- tozó növény, a *Myrmecodia*. Magvát, mint nálunk a fagyöngyét, madarak hordják ágról-ágra s ott él a nö- vény is a fák kérgén. Töve dinnyenagyságú húsos

gumóvá fejlődik, mely át van labirintszerűen lyukgatva, mintha összerágták volna az *Iridomyrmex*-hangyák. Ezek minden ilyen gumóban tömegesen laknak s a gumón levő számos nyíláson ki s bebarangolnak. Az érdekes benne az, hogy ezt a gumót nem a hangyák rágják ki olyanná, hanem úgy terem, s ha eltávolítják belőle a hangyákat, a *Myrmecodia* elpusztul, viszont a hangyák sem tudnak megélni e növény nélkül. Ez kísérletekkel ellenőrzött tapasztalat. Most már az a vitás kérdés merül fel, hogy a növény és állat közül melyik indítja meg ezt a viszonyt? BECCARI, olasz botanikus, aki ezt felfedezte újguineai utazásakor, azt állította, hogy a csirázás után az *Iridomyrmex*-hangyának kell dajkaságba fogni a fiatal palántát, csak a hangya izgatására indulhat meg a gumó fejlődése, különben a növényke elpusztul. Ellenben Dr. TREUB, a buitenzorgi fűvészkert igazgatója azt bizonyította, hogy a növényke magától kezd hangyafészkeknek fejlődni s csak azután kezd vele együttélési viszonyt a hangya. Mivel a vita idejében a két botanikus közül egyik se volt már a helyszínén, én tolakodtam fel köztük ítélő bírónak s a kis növénykéek csirázásából a hangyát kizárva, TREUB-nak kellett igazat adnom.

A fák ágain levő eleven hangyafészkek után járva belekeveredünk a tengerparti erdőségekbe, felriasztva onnan a csapatosan tanyázó varjakat. Hang nélkül, kárógás nélkül szállnak odább, jó előre észreveszik jöttünket a bokrok zörgéséről. Úgyet se vetünk rájuk, láttunk varjat otthon is eleget, ha ezek nem kárognak is, feltesszük róluk, hogy bizonyosan az a természetük. Jobban érdekel bennünket, hogy egy tisztáson ránk figyelő bennszülötteket veszünk észre. Valami gyümölcsöt szednek a Pandanus-fákról. Ezeket a német srófospálmának nevezi, pedig nem is pálma, mint ahogy tengeri póknak hívja a rákot, tintahalnak a szépiát, amelyik nem is halformájú. Van ott több más fa is,

amelynek gyümölcse van. Megkóstoljuk sorra, de az egyik ízetlen, másik fanyar, így legalább feljegyezhetjük jegyzőkönyvünkbe az érdekes pápuákról, hogy azok annyira vadak, hogy étel dolgában sincs semmi ízlésük. A pápua meg majd a faluban rólunk beszél el, hogy az európai milyen alacsony fokán áll a műveltségnek, nyersen eszi a *Pandanus*-t, s ez csak lekvárkép élvezhető, beleharapott az *Inocarpus*-ba, amit előbb meg kell főzni, hogy jó gesztenyeízű legyen. Így terjednek az ismeretek, tapasztalatok útján.

Szívésségből megteesszük a gyümölcsörző vadembernek, hogy löjünk neki egy párt a termést károsító varjakból. Ott repülnek el a tér fölött, varjúhoz illő szabályos szárnyecsapással. A sikerült lövésre elő is hozzá legújabb vadászszákmányunkat, csak akkor látjuk meg, lepetve, hogy az repülőkutya, az a nagy gyümölcssevő denevérféle, amelyet mi szokatlanalakú fejről hasonlítunk a kutyához és húsát meg nem kóstolnók a viláért. Ha véletlenül repülő nyúlnak hívnák, tán még mi is megcsemegéznők, mint a pápuák.

Az anyaállat mellén félig megnőtt fiókája csüngött, amelyet mi szintén alig merünk megfogni. A pápua azonban nagy lapuba köti s hazaviszi fiacskájának játszani. Az a gyerek legalább is örül neki annyira, mint a miénk a kis nyúlnak. Nem fél tőle, mert tudja, hogy nem harap, étetgeti mindenféle gyümölccsel s végre megszeli, úgyhogy előjő a hívó szóra. De fonálra köti ő is, mert ha nem tud is még repülni, de jól tud mászni s ha felkapaszkodhatott egy fára, el nem fogja többé senki.

Egyike a legérdekesebb vadászkirándulásoknak a gragetszigeti galamblövés. Friedrich-Wilhelmshafen öblének a sík tenger felől való oldalát zárja el ez a valódi gyűrűalakú sziget, közepén szép beltengerrel, melyen a dagály és apály szerint folytonosan mozgásban van a víz befelé vagy kifelé. Egy bennszülött csónak alig

félóra alatt átszállít egyik korán reggel, mert csak dél előtt időznek itt a galambok. Minden irányból Graget felé tartanak s ott gyülekeznek nagy csoportokba a legmagasabb kenyérfákon. Az a legelső feladat, lelőni e fákról egy galambot, de csak egyetlen egyet. Ha ez megvan, nem törődünk többé a fákon csoportosulással, hanem sietünk ki a part mentén lévő kopár korallpadokra, amelyeket folytonosan csapkod a kívülről hullámzó nyílt tenger. A legszélső fa tövében néhány ágból és pálmalevelekből hamarosan spanyolfalszerű rejtéshelyet tákolunk össze s e mögé egy vagy több vadász, előtte pedig a korallszirtekre az elejtett galamb van kitéve csalinak, feje felpelve, szárnyai összetéve, mintha ott szemelgetne. A galambok tényleg e korallszirtekre szoktak leszállani sósvizet és sókristálykákat s apró sós mészkavicsokat szedegetnek. A galambcsapatok fent keringenek, helyet választva, de így tömegben nagyon gyanakodók, míg valamelyik bátrabb meg nem kezdi, annak utána megy az egész sereg. Azt az egyet, a bátrabbat képviseli a mi lelőtt galambunk. Ha egyszer leszállt egy csapat, bátran megkezdhetjük a tüzelést, lövöldözhetünk közé egyre-másra, minél több fekszik lelőve vagy vergődve, annál kevésbé távozik el a többi. Valóságos mészárlás lesz már ez és nem vadászat. A puskaropogás nem zavarja el többé őket, pedig néha két-három puskás tüzel közénk egyfolytában. De ha valamelyik vadász kilép a sövény mögül, a többi mind felszáll és le nem lehet csalni őket aznap. A legnagyobb rekordot akkor értem el, mikor egyszer 18 töltéssel 46 galambot terítettem le. Heteken keresztül, sokszor nap-nap mellett lövik itt a galambokat, messze környék galambja tart itt találkozót, számuk nem apad. A Friedrich-Wilhelmshafenben élő európaiakra valóságos áldás ez a hely, mert innen szereznek friss húst, változtatásul a folytonos konzervvel való táplálkozáshoz.

Újguinea partvidékén nem ismerek helyet másutt, ahol ilyen módon lehet vadászni.

Kisebb folyók torkolataiban krokodilvadászatot is alkalmunk van megpróbálni. Az uszadék fatörzseken szoktak sütkérezni, odalapulnak az iszapos törzsre, színük úgy összeolvad a környezetével, hogy csak gyakorlott szem bírja észrevenni. Ha nincs nálunk fegyver, legjobb nyugodtan hagyni s másnap ugyanabban az órában térni vissza löfegyverrel vagy ha biztosabban akarunk birtokába jutni, dárdás bennszülöttekkel. Zajtalan evezőcsapásokkal pár ölnyre is meg lehet közelíteni, mert ő sohase támad az emberre, védő színében pedig annyira bizakodik, hogy menekülni se igyekszik egyhamar. A csónakok közvetlen közelében állhatnak fel, a dárdás emberek felemelkednek s jelzőra egyszerre dárdáznak rá. Az én vadászataim krokodilokra sohase sikerültek, mert mindig akadt közülünk egy-két hebehurgya vadász, akit elragadott a hiúsága, mikor olyan közvetlen közelében látta maga előtt az óriás hullót s maga egyedül akart lenni a szerencsés, aki leteríti. Pedig ha a lövés nem éppen a gerincét töri, nem kapjuk meg, ha egész sereg golyó fúrta is keresztül.

A szép Nipa-pálmás, csendes folyókba, terjedelmes mocsarakba bevezve, előre örvendünk és reménykedünk, hogy hogy fogjuk majd felzavarni a gémek és kacsák seregeit, amilyeneknek az ilyen alkalmas helyeken százával kell tanyáznia. Pedig ezek a pompás mocsarak teljesen vadtalanok és némák (30. kép).

Ami kevés madár él is a partjain, ha felzavarjuk, mind a sűrűség felé menekül. Az újguineai vadász nem gyakorolhatja bravuros ügyességét, röptében löni madarakat. Itt minden a sűrűségben bujkál, vagy olyan magasban húzódik, hol fegyverünk ereje el nem éri.

A sűrűségben cserkészve régi ismerős állít meg lépten-nyomon. Meg kell állanunk, hogy megszabadít-

30. kép. Függhíd a Jomba-folyón. — A szerző elsőtti felvétele.

suk magunkat a ruhánkba kapaszkodótól, amely mintha emlékeztetne: hát nem ismeresz? én vagyok, gyermekesínyeid rendes kísérője, a nádpálca! De az őserdőben nem taneszköz még, hanem a fákra futó kúszó pálma. Szárát ismerem már hazulról, de leveleivel csak itt kötöttem ismeretséget s mondhatom, ez se jobb a száránál. Levele a szokott pálmalevélalakú és nagyságú, de a végéről méternyi hosszú vékony fonál nyúlik le, megrakva sorban álló erős horgas tüskével. A fonalakat alig látja az ember maga előtt csüngeni a homályos erdőben, még jó, ha csak a ruhájába akad, s nem a fülénél, orránál fogva, mint az apróhal a horgon. Az ilyen nádpalcabozótokat tanácsos a vadásznak messziről elkerülni.

Csónakunkkal a part mentében evezve a part sziklái alatt kollégákat pillantunk meg, bennszülött vadászokat. Az ő vadászati módjuk éppen olyan különös nekünk, mint nekik a mi puskával való vadászatunk. Ők is lövéfegyvert használnak, az ívet és nyilat de nem madarakat lönek vele, hanem halakat. Gyakorlat után nagyon jól meg tudják becsülni, hogy a víz fénytörése nem ott mutatja a halat, ahol valósággal van s a szerint céloznak alá vagy mellé. A kilőtt nyílveesszőt az alkatrészét képező nádnál fogva ismét fölveti a víz, ha elhibázta a célját. Értik ők a halászat másféle módját is, de kitapasztalták, hogy némelyféle halat ezen a módon legkönnyebb megszerezni (46—47. kép).

„A boszorkányokat, mivel olyanok nincsenek, ne is említsük“, ezt az elvet alkalmazom azokra a vadállatokra, amelyeknek a puskával való vadászatát meg nem említettem. Azért nem is szólok arról, hogy vadásszák Újguineában a majmokat, ragadozókat, nyulakat, őzekeket, szarvasokat, antilopokat, elefántot, orrszarvút, fürjet, foglyot, fácánt. Azoknak ott mind híre-hamva sincs. Éppen ez oknál fogva számítják Újguineát Ausztráliához földrajzilag és természetrajzilag, dacára

annak, hogy se éghajlata, se növényzete, se földtani alakulása nem hasonló Ausztráliáéhoz, ellenben, aki járt Jáva- és Szumatra-, Borneo- és Celebes-szigetein, Újguineában képzei magát.

A puskával vadászható állatokon kívül annyi sok szép és érdekes van az apró állatok seregében, hogy ötven természetvizsgáló száz évig szorgalmasan gyűjtve és tanulmányozva, nagyjából se merítené ki. Hátha még hozzáférhetővé lesznek majdnem a havasi tájba felnyúló 4000 métert meghaladó hegységei! Mert most még jóformán csak a partvidékei hozzáférhetőek.

A szigorúan szakszerűség keskeny útjára tévednék át és nagyon sok időre volna szükségem arra, hogy behatóbban szóljak az apró állatok rendjeiről. De most csak az utánuk való vadásatról van szó. Ehhez én is csak azt a tanácsot adhatnám, amit magam kaptam: fogjunk meg mindent, a legparányibbat is, mert Újguineából minden érdekes. Csakhogy itt még a bogarászás és lepkészsés is jórészt másképen megy. Nincsenek rétek, szabad helyek, felvonult a rovarélet java is az erdőkorona szintjára. Ott szállonganak a madár nagyságával vetekedő szép *Troides*-ek vagy *Ornithopterá*-k, ott fent kellene meghúzódnia a lepkehálóval is. Lent csak a fáradtabb öregek tesznek látogatást a földszinten élő, igénytelenebb kinézésű *Tenaris*-lepkénép közé.

A fa itt értéktelen, sok helyen nem is törődik vele senki, erdő helyén újra erdő nő magától. Azért nem igen van még olyan hely a világon, hogy úgy rovarászhatna valaki, mint én tettem a Huongolf környékén. Hat legénnyel hónapokon keresztül nap-nap mellett döntöttem az őserdő fáit, hogy koronáikról megszedsessem a rajta élő rovarokat, különösen a sajátságos alakú botsáskákat.

A gyűjtés még csak könnyű munka, vadászati élvezet. De a munka nehezebb része, hogy az újguineai rovarok

se hordanak magukkal névjegyet, úgy kell azt a szakemberek seregének felkutatni irodalmi munkásság útján, hogy melyek voltak már a természetrajzban ismeretve, az ismeretleneket pedig leírni és ékes latinos névre keresztelni. Évek óta folyik s még évek munkáját veszi igénybe Nemzeti Múzeumunk csendes dolgozóterméiben e feladat s a magyar természettudományi irodalom kincseit gyarapítják azoknak irodalmilag feldolgozott adatai. A Nemzeti Múzeum kiadványaiban, a *Természetrajzi Füzetek*-ben és az „*Annales*”-ben több mint ezer eddig nem ismert új állatfaj leírása látott napvilágot annak a vadászatnak az eredményeként, melyet Újguineában folytattam puskával és lepkehálóval.

Vadászat közben észre sem vesszük, hogyha mi vadászunk az őserdő apró vadjaira, csak kölesönbe esik, minket meg ők használnak ki a maguk céljaira. Nem is a nagyok a veszélyesebbek, hanem az apróságok tömege, különösen a maláriát előidéző szúnyogok. Ez is csak a tudomány nem régi felfedezése, mikor még én kezdtem járni az őserdőt, éghajlat, talajgőz, víz és hiányos táplálkozásból igyekeztünk kimagyarázni az okait. Nem volna teljes a bemutatott képek sorozata, ha kihagynám belőle azt, amely legsanyarúbb évemenek, az első évnek a végén mutat be engem seleszigeti lakótársaimmal. Voltam én is vadászsákmány, a moszkító és malária zsákmánya (7. kép).

Elmult a baj is, most még azokra is örömmel gondolok vissza. Mint valami álomország, úgy tűnik fel már nekem is édes szenvedéseimnek, természetvizsgálói örömeimnek színtere, a misztikus trópusi táj. Csábít, hívogat vissza, aranyos színnel bevont ködfátyolképeivel. Hiszen olyan boldog voltam én ott és csak hasznot tettem, kárt senkinek! Vajjon lesz-e erő ellenállani hívogató szózatának, vagy legyőz az a más szózat: a nagy világon e kívül nincsen számodra hely!...

Kígyók, gyíkok és békák az őserdőben.

Újguineában, az őserdők csendjében vannak békák is, kígyók is, sőt azt olvassuk, ha végig nézzük az Újguineából természetrajzilag ismert fajok névsorát, hogy az onnan ismert kígyófajoknak egyharmadrésze, hét a 21 közül, határozottan mérges kígyó.

Ám a statisztika, mint sok más dologban, inkább csak a papiroson veszedelmes, az életben nem tűnik fel. Újguineában sincs ok félni a kígyóktól; olyan ritkák, hogy nekem, aki folytonosan az erdőket bújtam, alig volt alkalmam hat esztendő alatt hatot látni a szabadban. Az igaz, hogy a bennszülöttek, akik tudták bűvőhelyeiket, néha számosat hoztak nekem. Mérges kígyó marásáról nem is tudok többet egyetlen esetről, az igaz, hogy az halállal végződött. A tettes kígyót láttam is az orvos gyűjteményében, az i k a h e k a kígyó volt, majdnem karvastag, másfélméternyi hatalmas állat.

A kígyók közül van két faj alkalmatlan házitolvaj. A kisebbik (*Dipsadomorphus irregularis*) csak a tyűktojásokat lopja, egyiknek a felvágott gyomrából hetet szedtem ki. A nagyobbik, egy óriáskígyó fajta (*Python*) szintén nem veti meg a tojást se, de már a tyűkra is van étvágya.

Én teljesen elvesztettem az óriáskígyók iránt való respektusomat, mióta láttam egyszer, hogy fogják meg őket. A stephansorti erdőben kóboroltam éppen két 14—15 éves jabim fiú szolgálommal, mikor egy fiatal fán egy *Pythont* pillantottunk meg, amint arról a közel levő lefüggő ágakra akart átkapaszkodni. Az egyik fiú hamar rázni kezdte a fát, hogy a kígyó ne mehessen át a másik fára, azután felkúszott utána, megragadta a farkát és kezére csavarva erősen tartotta. A másik fiú utána mászott egy hamarjában lehasított szívós fahéncsal, azután a kígyó hátsó részét odakötötte a fához. Azután az én nagy bokorvágó késemmel levágták

a fát, megvárták, míg a kígyó lassanként elnyugodott, akkor aztán csak úgy, meg se kötve, felvette az egyik a vállára és hazahozta. Az igaz, hogy ez még nem volt a legnagyobb, csak harmadfél méteres.

A bolond kígyó még csak harapni se próbált, pedig elég nagy fogai vannak hozzá. A pápuák orvosi műszert csinálnak a fogából, amennyiben a fél állkapocs a fogakkal véreeresztő tűnek használható.

A *Python* húsát a bennszülöttek megeszik, persze főve, mert ők semmiféle húst nem esznek nyersen. Másfajta kígyót ezenkívül nem használnak fel eledelnek. A tengerparti lakos, a *juáltámol*, a belföldi lakos, a *jábáktámolt*, csúfolja avval, hogy kígyóevő, mert, amint magyarázatul hozzáteszi, annak nincs hala. A parti lakos különben is nagyobbra tartja magát, mint a belföldit s ezeket vadembereknek tekinti.

Az óriáskígyó a bennszülöttek mondáiban és erkölcsi elbeszéléseiben is nagy szerepet játszik. A föld alatt egy iszonyú nagy kígyó lakik, a *moastinán*, a kígyók anyja, az rázza meg a földet, az okozza a földrengést, ha elpusztították az emberek valamelyik gyermekét. Megölni szabad a *Python*-kígyót, de aztán vagy meg kell enni, vagy a földbe ásni, mert különben meglátja a *moastinán* és megrázkódik.

Van a mondájukban egy mesés kígyó is, az *oabálán*, amelyik a tengerben lakik ugyan, de kijár és akkor tetszés szerint férfi- vagy nőalakot ölt magára. Ismerős szép leány képében elcsábítja a legényeket, vagy annak a legénynek a képében jelenik meg, amelyikbe a leány éppen szerelmes. Az ilyenek aztán ifjan halnak el. Ha fiatal leány hal meg, azt mondják: találkozott az oabálánnal.

Faragott ábrázolásaikon gyakran látni e mesés kígyó képét: kígyót emberfejjel. Etnográfusok keresték a megfejtését, kapcsolatba hozták hindu mondákkal, még

a paradicsombeli kígyóval is igyekeztek kimagyarázni, csak éppen magát a pápuát felejtették el megkérdezni, hogy mit akar az jelenteni?

Ez tehát jóra intő erkölcsi mese akar lenni. Lám milyen őseredeti pedagógiai módszer az ijesztgetés! Egyforma hasznát veszi ennek a dajka, a tanító, a rendőr és a pápua. És mégis azt hisszük, hogy valami újat visz majd nekik a felvilágosodás.

De nem megyek most át a pápuametafizikába, maradjatok megfoghatóbb tárgyaknál, a gyíkoknál. Az Újguineában többféle van, mint nálunk, kisebbek, nagyobbak, egész a krokodilusig. Vannak megehetőek és meg nem ehetőek, amint azt a szokás megszabja. Ott náluk nem olyan kedves költői állat a fürge gyík, nem szerepel tavaszi költeményekben, mert ott nincs tavasz, tehát poéta sincs. Ellenben a gyík az álnokság és csalfaság jelképe, a pápuagyerek nem is állja meg, hogy le ne üsse pálcájával, ha teheti, s ha agyonütötte, nem mulasztja el odakiáltani neki szemrehányólag: „hát te miért rágtad el a kötelet?!” Nálunk senki se vádolja ezzel a vétekekkel a gyíkokat, mert nem tudják, hogy a gyík az oka minden földi bajnak. Jabiméktől azonban megtanuljuk, hogy valaha odafenn az égben laktak az emberek, jó dolguk volt, dolgozni se kellett, bőven volt minden magától. De a csalfa gyík azt hitette el az emberrel, hogy itt a földön minden szebb és jobb. Sodrottak hát egy hosszú kötelet s azon leereszkedtek. Az álnok gyík pedig elrágta a kötelet, itt rekedtek az emberek, sok bajra, nyomorúságra.

A békákról nem tudok ilyen szép mesét, pedig nagyon érdeklődtem utánok, mert egy német etnográfus bizonyos pápuasvésett rajzokat abból akart kielemezni, hogy táncoló békák rajzának tekintette. Hanem az önérzetes pápuasművészek ezt a magyarázatot sértésnek tekintették, én reám haragudtak meg érte, mert azt hitték, csúfolódom. Büszke ajakpittyesztéssel utal-

tak a hegyi lakókra, azok tudatlan parasztok, azoknál kereshetek békarajzot.

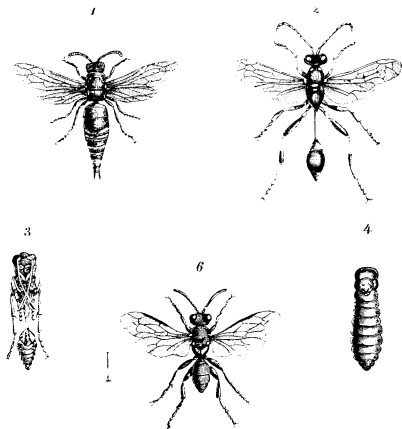
A hegyeken azonban találtam azoknál becsesebbet, állattani kutatásaim legszebb eredményét, eleven békákat petéikkel. Ezeken nem csupán az volt az érdekes, hogy eddig ismeretlen új fajúak, hanem a békafejlődésnek az a sajátos módja, hogy az embrió, látszólag minden átalakulás nélkül, teljesen készre fejlődik a petében. Ezzel a fejlődésnek erre az érdekes és eddig kivételesnek tekintett módjára annyi bizonyító anyag és adat került, hogy már semmikép se tekinthetjük kivételes jelenségnek, hanem bizonyos trópusi tájakon végbemenő olyan szabályszerű fejlődést kell benne látnunk, mely egyértékű, párvonalas irányzatot képvisel az átalakulással kapcsolatos fejlődéssel.

A békafejlődésről szólva, mellesleg megemlítem, hogy a bennszülöttek jól ismerik a béka szokásos fejlődési módját, ha nincsen is műszavuk erre: átalakulás. Akármelyik jabim legényt kérdeztem ki, az mind tudta, hogy az ebihal a „béka fia“. Nem tudom, el lehetne-e ezt mondani mindenkiről, aki iskolába járt?

Darázsélet Újguineában.

Reggelenként rendszeren a darazsak ébresztenek fel crimai lakásomban. A felkelő Nap sugarai elárasztják szobámat s vele együtt megkezdik tevékenységüket az én szorgalmas lakótársaim, a darazsak. Itt Újguineában, ahol szelid méh nincsen, vadméhet keresve is alig-alig látni, a darázs a munka igazi jelképe. A hangya önző, rabló népség, mindent magának szeretne; emiatt örökös harcban van emberrel, állattal, mindennel, ami csak él. De a darázs békés lakótárs; nem bánt senkit, megelégszik a szoba egyik zugával, hova sárfészkét építi, messze földről hozva szájában szemenkint az apró sárgolyókat, onnan, ahol egy kis sarat talál.

Napközben alig veszem észre, hogy ők is velem laknak. Dongószerű zúgással jön meg a vaskos fekete *Rhynchium haemorrhoidale*: röptében meg se látszik

31. kép. Újguineai darazsak.

1 = *Rhynchium haemorrhoidale*; 2 = *Pelopoeus laetus*;
3 = a bábja; 4 = lárvája; 6 = *Pison nitidum*.

rajta, hogy szárnyai, csápjai és potroha utolsó gyűrűi jórészt sárgák. Egy darabon futva, egy kicsit repülve lopakodik előre lakótársa, a szürke selymes, kis fekete *Pison nitidum* egész oda, hol valamelyik zugolyban a *Rhynchium* fészke van, keresve-kutatva, hogy hol van kiadó lakás. Neki szerényebb követelésesei vannak, mint

a *Rhynchium*-nak, amely minden fia számára külön szobát épít, újat, mert a régi már nem jó neki. Az ócska sejtbe a *Pison* hurcolkodik be. Sok munkát kímél meg vele. A vastag, erős sárfal már készen van, csak hogy nagy neki a szoba, hát csinál belőle kettőt. Ferde sárfalat húz keresztül a közepébe. De itt is takarékoskodik a munkával, olyan vékonyra csinálja, mint a papíros. Sárfalnak az ilyen vékonyság nagyon gyenge volna, tehát kifelé boltozatosra építi. Dehát honnan tudja azt a *Pison*, hogy a boltozat a kívülről jövő nyomás ellenében erősebb az egyenes lapnál, míg belülről az ő fia, ha majd megnő, könnyebben áttörheti? Hol tanulta az építés művészetét? (31—32. kép.)

Mikor már a közfal nagy részben kész, megkezd a *Pison* a behurcolkodást, bebútorozza a lakást. Nem holmi haszontalan cókókkal, hanem a legszükségesebbel, jó enivalóval, kövér falatokkal, olyan bőségben, hogy elég legyen a fiának, míg csak nagykorúságát el nem éri, s ő maga is kész darázssá nem fejlődik. Ő is tudja azt a művészetet, hogy fulánkjával nem öli meg zsákmányát, hanem csak megbénítja, hogy két hétig is élve marad, csak mozogni nem tud; éppúgy ért ehhez, mint magyarországi, meg itteni rokonsága és a *Pelopoeus*. Az én újguineai *Pison*-darázsam fészékében is mindig ilyen megbénított pókot találtam, mindig vegyesen két faj kisebb keresztspókfélét: egy varacskos hátút, meg egy símát. Itt él nem messzire a háztól mind a kettő, az apró fű közé font hálóban. De ami legkülönösebb, akár kisebbek, akár nagyobbak voltak a pókok, mindig éppen öt volt a fészekben! Hát ez a *Pison* még számolni is tud? Bizony sok pápua fiú nem tud ennyiig számolni, ötre már azt mondja sok!

Harmadik lakótársam szintén ismeretes magyarországi darázssalak, a *Pelopoeus laetus*; hosszú nyélen lógó bunkós potroha, sárga foltokkal tarkított fekete teste, hosszú sárga lábai a hátulsó fekete combjával úgy

tüntetik fel, mintha csak a mi *Sceliphron* darazsunknak karcsúbb, kisebb példánya volna. Fészke is olyan, sárból készült fecskerakás, esakhogy a hazai faj annyi homokot és kavicsot rak bele, hogy olyan a fészke a falon az eresz alatt, mint egy odacsapott vasolatdarab, pápua rokona pedig nem keresi a homokot, hanem olyan sarat használ, amilyent éppen talál. Fészke helyében se válogatós, oda rakja falra, ablakra,

32. kép.
A *Pelopoeus laetus*
sárból készült fészke
keresztmetszete.

bemászik a kuleslyukon a fiókba, ládákba; nekem már telerakta sárfészekkel a kalapomat, cipőmet, vadásztáskámat, a puskám csövét! Ez inkább csak mulatságos. Csak azon nem mulattam már, mikor a szekrényem zárját és a ládáim lakatjait tették hasznavehetlenné.

De még mindig nem mondtam el, hogy miért csendesek az én lakótársaim nappal és miért lármáznak korán reggel annyira, hogy ők keltenek fel!

Mert reggelenként nagy harc van és háború! Óriások harca törpékkel. A darazsak önvédelmi harca a hangyák ellen.

Az én lakótársaim csak dolgozni járnak hozzám, éjjelre elhúzódnak másfelé; a sárból készült várat csak fiaiknak csinálják, ők maguk sohase laknak benne.

A *Rhynchium* a száraz pálmalevelek közé húzódik, a *Pelopoeus* a bozótban a száraz ágak végére kuporodik, csak a *Pison* marad nálam. Jobban is teszik, mert a szobában nem volna se bátorságos, se nyugodalmas éjjelük. Alig alkonyodik, elkezdik a szaladgálást a szoba deszkafalain a rovarok krokodilusai, a fürge gekkógyíkok. Bizony kihúznák a földvárból még a darazsat is! Nem kevésbé félelmes ellenség az óriás keszegjáró-pók, amelynek a lábai úgy vannak alkotva, hogy meg se kell fordulnia, előre-hátra, jobbra-balra egyformán jól tud szaladni. A fulánk se érne semmit e félelmes rablók ellen, mert villámgyorsak s egy haraspásuk öl!

Azután az alkalmatlan hangyasereg! Nem hagynák ezek egy percig se nyugodni a napi munkában kifáradt szegény darazsat! Tán nem is alusznak ezek a hangyák soha, örökösen kóborolnak, megesznek-megisznak minden arravalót; ha más nincs, ahol egy kis nedvességet lelnek, azon nyalakodnak. Én magam is örökös hadilábon állok velük, akárhogy védekezem is ellenük naptalinnal, gipszporsánccal, petróleummal és olajjal, mégis sokszor kifognak rajtam. Befurakodnának ezek a darázs lakásába is, hacsak minden éjjelre be nem falazná magamagát is. Okosabban teszik hát az én darazsaim, ha éjszakára másutt, a szabadban keresnek szállást.

Csak a *Pison* fog ki rajtuk, — nekem nem nagy gyönyörűségemre! Otthagytja ugyan ő is a fészket, de nem megy ki a házból, hanem itt húzódik be az én felaggasztott ruhámba. Különös szeretettel választja mentsvárnak a nadrágszárát, kabátujjat és a belső zsebeket. S a hálátlan! nem hogy megköszönné nekem a jó szállást, hanem még ő csipked össze, mikor kirándulásaimból hazatérve, én is éppen azokba a ruhadarabokba bujtatom fáradt tagjaimat. A fáradt tagok ilyenkor három-négy fulánkzsúrástól csuda módon meggyorsulnak s ugyancsak frissen bujnak ki a vitás területből! Magá-

tól értetődik, hogy mint a jó színdarabban, végtére az ártatlanság ül diadalt, s a hálátlanság elveszi méltó büntetését.

Az őrizetlenül maradt darázs-fészkeket éjszakán át megszállja a hangyasereg. Iszonyú pusztítást visznek véghez bennük, ha a fészek még nincs teljesen befalazva és a sár kellőképpen nincs megszáradva. Rendszeresen kétféle hangya garázdálkodik itt, éppúgy, mint az egész lakásban. Az egyik a mi házi hangyánknak, a *Tetramorium caespitum*-nak kétszer nagyobb rozsdaszínű fajrokona, a trópusi vidékeken igen elterjedt valamely *Tetramorium*-faj, kurtalábú, lassúmozgású, rendkívül kitartó, az elűzhetlenségig szentelen hangya. Olyan erős, kemény teste van, hogy majdnem elpusztíthatatlan. Ha ujjam hegyével az asztalhoz szorítva végigsúrolom, ami más rovarra összemorzsolna, ez a hangya fel se veszi, odább szalad. Ha kettévágom, a lábas elejével menekül ugyan, de ez még nem gátolja abban, hogy útközben fel ne nyaláboljon a szájába annyit, amennyit csak el bír cipelni. Az önzésnek, a haszonlesésnek igazi mintája, aki még akkor is telhetetlen, mikor már maga semmi hasznát nem veheti! Ez a *Tetramorium* ott darabolja fel, ott eszi meg a prédát, ahol éppen találja, mindenik egymaga cipel egy darabkát belőle, ritkán segít egyik a másiknak elhurcolni valamit.

A másik egy sokkalta kisebb fekete hangya, hosszú lábú, rendkívül gyorsan szalad, azért igen nagy távolságot bekalandoz prédáért. Nem is lakik a házban, mint a *Tetramorium*, amelyik minden rejtett zugban tanyát üt, hanem künn lakik valahol a szabadban, a házat tartó facölöpökön jár ki és be hosszú libasorban, éjjel-nappal. Ez legalább nem rág össze mindent, mint a másik, hanem egy darabban szeretné elvinni; ha nem bírja egyedül, annyi jön a segítségére, amennyi elég a munkához. A *Tetramorium* rabló, ez tolvaj. Ha asz-

talomon rovarokat preparálok, félszeggel mindig rájuk kell ügyelnem, mert kivált az apróbbakat, előlem lopkodják el.

Az éji homályban a két jómadár zavartalanul gazdálkodik. A *Rhynchium*-darázs valami levélsodró moly-pille feketepettyes, zöldes hernyóival hordja tele sejtjét, a *Pelopoeus* pókokat zsúfol bele; a hangyák ezeket szimatolják ki legelőször, azután nekiesnek. A *Tetramorium* mindjárt fel is darabolja, a folyadékanyagot felnyalja, azután jóllakottan hazafelé baktat. Útközben találkozik éhes pajtásokkal, ezeket megvendégeli. Feltartja a fejét, gyomrából felböfögteti a tápláló nedvet, amelyet a másik mohón szí fel. Miután így könnyített magán, újra visszatér, újra teleeszi magát. A fekete hangyák is kivesszik a maguk részét, tizen, huszan, száz-an cipelnek egy-egy hernyót, egy-egy pókot, órákig eldolgoznak, míg valami nyíláson kihurcolják a szobából; sokszor dél táján látom őket vele, mikor már a cölöpökön hurcolják lefelé. Néha úgy beleszorulnak vele a nyílásba, hogy se ki, se be. A megszorultakon a *Tetramorium* segít a mézszáros szerepében, természetesen részibe dolgozva. A kifolyó vérből a fekete hangya is úgy teleszívja magát, hogy potroha gyűrűi közt messze kifeszül az összekötő hártya, amitől olyan, mintha fehérsávós volna. Szóval nagy a lakzi, nagy a dínom-dánom!

De csak kivilágos kivirradtig! Akkor megjelenik a bosszúálló Nemezisz az anyadarázs képében. Amint észreveszi a fosztogatókat, meglátja a pusztulást, rop-pantul felbőszül, szárnyait rezegtetve, síró-rívó dongással futkároz a fészek körül, rést keresve, hol csapjon rájuk. Mert nemcsak a vaskos, erős *Tetramorium* nem szalad el, még a pici fekete hangya is szembe mer állani az óriási darázzsal. De a darázs bösz haragjában is óvatos, lábaival folyton tipeg-topog, hogy valamelyik ellenség bele ne kapaszkodjék, szárnyait fölemelve

rezgetteti, csápjai ég felé tartva vibrálnak, érzékeny tapogatóit hátracsapja, csak félelmetes állkapcsai tátognak fenyegetve. Így csap le közéjük, hátulról derékon kap egyet, egyet harap rajta, majd fejét oldalt lódítva, messze veti az összetört hangyát.

A bosszúállás munkája folyik tovább, míg csak az utolsó hangya is össze nincs törve, ki nincs hajítva. Egész hangversenyt csapnak a küzdő darazsak, amint huszan-harmincan egyszerre zúgják riadójukat, mintha csak egymást lelkesítenék a harcra, a bosszúállásra! Olyan ismerős már nekem ez a nóta, úgy hozzászóltam, hogy amikor másutt aludtam, napkeltekor felébresztett a szokatlan csend, mint ahogy a dunai molnár felébred, ha megáll a malma kereke. Úgy ismerem már énekeseimet, mintha csak én volnék köztük a karismester! Ez a soprán a *Pison* sípolása, a tenor a *Pelopoeus* fújja, a *Rhynchium* a basszust adja hozzá, amint a hangyákat kerülgeti; csak akkor csap fel egy oktávával, mikor áldozatát morzsolja össze. Néha hamis hangot is hallok. Ezt az az ügyetlen darázs adja, amelyiknek a lábába vagy érzékeny tapogatójába beleragadtak a hangyák. Fájdalmas, szaggatott sípolással vakon repül a falnak, verdesi magát az ablakhoz, ott hentereg a porban, míg valahogy le nem rázza magáról, azután annál dühösebben lát a küzdelemhez. Mert ezeket a hangyákat elzavarni nem lehet, helyt áll mindenik egy magában is. Úgy kell őket leküzdeni a daráznak az utolsó lábíg!

Ennek a háborúnak azután az ivadék adja meg az árát. Mert a darázsanya csak folytatja a munkáját ott, ahol előtte való nap elhagyta, a szenvedett hiányokat ugyan ki nem pótolja. Ha már tegnap telerakta a sejtet eleséggel, oda tojta petéjét is, bár a hangyák kiettek is mindent, befalazza az üres sejtet, mintha semmi se történt volna, mintha minden rendben lenne. Be sokszor találtam a nemrég befalazott fiasításnál

csak egy-két pókot, egy-két hernyót, amennyi a lárvának nem volt elég! De hát csak annyinak a beszerzése maradt a tegnapi munkából, a gondatlan anya csak a maga munkáját tartja számon, egyébbel nem törődik. Csak a *Pison* tartja magát szorosan az ötös számhoz! Egyiktől, míg odajárt, kétszer is elloptam egy pár pókot, de a fészek befalazása után mégis csak ott volt az öt pók!

Lecsillapult a harci zaj, megkezdődik a napi munka békés teendője. Újra brummog nyugodt basszus hangján a *Rhynchium*, de fészkéhez érve, elhallgat. Csendesen babrálgat az épületen, négy hátulsó lábán állva, mert a két elsővel tapogatva, igazgatva, a sárcsomót gyúrja. Azután elmegy más sárcsomóért. Sokáig marad oda; látszik, hogy messziről hordja a válogatott épületanyagot. Mikor már elkészült a belül hosszúkás csőalakú, vastagfalú sejt, az élelemszerzésre kerül a sor. Ez még nagyobb munkát ad a szegény darázsnak. Pedig csak ide száll a ház mellé a citrombokrokra, ahol levélsodró hernyó elég van. Ámde a hernyó gyors, ügyes és óvatos. Úgy sodorja csövét a levelet, hogy mind a két végén ajtó marad, akármelyikre kerül a darázs, ő a másik felé iramodik. Jó ideig elcikázna, míg végtére a darázs elveszti a türelmét, bemászik a hernyóvárba. A fejét is alig dugta be, már a hernyó egy hirtelen iramodással künn terem, mint a pók ereszkedik le a biztosító fonalon a másik ágra, s ott hamarosan behúzódik valami üres hernyófészekbe. Újra kezdődik a kergetőzés. De az én darázsam nagy filozófus; tudja, hogy a hernyó csak lefelé menekülhet, addig szorítja, míg lekergeti a földre. Ám a hernyó most se kész préda; olyan ugrálást-táncolást visz véghez, hogy a darázs alig bírja elkaparintani. A puszta földön húsz-harminc lépésig is láttam őket kergetőzni, akkor se mindig a darázs lett a nyertes, ha a hernyó elérhette a sűrű füvet. Hanem ha egyszer a darázs

körme közé került, hiábavaló a fickándozás! Egy tulánszúrás, s a hernyó bénultan terül el. Párszor még szárnyrezegettelve futkározza körül a szerencsés vadász. azután kinyújtóztatja, megfogja az állkapcsával és mind a három pár lábával, s vízszintesen tartva repül vele hazafelé, lassan, nehézkesen.

Végre megtelik az éléskamra pettyes hernyókkal, szépen hosszában kinyújtóztatva fekszenek egymáson, mint a gazdag éléstárban a búzászsákok. Még vonaglanak, még élnek, egymásután friss eledelül szolgálhatnak a falánk darázslárvának, mely a most odatojt petéből fog kikelni. Erre a darázsanya befalazza a sejt száját, épít mellé ilyenképen még hármatsnégyet, tetejébe még egy sort.

Víg élete van itt a *Rhynchium*-darázs lárvájának. Egymásután kerülnek terítékre a kövér hernyók, hamarosan nagyra nő tőle gyomra, megtelik tápláló anyaggal, oly bőségben, hogy fényűzésre is telik, a fölösleges nyállal fényesre kifesti az egyszerű sárszoba falait. Ézzel azután annyira meg is van elégedve, hogy bábkorára se sző magának külön gubót, hanem a levetett álcabőrt maga alá gyűri s szabadon fekszik a sejtben, míg teljes darázzsá alakulását el nem éri.

A *Rhynchium* zsellérje, a *Pison*, szintén ilyen módon változik át. Szobája falát nem fényesíti ki ugyan, de kinőtt lárvája és bábja csakúgy szabadon fekszik, védőburok nélkül. A bábokon sajátságosak a hasszelvényeken sorban álló dudorodások, melyből mintha megannyi tüskék akarnának kifejlődni.

A *Pelopoeus* nem olyan komoly természetű, mint két előbbi társa; mindig vidám; munkaközben is folyton danol; valami halk, vékonyhangú nótát fú, mihez rezgő szárnyai adják a hangszert. Az építéshez való sárért se megy messze; kivált eső után innen szedi az ereszalól, ott helyben jól meg is gyúrja. Ugyan furcsán megy ez a sárgyúrás! Neki-nekiiramodó járással keresgél, ta-

pogát a sáros helyen, míg meg nem leli az alkalmas anyagot. Itt állkapcsaival elkezdgi gyúrni, az első kis gömböcskét a két első kurta lábával gyorsan forgatja. Amint nő a sárgömböcske, hogy elérjen a nyaka alatt, meg egyúttal a talajhoz is jobban hozzáférjen, feje mindig lejjebb hajlik, teste annál jobban közeledik a függő irányhoz, míg végre valóságos tótágast áll, szájával a sarat gyúrja, két első lábával forgatja és gömbölyíti, így hát csak a két pár hátulsó lába tartja egyensúlyban a függőlegesen álló testet.

Csak most, ennél a munkánál látom igazán, mire jó a *Pelopoeus*-nak az a furcsa lábalkotás, amivel a természet megajándékozta! Hiszen a kengurunak nem aránytalanabb a két pár lába, mint ennek a három pár! Az az első pár kurta láb inkább csak kéznek való, hozzá a sárgömbhöz alkalmasan lőcsformán görbe. A második pár kétszerte, már a harmadik pár jó háromszorta hosszabb. Olyan aránytalan nagy ez neki, hogy repülés közben nem is tud vele mit csinálni, olyan ügyetlenül lógatja lefelé, mintha egy nagy T betű alsó szára volna. Hát itt veszi hasznát az épületanyag célszerű elkészítésében, meg magában az építésben, ami neki pompás mestersége, egész életében folyvást épít, egyre csak épít.

Vidám nótázás közben elkészült a sárgolyó; most hazarepül vele, szájával és két „kezével” tartva. Akárhova búvik vele, bútorba, ruhába, könyvek közé, könnyen rátalálok, odavezet a folytonos vékonyhangú zene. Ott megtalálom az én darazsamat, oldalt fordulva, mindig úgy, hogy a sárfal a két állkapcsa és a tapasztó két keze közé essék. Építés közben testállása ellenkezőre változik, mint a sárgyúraskor; itt akkor áll a teste magasra, mikor a nagy sárgolyót feldolgozni kezdi, s amint ez apad, tartása is mindig jobban közeledik a rovarok rendes testállásához.

Építés közben a sár hígításához sok vizet használ el, amihez közben-közben a víz szélén vagy nedves helyen

vizet szí fel. Én azt hiszem, hogy potrohának az a hosszú vékony szára, amitől olyan lopótökalakja van, itt a víz felszivattyúzásában játszik fontos szerepet. Mert ha ez nem így volna, ha a csőnek a szívásban nem volna valami fontos mechanikai szerepe, miért volna az a cső a rovaroknál és éppen a szívórovaroknál olyan általános, akár a szájon, mint szipóka a szúnyogokon, poloskaféléken, sőt az ormányos bogarakon is akár a potroh elején, mint a darazsakon, hangyákon és ezek rokonain?

Ivadékának pókokat hord a *Pelopoeus* is, amelyeket szintén fulánkjával bódít el. Pókban nem válogatós, csak nagyon nagy ne legyen. A legtöbb közte mindig az *Epeira*-félc, mert azokat legkönnyebben elcsípheti.

Úgy első tekintetre alig lehet megkülönböztetni a *Pelopoeus* fészket a *Rhynchium*-étől. Építésmódja, anyaga, elhelyezése, betapasztása egészen egyforma, legfeljebb a *Rhynchium* sejtjei jóval rövidebbek és aránylag vastagabbak. Biztos ismertetőjeleket csak a fészkek felbontásakor látni, mert nem mindig lehet tudni, milyen vastag a sejt fala. A felbontott sejten már biztos ismertető a sejt alakja. De ha csak kis részt bontok is fel a sejtből, azonnal megismerem a *Pelopoeus*-t a pókeleségről, kinőtt lárváját a belül fénytelen sejt-falról, majd a bábozódni készült a vékony, barna, hengeralakú gubóról, amibe beszövődik és amiben a bábidőt is tölti. Ellenben a *Rhynchium*-ot elárulja a hernyóeleség, ennek fogytán a nagy lárvát a belül fényesre kent sejt-fal, meg hogy később se sző burkot, bábja is szabadon fekszik a sejtben. A zsellér *Pison* nem okoz zavart; ezt az ő öt pókja, a kettéfalazott kicsi sejt, melyben a lárva és báb szintén burok nélkül fekszik, azonnal megismerteti, akármelyik nagy darázs üres lakását foglalta is el.

Élősködőktől az én darazsaim se mentesek. Az ilyen bőven ellátott éléskamara, benne a hízott lárva, kivá-

natos préda. A legtöbb sejtben találtam egy *Tachinida*-légynek a tonnabábját; de ennek magának is sok az ellensége, nagy része idő előtt elpusztult, úgyhogy csak éppen a legutolsó napokban sikerült néhányat fölnevelnem. Ezt a legyet azonban sohase láttam a szobában vagy a darázsfészkek közelében. Aligha fogok tévedni, ha európai *Tachinida*-rokonságának az életmódja után erről is fölteszem, hogy nem is a darázs élősdije ez a légy, hanem a hernyóé, a darázs már a beteg hernyóval együtt hurcolja a sejtjébe, lárvája veszedelmére, mely elől a falánkabb légypondró megeszi a hernyót.

Előbujtak a tonnából a légy élősködői is, egy kicsi *Chalcidida*-darázs sok példánya, ami olyan furcsa az ő ereztelen rövidke szárnyaival, mintha darázssá változott Ámorok lenne. Nyíl helyett két kis ostort lóbál, a csápjait, de ostornak ez is olyan különös, mintha vastag bunkó végére kötve kurta vékony madzagot csápolna. Más élősködőt nem is láttam, de azt hiszem, hogy a szürkeseleymes fekete *Evania*, amelyik a háta közepéről billegtetni kicsi potrohát, meg az a kékfoltos zöld aranydarázs, a *Chrysis lyncea* var. *papuana* (amiből olyan sokat küldtem haza), nem ok nélkül ólálkodik a fészkek tájékán.

Bár kevés élősködőt látni, mégis annyi fiasítás pusztul el, 5—6 sejtől se nőhet fel egy darázs. A legtöbbet esznek meg a rabló hangyák. Ha érzélgős akarnék lenni, most jó alkalmam volna, hogy siralmas éneket zengjek arról, mennyi szorgalmas munka eredményét teszik tönkre ezek a förtelmes rablók! Tarthatnék a hangyáknak prédikációt, hogy hagyjanak fel ezzel az erkölcstelen életmóddal, térjenek meg, ezután csak füvet egyenek, ne bántsák azt, amit a szegény darázsok nagy szorgalommal — összeraboltak. De nem teszem, mert látom, hogy hasznos munkát végeznek vele. Amilyen veszedelmesen szorgalmas munkások ezek a darázsok, ha nem tartanák őket a hangyák kor-

dában, úgy elszaporodnának, hogy Újguinea szép földjén ők lennének az urak, lehetetlenné tennék az itteni lakást. Ha sokan volnának, támadók is lehetnének, míg most szerényen meghúzódva dolgoznak.

Gondoskodtak róla, hogy ne nőjenek a fák az égbe!

A repülő százlábú és más megfigyelések.

Úgy olvastam HAASE drezdai természetvizsgálónak az indoausztráliai százlábúakról írott könyvében az *Orphnaeus brevilabiatus*-ról, hogy talán ez az a faj, amelyet LINNÉ *Scolopendra phosphorea*-nak nevezett és azt a csodálatos dolgot írta róla, hogy „éjjel szentjánosbogár módjára világítva esett a magas égből a hajóra, száz mérföldnyi távolságban a szárazföldtől, az Indiai- és Aethiopiai-tengeren“. S azt a kérdést teszi a jó öreg LINNÉ utána, hogy vajjon nincsen-e neki szárnya?

Most, amikor a természettudósok a világ minden részéből több-kevesebb százlábút ismernek és azok közül egynek sincs szárnya, sőt olyan termetű állatnak nem is lehet; most, mikor ez minden iskolai könyvben olvasható: legalább is nagyon naivnak, sőt nevetségesnek tetszik nekünk LINNÉ állítása és odavetett kérdése. De hát akkor még ő se tudhatott olyant, amit most mindenki tud.

Az *Orphnaeus brevilabiatus* közönséges állat erre felé mindenütt; küldtem is belőle eleget Újguineából is, Singaporeból is. Ismerik nagyon sokan, ha nem is a latin nevérol, hanem arról, hogy a házban él velünk, oda húzódik minden zugolyba, bútorfiókba, papiros közé, ruharáncba. Nem bánt senkit, nem ront semmit, de, ha őt bányák, nem hagyja magát. Ha megnyomjuk, vagy, mint a bogarat szokás, ujjunk közé csipjük, hogy kidobjuk, az oldalán levő mirigyekből bő nedvességet bocsát ki. Ez az ő védőfegyvere. És ez igen jó fegyver!

Közelről támad vele, messziről pedig elijeszt. Mert ez a nedvesség olyan erős foszforos fénnel világít, hogy még nappal is szembetűnik, vagy lámpánál is meglátászik, sötétben pedig igazán szépen tündöklöklik, úgyhogy még az emberek is békét hagynak neki — a meglepetéstől vagy ijedtségtől; azután, ha a bőrhöz ér, már is ez a folyadék, mintha szőrös hernyó másznék a nyakunkon; ám ennyire mégse, mert a kézen alig érzik, csak az érzékenyebb tájon, háton, mellen és ilyen helyen.

Oda ugyan nem tesz magától százlábút senki, de az *Orphnaeus* mégis bekerül oda is. Nem tudom, másutt hogyan vannak vele, de itt Újguineában, a mi cölöpökre épült deszkaházainkban nagyon sok van, s néha alkalmatlan is. Mert az a rossz szokása van, hogy szeret meghúzódni a fehéremű közt és mikor az ember gyanútlanul a ruhával együtt magára veszi, a mozgást és dörzsölést támadásnak nézi és csípő nedvet bocsát a bőrre; persze, erre vakarózni kezd az ember és csak ront vele a dolgán, mert tovább izgatja a százlábút. Szeret az ágynemű közé is behúzódni, s ha az ember ráfekszik, hasonló tapasztalással gazdagodik. De hát, amint mondtam, kárt és bajt nem csinál, az a kis csípés pedig félóra múlva magától elmúlik.

Éppúgy, mint a szárazföldön levő lakásokban, ott honos az *Orphnaeus*-százlábú a hajókon is. Jól ismerik a hajósok, az utasok és nem is szoktak törődni vele. Magam is csak idejövetelemtkor vadásztam rá a posta-hajón; azt hittem, hogy valami nagy ritkaság, s ki tudja, honnan került a hajóra!?

Sőt még a pápuák is jól ismerik, mert ott lakik velük is. A sötét kunyhóban elég feltűnő a megbolygatott százlábú fénye. Annyira jól ismerik, hogy a Huongolf-nál lakó jabim nép művészetében a kígyósvonalnak vagy szalagnak a neve kálikáli, ami ennek a százlábúnak a nevéből van kölcsönözve.

Hogy lehessen tehát egy annyira általánosan ismert állatról azt a hihetetlent mondani, hogy repülni tud? Hiszen csak rá kell nézni, hogy akárki lássa, hogy nyoma sincsen rajta a szárnynak! Hogy lehet mesét hinni ott, ahol mindenki könnyen meggyőződhetik, mi a valóság?!

LINNÉ pontosan följegyezte és tette közzé azt, amit az Indiákról hazatérő „tapasztalt utas” vagy hajós neki elmondott. Sőt ez a hiedelem még most is megvan, még most is sokan esküsznek rá, hogy repülni tud és a felhőkből esik a hajóra. Szemtanuk se hiányoznak. Ostoba híresztelést nem könnyű kipusztítani a világból, kivált ha „az Indiákon évtizedeken át tartózkodó, tapasztalt szemtanu” kürtöli.

Hát én is voltam szemtanuja annak, hogyan repült ez a százlábú a tengeren járó hajóra, habár nem voltunk is száz mérföldnyire a szárazföldtől. Elmondom, ahogy volt.

Egy kis holland gőzössel utaztam át 1898 május első napjaiban Batáviába Singaporeból. Két német és ugyanannyi holland utasból álló társaság és a velünk étkező másodrendű hajóosztályok: ez volt környezetem a hajó hátsó részében, hová az alsó rakodóhelyiségek ajtói is nyíltak. Ezek közelében taposott el egy hajós, utazásunk második estéjén, egy *Orphnaeus*-százlábút. Az után is ottmaradt mellette, cipőjével súrolgatva az erősen világító testreszót. Majd odaszólitott egy másik hajóst, sőt odaszegődtek az én útitársaim is. Eleinte nem vettem ügyet a gyakori esetre, csak akkor, amikor észrevettem, hogy az élénken beszélgető társaság felváltva nézeget fel az égre, majd gyújtóvilágnál a százlábúra, amely már alaktalanná volt morzsolva. Mind olyan gyanús körülmények, amik magamforma kíváncsi természetvizsgálót hamar odacsálnak.

Arról folyt a vita odaérkeztemkor, hogy melyik szél hozta ezt a világító állatot a hajóra? Mert éppen két

szelünk volt; alant a hajón meglehetősen erős északkeleti szél fújt, délnyugat felől, a szumátrai partoktól pedig erősen villámló fekete fellegeket tolt a felsőbb régiókban egy talán még erősebb szél, teljesen ellenkező irány felé. Tehát vagy Borneóból, vagy Szumátrából érkezett. Hogy ez az állatka talán velünk utazott volt és éjjeli állat létére kalandozás közben került a hajós lába alá, arról, közfelfogás szerint, szó se volt.

Meg mertem kockáztatni ezt a nézetet, de ugyan megjártam vele! Egyszerre három-négyfelől kapacitáltak, hogy az nem olyan, nem is úgy világít, hanem másképen, régen tudják azt a tapasztalt hajósok, hogy a fellegekből esik a hajóra! Csakhogy éppen le nem szamaraztak. Bizony el is hallgattam.

Tapasztalásból tudom, hogy az ilyen szilárd meggyőződést semmiféle okkal megdönteni nem lehet. Melyik természetvizsgáló tudná otthon bebizonyítani az ellenkezőt annak az úriembernek, aki azt állítja, hogy a fecskék nem vonulnak mind el, némelyik odvas fában téli álmat aluszik? Vagy, hogy az ágyi poloska repülni is tud.

Hogy milyen nehéz dolga van ilyen esetben a természetvizsgálónak, alkalmilag elmondok egy esetet. CSERHÁTI tanár vezetése alatt Tahitótfaluban gyűlt össze a fillokszéra tanulmányozására nagyobbrészt középiskolai tanárokból álló társaság 1880 nyarán, készülve arra a feladatra, hogy az ország összes szőlővidékeit átvizsgálják. Éjjelre a tehetősebb gazdákhöz voltunk szállásolva. Az én tanár-lakótársam egész este hiába birkózott azzal a nehéz feladattal, hogy meggyőzze házigazdánkat, aki az egész fillokszéra-kérdésben igen radikális álláspontot foglalt el. Egyszerűen megtagadta a fillokszéra létezését. „Kapa-fillokszéra, meg trágya-fillokszéra van abban! Csak jól meg kell munkálni és trágýázni! Az egész csak az urak találák ki, hogy új hivatalokat csináljanak, mert a sok úr

nem tud másképen megélni. Hadd fizesse a szegény ember!” Másnap a szőlőből eleven állatokat hozva a gyökereken, tényekkel akart bizonyítani az én lakótársam, a kézi nagyítóval mutogatva, hogy az a sok sárga pont, az a fillokszéra! De a jó gazda kivágta magát: „Öreg vagyok már én, nem jók a szemeim, bizony semmit se látok!” A derék tanár most már az öregágyút vette elő, a mikroszkópot. Odaragasztott egy vízcseppel egy kövér fillokszérát az üvegre, beállította a nagyítót és felszólította gazd'uramat, hogy most nézzen bele! Jómaga diadalmas mosollyal állott félre, hogy gyönyörködjék benne, mint hajlik meg a szilárdelvű férfiú a tények súlya alatt. Az ám! A mi gazdánk bele nézett felülről, látott benne egy égnek álló lábakkal kalimpázó bogarat, akkorát, mint egy macska, azután alá is nézett, mint ahogy a gyerek nyúl a tükör háta mögé; ott nem látott semmit, megint megnézte alul felül, megcsóválta a fejét és végtére így adott kifejezést szilárd meggyőződésének: „Huncutság az egész, nem hiszek én annak! Láttam én már ilyet panorámában is. Úgy van az az üveg csinálva, hogy olyat mutatson!”

Tessék most már népet tanítani!

A repülő százlábú százesztendős meséje is megmarad, míg csak világlátott, tapasztalt hajósok szeldesik az Indiai-tenger hullámain.

Szöcske védekezése madarak ellen. Az újguineai őserdőkben magas fák ledöntésekor sokszor előkerül egy óriás zöld szöcske, a *Hyperomala virescens*. Nemcsak nagyságával tűnik fel, hanem még inkább azzal, hogy hátán 3 cm hosszú s megfelelő széles, lefelé borult tálat hord, mely részben a szárnyak tövét is elfödi. Találóan nevezik el a bennszülött jabimok o a g a s ú b u o n -nak, tálás szöcskének, mert nagyon hasonlít az ő szögletes s ú b u o n fatáljokhoz.

A lezuhanó fáról a rázkódás dacára se ugrik el, még kevésbé az ember közeledtére: annyira bízik levélhez hasonlító védő színében, hogy nyugodtan engedi két ujjunkkal hatalmas tüskékkel ellátott lábait és szárnyát hátulról összecsiptetni, mikor azután szorultságában nem tud egyebet tenni, minthogy hátsó combja tövét csípőjéhez dörzsölve muzsikál.

Madarak ellen azonban ügyesen tud védekezni.

Legelsőben a tyúkokkal szemben való viselkedése figyelmeztetett rá. A Sattelbergen a misszióház verandáján a frissen fogott *Orthopterák*-kat készítettem ki, miközben a hibásakat az alatt várakozó tyúkseregnek dobáltam le, melyek már egészen hozzászoktak s rendes vendégeim voltak. Egyszer egy hibás tálás-szöcskét vettem nekik, aminek váratlanul komikus jelenet volt az eredménye. Amint a tyúkok rárohantak, a tálás-szöcske elkezdte lábait és szárnyait sebesen rázni, s az üreges tál e zörgést feltűnő zakatolássá erősítette. A tyúkok visszahököltek s kinyújtott nyakkal bámulták a csudát. Erre a szöcske is elhallgatott, de, ha valamelyik tyúk kedvet kapott s utána nyúlt, újra rákezdte a kereselést. Sok megújított kísérlet után a tyúkok egyenként elszéledeztek s békében hagyták a tálás-szöcskét.

Közeli volt a föltevés, hogy a tálás-szöcske ezenképen védekezik más madár ellen is. De ez mégis csak föltevés maradt s bizonyításra várt.

Szerencsés alkalom ezt a bizonytságot is meghozta. Alig pár hét múlva, egy reggelen a sattelbergi őserdőben cserkészve, feltűnő jelenet kötötte le figyelmemet. Az egyik közeli fán, nem is nagyon magasan, egy *paradicsomszarka* (*Manucodia atra*) ugrándozott, körbe-körbe, ágról-ágra, de mindig egy irány felé fordulva. Úgy el volt mélyedve a foglalkozásába, hogy a különben óvatos madár engem se vett észre, pedig fedetlenül állottam. Még arra is hagyott időt, hogy a színházi távcsövet elővegyem, s közelebbről nézzem.

Azt vártam, hogy valami lyukban az erszényes mókus (*Petaurus*) fejét fogom megpillantani s hogy azzal veszekedik, mint nálunk a mátyás a mókussal. De nem tudtam észrevenni egyebet, mint hogy mindig hangtalanul ugrált valami körül. Nem lévén kilátásom, hogy valamit fölfedezzek, legalább a madarat akartam megkapni, hát odalöttem, s szerencsésen rostává löttem — egy tálaszöcskét. Bár így nem használhattam, mégis jobban megörültem neki, mint a madárnak, mert megszereshettem a bizonyosságot, hogy a tálaszöcske a szabadban élő, ügyes és falánk madarakat is elijeszti az ő kerepelőjével.

Hangya-majmoló szöcske. A zölds színű *Oecophylla smaragdina* nevű hangyát nemesak pókok utánozzák, hanem egy kis szöcske is az ő lárvája alatt keres magának biztosságot.

Az Astrolabe-öbölben, Erimahafennél a homokos tengerparton növő bokrokat sűrűn beszötték az ilyen helyen honos *Ipomoea pes-caprae* futó szárai, amelyeken hemzsegtek az *Oecophylla* munkásai, ki s bejárva a helyenként összefont levelekből készült fészekbe.

Nem sokáig kellett keresnem köztük, hogy mimicryt is találjak. Ahol már ritkábban jártak a hangyák, jókedvűen sétálgatott egy kis sárga szöcske; nagy feje, hangyamódra szabott dereka, elül nyélforma potroha, hosszú vékony lábai nagyon hasonló az *Oecophylla* hoz, csak vaskosabb és más irányban álló ugró lábai és egyenesen előre kinyujtott, folyton rezgő csápjai különböztetik meg. A hangyákat egészen közelre, a csápja végéig, bevárta, csak akkor ugrott más levélre.

A szöcskéből két darabot kerítettem meg; a szárnyatlanok azt a látszatot keltik, hogy csak lárvák; a tüzetesebb vizsgálat majd kideríti mivoltukat. Magam azt hiszem, hogy ezek a szöcskék kifejlett alakok, mert nem láttam még hozzájuk hasonló szárnyas szöcskét.

Hangyák háziállatai. A paizstetvek életmódjára nézve feljegyzésre méltó adatokat észleltem itt Újguineában. Találtam egy faj *Coccidá*-t, melynek példányai fiatal kókuszpálma levélnyelének a felső lapján ültek. De nem szabadon, hanem fedél alatt.

Egy hangyafaj rak fölējük apró növényrészekből és földszemekből, szájukból csesztett anyaggal összeragasztott fedelet s dolgozói az alatt ápolják a paizstetveket. E féltett kincseiket erősen is védik minden támadás ellen; ha idegen rovar tettem oda, azt legott befogták, annyian fogózkodtak lábaiba és csápjaiba, hogy mozdulni se tudott; a később jövők végezték a mézárós szerepét. Kissé erősebb rovarok azonban a síma és ferde felületről azonnal leestek, magukkal rántva támaszóikat is. Nem hátráltak meg előlem sem, ujjaimat és kezemet a sok apró hangya elég érzékenyen harapdálta, úgyhogy végre is csak a késsel kellett a féltett háziállatokat lekaparni, vagy a levél bőrével együtt lehámozni. Még így is felszaladgáltak a késen. Az elhalt nagy nőstény paizstetveken kis kerek lyuk jelezte, hogy az élősd rovarokkal (valószínűleg *Chalcidida* vagy *Brachonida*) szemben nem voltak ilyen gondosak.

Egy másik *Coccida*-faj egy *Malvacea*-féle cserje fiatal hajtásaira, a gallyak végetáján ül, az ágra telepedve, elég lazán, mert az ág letörésekor vagy levágásakor jó része lepattan és csak a paizs szélének megfelelő fehér vonalú kerülékidom jelzi ottlétének helyét.

Ezidőszerint (1900, szeptember 5-én) az anyák még élnek, életük legutolsó korszakában, amikor letojják petéiket. Némelyiknek a petéi már kikeltek, de csak ott vándoroltak távolabbra, ahol az ág már nagyot nőtt s születésük helyén a kéreg már erősebb lett; a többiek csak ott telepednek le anyjuk közelében. Szeretik tehát a társaságot. Vagy talán őriző pásztoraik tartották őket nyájként együtt és nem engedték elszéledni. Mert ezek a paizstetvek jó őrizet és erős védelem alatt állanak,

az újguineai hangyák legbátrabb és legharapósabb fajtája visel gondot rájuk, a szövhangya (*Oecophylla*).

Még közel se vagyok elfoglalt fájukhoz, jó 4—5 lépés választ el tőlük, az *Oecophyllák* már nyüzsögni kezdenek, hosszú lábaikkal, nagyokat lépve, rohannak le a felém legközelebb eső gallyakra és levelekre. Még most csak fenyegetődznek. Két hátulsó pár lábukkal erősen kapaszkodnak, potrohukat, zászló módjára hátuk fölé emelik, erős rágóik szétnyitva, harapásra készen, két első lábuk felemelve, hogyha közel az ellenség, hirtelen ráugorhassanak.

Különösen erősen megszállva tartják féltett vagyonuskat, a *Coccus*-nyáját. Pedig most magam is éppen erre vágyom. Ellenben kerülni igyekszem érzékeny marásuskat, amiben úgysis elég részem van, ha bokros helyen járok. Legelső gondom hát, egy kis csapással leütni a gallyról azt a néhány levelet, amelynek a szélei sűrű, fehér, vékony szövettel vannak csomóba bugázva, s az egésznek olyan gyanútlan a külseje, mintha valami ugrópók búvóhelye volna. Pedig ez az *Oecophyllák* vára. Még nem a fészke, bár a fészek is úgy van élő levelekből ugyancsak ilyen fehér pókszövettel összefoglalva, kamarákra osztva, hanem a nyáját őrző csapat megerősített szállóhelye, melyben védve vannak cső ellen és szemmel tarthatják a gyámoltalan *Coccus*-okat. Nekem a pásztorok kunyhója, karámja jut erre hasonlóképpen az eszembe.

Miután megszabadultam a védősereg egy részétől, most a leveleket vagdaltam le a rajtuk ülő segédcsapattal együtt, majd megfogtam a most már levéltelen ág végét és a *Coccus*-ok csoportja alatt elmetszem. De ez alatt már el is leptek a többi szövhangyák, csípnek is erősen, ahol csak érnek, úgyhogy alig marad időm le tenni az ágat valahova, hogy lerázzam őket kezemről

és kifogdossam azokat, amelyek karomon felszaladva, ruhám alatt csípdesnek. Ám azokat, amelyek már belém haraptak, csak úgy könnyedén lerázni nem lehet, úgy kell őket külön-külön szétmorzsolni. Ekképen ölöm meg egyenként a tetves ágon maradottakat is, csak így jutok hozzá, hogy most már közelebről és nyugodtan megnézhessem a szövőhangyák féltett nyáját.

A rablólégy és lovasai. Egy rablólégy (*Asilida*) Berlin-hafenben Szeleo-szigetén vágásokban, tisztásokon a tenger partján, egyáltalában napsütötte nyílt helyeken elég gyakori. Rendesen száraz ágak végére ül, vízszintes helyzetben. Nappal nagyon óvatos, már messziről felrepül, de naplementekor könnyen megközelíthető és lehálózható az ág hegyéről, hol az éjszakát is tölteni szokta. Így alkonyatkor vadászgattam rájuk, mikor egyik rablólégyen, mely körülbelül a fejemmel egyforma magasságban levő ág végén ült, két kicsi fekete legyet pillantottam meg. Ott ültek a nagy légy szárnyai közt a hátán, egymásnak hátat fordítva, úgyhogy egyik a feje felé, másik a potroha felé nézett. Hogy nemcsak véletlenül kerültek oda, arról mindjárt meggyőződhettem, mikor a többieket is figyelemmel néztem meg. Az utána következő nyolc példány *Asilidá-n* hatnak ott ült a hátán a kis légy, mindig a torán, mindig párosan, mindig egymásnak hátat fordítva és mozdulatlanul. A kicsi őrállóknak fele kerülhetett csak gyűjtőüvegembe, mert míg egyiket megfoghattam, a másik már kibujt a háló lyukain. Ezért nem állíthatom, hogy mindig hím és nőtény volt-e együtt. Feljegyeztem, amint láttam. Megfejtését egyelőre nem tudom adni. Nappal is ott lovagolnak-e? Vagy csak éjjeli szálásul használják? Vajjon csak gyors szállítóeszköznek használják-e a sebesebben repülő nagy legyet? Azt nem merem feltenni, hogy a nagy *Asilidá-nak* őrszolgálatot teljesítenének s a veszély közeledtére figyelmeztetnék. A rablólégyek úgy is elég szemesek.

Pattogó hangyák. Messze bent a lemieni őserdőben, Újguineában, Berlinhafen mellett, szeptember 29-én sajátságos hangyákat (*Strumigenys*) gyűjtöttem magas fáktól félhomályossá árnyékolt sűrűségben, korhadt faszágak és lehullott lomb alól rostálva. Úgy látszik, fészükre találtam, mert a sok nőstény közt több szárnyas hím is előkerült.

Ha e hangyákat zavarjuk (a rostált föld mozgatásával vagy a papírra tett föld rázása útján), mozdulatlanul meglapulnak. Ha a veszély elmúlt, percekig várnak még, míg végre lassan, óvatosan megindulnak. Rágóik, szertelenül szétnyitva, védelemre készen állnak, annyira hátrafelé, mint másféle hangyák s egyéb rovarok csápjai. Amint nedvesített gombostűvel vagy faszálkával közeledtem felé, halk pattanás hallatszott s a hangya abban a pillanatban eltűnt, bolhaként elugrott. Nem is láttam ezt többé, ha földre vagy a barna asztalra esett.

Vadászásuk csak akkor vált sikeresebbé, mikor az egész asztalt teleraktam fehér papírral. Így aztán nem volt nehéz meglátnom, hogy hova estek és hogy az ugrás után miért lettek láthatatlanná? A nem jól sikerült ugrások példát szolgáltatottak. Ha ugrás után a papírra estek, összehúzódva mozdulatlanul maradtak, de sohasem hasonfekve, hanem mindig oldalt, mert rágóiknak sajátságos állása síma felületen csakis ilyen helyzetet enged meg; ellenben földön vagy poros helyen a hangyának a környezet színéhez való alkalmazkodását tökéletessé teszik, mert csupán a fénylő rágókat kell még elrejtetniök, hogy fénytelen barna testük a földszemecskék közt észrevehetetlenné váljék. Ez pedig csak egy mozdulatba kerül, amint a rágókat a test hossz tengelyére derékszögűen eső irányban lehajtják. Ezért esnek a papíron mindig féloldalra. Éppígy hajlik le a potroh is, mely fényességével áruzója lehetne.

Az az ugrás, melyet e kis hangya így rágói segítségével megtenni képes, aránylag rendkívül nagy. A legtöbb 20—35 cm-nyi ugrást tett, de egynél 47 cm távolságot mértem meg. Ha a legtöbb ugrás középszámának a 30 cm-t veszem, akkor ez a 3 mm hosszú hangya teste hosszának a százszorosára pattant el, a legnagyobb ugrás meghaladta 150-szeresét! A nőstények közül egy se ugrott el. Egy ideig mozdulatlanul maradtak, majd neki-nekiiramodva gyors futásba fogtak, de veszély közeledtére mozdulatlanul a földhöz lapultak.

Vizenjáró poloskák Újguineában. Mindnyájan ismerjük a vizenjáró poloskákat, *Hydrometridá*-kat, azokat a hosszúlábú fürge rovarokat, melyek nyílsebesen szoktak vizeink tükrén cikázni és futkározni. Rokon alakjaik előfordulnak a forró földövi tájakon is.

A Szeleó nevű kis korallszigeten talált vizenjáró poloskákön a következő érdekes dolgot figyeltem meg:

Egy kis víztartó, alacsony fáktól, sűrű bokroktól annyira be van árnyékolva, hogy oda egyetlen nap-sugár se juthat. Majd egyméternyi mélyen van a korallba bevágódva, de minden mélysége mellett kevés víz áll benne még eső után is, mert talaja nagyon víz-áteresztő; csakis a fenekén maradhat pár arasznyi víz, ahol a bekerült finom iszap a lyukacsákat már eldugaszolta. Növény nem nő benne, kristálytisza vízben csak néhány belehullott fadarab és levél volt, melyeket, mint a víz fenekét, valami finom üledék vontába. Apró rákokat (*Crustaceá*-kat) nem vettem észre benne. Ellenben a víz tükrén szép nagy vizenjáró poloskák futkostak ivadékaikkal, úgyhogy sok különböző fejlődési alakot szedhettem belőlük össze! Rendkívül gyorsan sikamlanak a víz színén, akkorákat ugranak hosszú lábaikkal, hogy még a vízbe merített lepkchálóból is könnyedén kiugranak. Ha egy-két ugrás nem

elég a menekülésre, akkor hirtelen szárnyra kapnak és légy gyorsaságával és ügyességével eltűnnek.

A víz tükrén ők az urak. Ha valami kisebb *Lycosa*-pók, mely szintén ügyesen szalad a vizen, egyik part-ról a másikra próbált surranni, szempillantás alatt három-négy poloska rohanta meg s a legügyesebbik el-irramodott vele. Az a másodperc elég volt neki arra, hogy a *Lycosa*-t megragadja, egy szipókaszúrással meg-bénítsa s két első lábával magához szorítva, elkorcsos-lyázzék a versenytársak orra előtt.

A fiatal nemzedék az apró szúnyogokon gyakorolja ügyességét. Úgy elmulattam e kis bohókon! Jött egy szúnyogoeska, tán, hogy petéit a vízbe hullassa. Alig-hogy leült a vízre, a fürge ifjúság tíz-húszfelől rohanta meg. Ám a szúnyognak több esze volt, mintsem ver-senyt fusson, ahol bizonyosan ő húzta volna a rövideb-bet, hanem szárnyra kapott és elvitorlázott. De soha ilyen tüzesvérű fiatalságot, mint ezek az apró kor-csolyáspoloskák! Talán a kudarc tüzei fel őket, tán egymást okolják a zsákmány elmeneküléséért! Mint a kakasok rohannak egymásra, nekiugranak egymásnak, hogy mind a kettő visszapattan, aközben tán még jól hasba rugdossák egymást, vagy nagy dühösségükben egymás fején ugrándoznak keresztül, míg nem a legyő-zöttek a hasznos futásban kerestek menedéket. A győz-tesek előbb egy párszor még körülcirkáltak, van-e még valahol ellenfél? Azután elszéledeztek. Ha ugyan rossz-szabb vége nem lett a dolognak, t. i. az egész csoportot el nem csíptem.

A pápuák kedvelt állatai.

Még az én diákkoromban, a 70-es években, csak any-nyit tanultunk Újguineáról, hogy „szabad és független vadnépek lakják”. Isten tudja, miért ragadt meg ez a

mondat mai napiglan is emlékezetemben, úgyhogy még most is reáemlékezem a lapjára és helyére is ennek a leckekönyvnek, pedig azóta se láttam. Azt hiszem, más se sokkal többet tudott róla, még a tengerjáró európaiak sem. Pedig Grönland után ez a Föld legnagyobb szigete, útjukba is esett, ott jártak el mellette a keskeny Torres-szoroson végig Ausztráliába, de nem tartották érdemesnek közelebbről megvizsgálni, elég volt annyit tudni róla, hogy szegény vademberek lakják, se aranyat, se ezüstöt nem ismernek, nem kapnak a pénzen, még a hódítónak ismert üveggyöngy se csábítja őket, nem is adhatnak el semmi értékeset, mindenük kőből, csontból, csigából és fából van. Nem érdemes velük foglalkozni, nem jó üzlet az.

A világ folyásának szerencsés véletlensége úgy hozta magával, hogy e nagy szigetnek legalább északi és keleti része a szó szoros értelmében érintetlen maradt még egyes ember látogatásától is. Csak a 70-es években látogatott oda egy európai kétszer, rövid időközökben. A kolonizálni akaró Németbirodalom vette birtokába 1886-ban; állított is fel itt-ott kisebb-nagyobb telepeket. Jött oda több hittérítő társulat kis telepe is, de mindenik telep annyira a maga dolgának élt, idegenből szállított munkásaik szintén, hogy minden érintkezés a bennszülöttekkel legfeljebb a mellette levő falura szorítkozott, még abból is csak néhány családra. Mikor jómagam 1896 első napján Újguineában partra szállottam, bátran állíthattam, hogy európai befolyástól mentes szűz néprajzi területre jutottam, mert akármerre indulva a harmadik-negyedik faluba értem, egész sereg bennszülött jött hozzám engemet megbámulni, mert én voltam az első európai, akit valaha láttak.

Egy kis költői lendülettel, egy kevés túlzó színnel kifestve, mondjuk művészi tulajdonsággal, be sok minden szépet-csúnyát, jót-rosszat, mulatságosat és retteneteket tudnék én az én vadembereimről elmesélni! De

éppen nekem nem szabad, mert én természetvizsgáló vagyok, néprajzi tárgyi és adatgyűjtő voltam, nekem csak a valóságot lehet megírnom.

Ezúttal a zoológus tógáját öltöm fel s levizsgáztatni szeretném a pápuákat az ő zoológiai ismeretükről, felfogásukról, előítéletükről, babonáikról, hasznosításáról. Azért választom tárgyamnak inkább az állatokat, mint a növényvilágot, mert azt tapasztaltam, hogy sehol a világon az emberek nem olyan előítéletesek a növényekkel szemben, mint az állatokkal. Ismeretlen gyümölcsöt, ha meggyőződött, hogy nem mérges, hamarabb megkóstol akárki, mint valami állat húsát.

Bonyolódott kérdés volna ennek az okát feszegetni, belejátszik abba a hagyományos szokás, előítélet, babona, vallás, beteges állapot és sok más egyéb. Európaiakról szólva, nem is merném ezt a kérdést felvetni. De a pápuáké annyira ellentétes a miénkkel, a kétféle felfogás annyira új egymásnak, hogy össze se lehet egyeztetni.

Itt van példának legelsőben is két általánosan ismert állati eredetű táplálék, a tej és a méz. A pápuának undorító még nézni is, ha mi tejet vagy mézet eszünk, lenéz bennünket érte és a világ legutolsó népének tart miatta. Pedig ismeri mind a kettőnek az eredetét, tudja, hogy a tejet az anya vagy anyaállat adja, a mézet a méhek készítik. Igen ám, csak hogy ott tejet bőven adó állatot sohasem ismertek, ló, tehén, kecske, juh ott nincs, sőt semmiféle kérődző állat nincs, állatviláguk összes emlőse csupa erszényes állat és denevérféle, együtt összesen 20 faj, ezenkívül még a disznó, kutya, patkány és egér. Még ez nem magyarázná meg az elleneszenvet, de ők azt hiszik, hogy a tej és a kelésből ömlő fehér nedv egyforma eredetű, tehát undorító. Talán csak úgy lehetne őket meggyőzni, ha jönne oda vegyész, aki elemezné előttük, hogy az a kettő nem egyféle.

Viaszt ők is használnak, a táncdobokhoz, meg a csónakrepedések betömésére, kapnak a viasszal együtt elég mézet az odvas fákban fészkelő fulánktalan méhektől. Csakhogy ennél meg az a baj, hogy ezt a méhet még mi európaiak is útáljuk, mert nemcsak a lábán gyűjti a mézet, hanem egész testével, ha izzadunk, ami itt a trópusi melegben majdnem állandó, rácsap az izzadságra, behengergőzik s alig tudjuk leseperni gyorsan, gyorsan, mert a fulánktalan méh nem virágból gyűjt mézet. Hogy miből gyűjti, elárulja a förtelmes bűz, hogy friss hulla és bélsár nedvében fürdőzött. Ezt tudva és tapasztalva, igazat kell adnunk a szegény vadembernek.

Méhészeink, akik a fulánktalan méh nevét hallották, bizonyára óhajtozva vágynának olyan tájra, ahol dolgozóik olyan szelídek. Nekik se tanácsolom.

Említettem, hogy milyen kevés faj vad emlős él Újguineában, hozzátehetem, hogy ezek ritkák is. Még leggyakoribb a kétféle *Phalanger*, fán élnek, hosszú fogódzó farkukkal és nagy körmeikkel ágakba csimpaszkodva (29. kép). Mozgásuk aligha gyorsabb, mint a lajháré. Favágáskor jutnak hozzá a pecsenyéhez. Ennek a bőre az egyetlen prém, amit itt láttam. Természetesen nem gallérra varrják, ami itt ismeretlen állat, hanem sapkának, azaz hogy parókának kopasz öregek fejére, mert itt a dús göndörhajzat hazájában férfinak kopaszon járni nem illik. Asszony lehet kopasz, sőt középkorú hölgyeknél divat is a haj teljes leborotválása. Jó szerencsém egyszer nekem is puszkavégre hozott egy ilyen *Phalangert*. Egyszer sűrű szálas erdőben mozdulatlanul állva vártam paradicsommadár odarepülésére, mikor egy ág végéről egy kígyót láttam átnyúlni egy szomszédos ágra s azt maga felé húzta. Azt hittem, hogy a *Python* óriáskígyó, lövésemre egy *Phalanger* esett elébem. Éppen a másik fára akart áthúzódni farka segítségével.

Másik gyakori ehető vad az óriás denvér, *Pteropus*, amelyet megnyúlt feje miatt repülőkutyanak csúfolnak. Nagy csapatokban repülnek alkonyat felé az aprógyümölcsű óriás *Ficus*-fákra. Repülésükről az első pár héten varjúféléknek néztem. Szelíd, ártatlan állatok még élve is, könnyebben sebesültet élve sokszor tartottam is, mert csodahamar megszeliidül. Inkább csak azért lövöldöztem, hogy kölyköt kapjak, mert az anyja jó ideig magával hordja. Kedvesebb játszópajtás nincs egy ilyen kis repülőkutyanál, értelmes is, mikor már röpkedni tudott, akkor is visszajött a hívó jelre. Bilbilőszigeten laktomban a húsát is megszerettem, mert az én gusztusom szerint, kizsigerelve, főtt táróval megtöltve készítették el. Tudtommal én voltam addig ott az egyetlen európai, aki ilyen lakomázott, de nem dicsekedtem el vele, kerülvén a reám áradó rossz viccek özönét. Szokásos elkészítése az, hogy szőrét lobogó lángon forgatva lepörkölik, megsikálják, úgy egészben banánlevelekbe csomagolva, parázsos tűzben megsütik mindenestül. Szárnyait is el lehet ropogtatni, mikor el nem égett. Jó nyárson sült pecsenyéhez hasonlítottam. Csak az nem tetszett, hogy belestül, mindenestül süttették meg, ami ugyan nem vált kárára, mert a *Ficus*-tartalom pikáns ízt adott neki, de mégis átízlett rajta bizonyos nem kellemes zamat. Mellesleg megjegyzem, hogy magát a beleket rendszerint nem ették meg. Különben az erdei szalonkától a repülőkutyaig nincs is nagy ugrás, én pedig az első lépést a szalonkához már itthon megtettem.

Azt hiszem, hogy a következő kedvelt vadpecsenye, a patkány, csak az első letelepüléskor költözött be Újguineába. Nem is volt másutt, csak a németek házaiban és raktáraiban. De ahol volt, ott aztán sok volt. Különösen sok jutott nekem is a kormányzósági palotában, ahol újguineai tartózkodásom elején és végén hosszabb ideig laktam. Nagy fapalota, sok szobával.

Úgy tudom, hogy egy koloniális kiállításon vette a német kormány mintatropikus háznak. Az volt benne a dícséretes gondolat, hogy kettős deszkafala volt, a kettő közt tenyérnyi széles helyre szorult levegőnek kellett a külső hőség áthatolását elszigetelni. Nem tudom, elérte-e ezt a célt, patkánytenyésztő helynek azonban kitűnően bevált. Pápua barátaim sok hasznát látták tőlünk. És miért ne ették volna meg? Újonnan szállított messzeföldi vadnak látták, öbennük pedig nem volt ellene elfogultság.

Két háziállatjuk, a disznó és a kutya bizonyára velük jött valamikor valahonnan, mert mindenkinek a családja idegen az ausztráliainak nevezett faunában. Alkalmasint a harmadik is, a tyúk. Mind a három sehol másutt elő nem forduló fajta, mind a három annyira nagy szerepet játszik jogszokásaikban, ünnepélyeikben, kultuszukban, meséikben, hogy ezt már ősinék lehet tartani.

A disznó a kisebb szigeteken csupán háziállat, mert ott mindkét nemet táplálni kell, a főszigeten azonban félvad, mert sok helyen kant se tartanak, a vadkan természetesen meg a háziakat, amiből nemcsak az a haszon, hogy élelmezni nem kell, hanem az üzekedni vágyó vadkant a közelben elejteni is lehet. Mondhatni bőven is van a közeli erdőkben, kárt is tesz, az igaz, de termőföldjeiket elég gyakran változtatják, az új földért erdőt kell irtani, fa van elég, fatörzsekből jó kerítés készül ellenük. Ha puskájuk nincs is, ejtenek el maguknak eleget, olyan jó állatismerőnek, jó nyomozónak hathatós fegyver a dárda is, vagy a verem. Hajtóvadászat is sokszor van, de erős és jó nagy hálóik is vannak. Disznópecsenye nélkül nincs semmi ünnepély, az igaz, hogy ehhez legtöbbször saját nevelésű disznók kellenek. Ha hivatalos voltam, én is részesültem benne a kiosztáskor (33—34. kép).

33. kép. Disznótör a Nagy Szellem tisztelére. — A szerző eredeti felvétele.

A disznó adja legdrágább értéküket, ami ott gyémántszámba megy, ez pedig az egészen kerekre növesztett agyar. Faékekkel letördelik a kan felső agyarát, az alsó koptatás nélkül visszánő, a tövével párhuzamosan haladva. Az igaz, hogy ehhez kell 10—15 esztendő, azért is drága. Nem is mindenütt tudják kifogástalan nagyra és szépre nevelni, egyes kisebb szigetek lakói azonban jól értenek hozzá. Az ilyen sziget népe persze gazdagabb s politikai értelemben hatalmasabb is (35. kép).

Ott, ahol az ilyen vén kanokat háziállatként nevelik, kedves multság vár a faluban sétáló európai látogatóra. A disznó gyanakodó állat, idegenszerű tiszta fehér ruhaviseletünk feltűnő neki, még kákiöltönyben is azonnal felismeri a szokatlan emberfajt, talán már a szagáról is. Aztán nem sokat teketóriázik, hamar támad. Hogy pedig az mit jelenthet, arról sokat tudnak mesélni a mi vadászaink is, dicsekedvén ilyen szerencsés kimenetelű kalandjukkal. Vendéglátó gazdáink kíséretében nincs baj, hamar segít a mindig kéznél levő dárdanyél. Egyúttal be is avatják az idegent a védekezés egyszerű titkába. Kéves ott a mi szemünkkel utcának nevezhető út, a legtöbb csak bozótos bokrok között kanyargó gyalogösvény. Ha aztán véletlenül felhangzik körülöttünk-mellettünk egy-egy kan ijesztő felröffenése és támadó állásba helyezkedik, egyszerűen nem kell odanézni, még kevésbé szabad futásnak eredni, hanem másfelé fordított arccal nyugodtan tovább kell sétálni. Én hittem nekik, igazuk is volt. Eleinte bizony nehéz volt nekem is ez a bátorságpróba, aggódva sandítottam szemem szögletéből a kísérőre, később már egészen meg is szoktam. Pedig rendesen puská is volt nálam, az igaz, hogy mindig csak sörétre töltve, de azt használni lett volna még csak a legnagyobb botorság. Így azonban megszabadultam, hogy arra a listára kerüljek, akiknek a nevét csúfolkodva

34. kép. Pápua disznótor konyhája. Középen áll a szerző, Erseketi fülvétől.

sorolták fel a pápuák, hogy három-négy kísérő nélkül sétára indulni se mernek.

A jókedvű legénységnek ezt tudva nem utolsó mulatsága az, hogy a félénk vendéget ruhástól együtt megfürdetik a tenger vizében. Űrügy könnyen akad arra, hogy a sekélyesvizű part felé csalják, mások pedig előre megbeszélve, feldühösítenek egy-egy kant s előtte ugrálva odacsalják a dühös állatot, akkor aztán nincs más menekülés, mint hamar belábalni kötésig vagy hónaljig a vízbe, mert jó darabig oda is behatol az üldöző. Legtöbb európai észre se veszi a huncutságot, de énnekem kifecsegték. Én azzal fenyegettem meg őket, ha velem ilyeneket többször is tesznek, akkor nem jövök máskor csereberélni hozzájuk, ami nagy fenyegetés, mert az etnográfus az ő házaló zsidójuk, aki mindenféle használt tárgyért jól megfizet. Haragudni pedig nem tanácsos, mert könnyen rákapnak a hirtelen haragvóra, ugyanis gyönyörködnek abban s egymás közt utánozzák, hogy milyen grimaszokat vág a haragos „tivud támol“, kivált hogy miképen táncol erre-arra a bajusza és szakállá, hát még ha toporzékol is! Esteli ilyen házimulatságban gyakran volt részem, ahol úgy kimaszkírozták magukat, hogy jól rá lehetett ismerni a modellre. Ilyenkor zoológusból etnográfus lettem, gyönyörködve azon, hogy milyen általános emberi vonás a haragvókadta multság, visszaemlékezve, hogy gyermekkoromban hány indulatos és szigorú tanító bácsit hoztunk bőrünk árán is méregbe, hogy fintora arcán mulathassunk. Én már azóta igyekeztem uralzkodni magamon.

Már a legeslegelső Újguineába került európaiban felébredt a jószándék, hogy hasznos háziállatok behozásával segítsen a pápuákon. A 70-es években kétszer járt ott az északi partvidék közepetáján az orosz MIKLUCHLÓZ MAKLAY gróf. Második útjában hozott is nekik egy pár tehenet. Tejüket használta maga is, megtanulhatták

35. kép. Fiatallagotzi házaspár. A nyakukon értékes dísznőgyarakat viselnek. — A szerző eredeti fölvétele.

gyakorlatilag, mi minden jó ételt lehet csinálni belőle. Távoztakor Bongú falu lakosságának hagyta ajándékba. azt hitte, hogy nagy jót tett velük. De bizony nagy bajok forrása lett náluk a szelid tehénke, sok keserűség támadt abból rájuk! Mikor vagy tíz év múlva oda-
jött hozzájuk egy másik európai hajóval FINSCH OTTÓ, hogy a német birodalom nevében birtokba vegye zászlókitűzés útján mint új kolóniát, első kérésük is az volt a bongúiaknak hozzá, MAKLAY testvéréhez, hogy szabadítsa meg őket ezektől a veszedelmes vadállatoktól. Ők ugyan maguk is régen ledárdázhatták volna, de kímélték, mint MAKLAY tulajdonát. Kellőképen el is vadultak, de mégis keresték az ember közelségét, ami abban nyilvánult, hogy betörték a mívelt földekbe és lelegelték, ami inyükre való volt. Kénytelenek is voltak a szegény állatok, mert ott nincs legelőnek való fűféle, csak bokor és fa, az is sűrűségben. Ami fűféle, a legkisebb is kukoricaszárvastag vagy kemény bambusz-nád. Marhahús, tehéntej nekik szokatlan és undorító. szokatlan nagyságuk és dárdás fejük ijesztő, asszonyok, gyermekek réme. Én úgy képzelem el a szegény pápuákat az ajándéktehenekkel, mintha minálunk valami bakonyi falunak néhány szelidített elefántot vagy tevét ajándékban otthagyna valami jótékony lélek. Hiszen sokféleképpen hasznos, szelid állat az elefánt meg a teve is, de hát szokni kell hozzá és érteni a vele való bánást. Egy pápualegénynek éppen olyan hőstett volna egy szál ostorral hazahajtani egy ökröt, mint egy európainak egy szál zsinórral meg egy bottal hazahozni egy óriáskígyót. Pedig megfordítva, mind-egyiknek a maga dolgát végezni, mindennapos gyerekjáték. FINSCH OTTÓ-nak se volt más módja, hogy megnyugtassa a maga új barátait, mint lelövöldöztetni ezeket a fenevadakat.

Azóta már keletkeztek európai telepek, az igaz, hogy azok mind államiak vagy nagyvállalatoké, annyira,

hogy dicsekedhetek azzal, hogy magánfoglalkozású éveken át csak magam voltam. Vannak jó távol egymástól missziótelepek is, azoknál is vannak tehének, tehát a bennszülötteknek sem újság többé. De népszerűségük nem terjed, csak magunkfélének való.

Ló is akad már Újguineában, de az csak fényűzési cikk európai előkelőbb hivatalnokoknak, vagy ahol éppen orvos is van, annak, mert nagyobb távolságokat kell némelyeknek naponként bejárni. Sajnos, hogy nagyobbrészt száraz abrakon élnek, hámozatlan rizs és zab van bőven, hoz a hajó. A főtelepeken fű is kezd már gyarapodni kellő felügyelet mellett, Számoa-szigetről importáltak egy fűféle magvat hozzá, mert faféle lombjában a ló nagyon válogatós.

Ellenben nagy népszerűségnek örvend a kutya, az pedig kerül be elég a németekkel. A kutyát ősrégen ismerik, az európai fajtákat megbecsülik, mert jóval nagyobbra nő, több a húsa. De értéket nem adnak érte, csak ajándéknak fogadják el.

A macskát először a német hivatalnokok hozták ide Újguineába. Szükséges is minden házban, mert itt van a patkányok és egerek eldorádója, tűrhetetlenül elszaporodnak benne. Csak az a baj, hogy a macskák izletesebb falatnak tartják a nagy kövér botoskákat, amelyek bokrokon és lombon gyakoriak. Még nagyobb baj az, hogy mindenütt a közelben levő nagy fáknak sok a faodú, ahová fiadzani járnak. A teljes számban megmaradó fiatal cicák csak pár hónapos korukban kerülnek elő, de akkorára már elvadultak, félnek az embertől, ellenben éjjel belopakodnak a szellős szobákba, mindent felkutatnak, összerágnak. Pedig húsfélét, kivált nyersét, nem lehet szekrénybe zárni, mert másnapra már megromlik a trópusi melegben. Nekem egyszer, a többiektől távol különálló faházamban egy éjjel 30 kitömött madárbőrömet rágták szét. Irtóhadjáratot kellett indítanom. Éjjelenként magam és két

szolgám töltött fegyverekkel lestük őket a körül folyó verandán, persze nem holdas éjjeken, s ahol a sötétben szemük felvillant, odalöttünk. Egy hét alatt 36 macska lett a zsákmány, jól is élt addig a két fekete boy. Pedig a háznál nappal egy macska se mutatkozott. Benniszülött nem tűri házánál a macskát, ha ajándékba kapja, mindjárt el is fogyasztja.

Egyszer a mi nagy sportsmann és vadász kormányzónk, VON HAGEN, szarvasokat akart meghonosítani. Hozatott is Jávából három darabot, köztük egy bikát. Persze nem olyan nagy szarvast, mint a miénkféle, csak olyan kisebbfélét, amelyenek errefelé vannak, ős nagyságút. El is eresztették az erre alkalmasnak ítélt Hanseman-hegységbe (36. kép), kihirdetve a közeli falukban, hogy az az övé, nem szabad bántani. Jó is volt kihirdetni, mert néhány hét múlva hozták is neki a bikát, nagy bocsánatkérésekkel. Távollabbi faluig kalandozott, ahova még a hirdetés nem jutott el s egy támol ledárdázta tévedésből ezt a csodaállatot.

Nagy vadra, szőrös vadra Újguineában nem lehet vadászni. Itt csak madár van. Hanem az aztán van bőven. Sokféle és szépnél szebbek.

A beszélő papiros.

Sokféle új dolgot láttak tőlünk, európai származásúaktól a pápuák, de egy se volt olyan csodálatos nekik, mint az írás-olvasás. Nem szólok az olyan helyekről, ahol már hittérítők voltak megtelepedve, ahol már pápua-iskolák is voltak, ott már megszokták. De én megfordultam olyan helyeken is, ahol csak hírből ismerték és tőlem látták először. Frissiben láthattam a hatást. Elővétették velem a ceruzát és papírt, ami nélkül én úgysem voltam soha, mert kéznél kellett tartanom alkalmi jegyzetekre. Feldiktáltak nekem egymás után

36. kép. Nohonob nevű falu, a Hanseman hegységben. A szerző eredeti felvétele.

50—60. vagy néha 100 szót is, amennyi éppen a papíron elfért, össze-vissza mindenfelét, kinek mi az eszébe jutott. Könnyű volt nem értenem, mert minden 2—3 faluban más-más nyelvűek laktak. Akkor aztán felolvastatták velem felülről lefelé, vagy alulról felfelé, ahogy éppen nekik tetszett. Némelyik megjegyezte magának, hogy melyik helyre írtam fel azt a szót, amelyiket ő diktált, meg a mellette levőket, amikre ő emlékezett. Volt aztán arra nagy mulatság, nevetés, kitörő öröm, egész a sikongatásig. Ellenőrzésül elolvastatták velem többször egymás után, napjában többször is, meg-megújuló hatás mellett. Hogy a papiros, a „péper“, amint ott nemzetközi tört angol szóval ismerték, hogy a papiros beszél, a papiros nem felejt. Még az se volt elég ellenőrzésnek, elkérték tőlem a papírt, náluk hagytam, ha elcsíphették valamelyik európai urat, azzal is olvastatták, sőt felkeresték az ismerős iskolásfiúkat is, azok is sorban ugyanazokat a szavakat hangoztatták. Nem lehetett csalás, a papiros beszél, mindenkinek ugyanazokat mondja, amit én felírtam. A papiros nem felejt semmit.

Szent félelemmel tekintettek rá a „Hauspéperre“, a nagy fapalotára a főtelepen, ha arrafelé mentek, ahol az összes kormányzósági tisztviselők székeltek, állván az egész hivatalnoki kar az alkormányzóból és két irnokából. De azok megfoghatatlan dolgot műveltek, egész nap papirosokkal beszélgettek, de úgy, hogy csak a papiros beszélgetett, mert az urak csak hallgattak és írták, amit a papiros beszélt nekik. Volt is ott papiros rengeteg. El is kerülte azt a házat minden bennszülött, aki csak tehette.

Volt is becsülete a papirosnak. Adni ugyan nem adtak érte semmit, mert úgy is kaptak eleget. De hogy mégis adtak rá valamit, azt abból láttam, hogy a falujokban a házakba betekintve, gyakran láttam egy-egy

csomó papírt a szarufák közé bedugva. Tehát mégis el-
tették valamire, talán emléknek.

Egy ízben szokatlan próbát tettem a papír nimbuszá-
val. Német-Újguinea legkeletibb csúcsánál. Finschhafen-
nél laktam éppen akkor, jó messzire, nem is tudom
hány tengeri mérföldnyire a közepe táján levő főtelep-
től, Konstantinhafentől, csak annyit tudok, hogy más-
fél nap alatt tette meg ezt az utat a nálunk mintegy
hatheti időközökben járó, nem éppen gyors Lloyd-gőz-
zös. A két hely közt levő partvidék nekünk ismeretlen
volt, mert mindenütt meredek a part, sehol se volt ki-
kötésre alkalmas hely. Annyit sejtettünk, hogy lakott
helyek is vannak a part mentén; éjjel végig hajózva,
sok helyen láttunk tűzvilágot. A parti lakosok tudhat-
tak rólunk, európaiakról, mert láthatták éjjel is a ki-
világított gőzhajót. Ezt a hosszú partvidéket választot-
tam ki kísérletre. Finschhafenben írtam egy levelet a
konstantinhafeni missziótelepre címezve, gondolva, hogy
a misszió nevét talán híreből ismerik. Természetesen
a levelet nem zártam le, nehogy valami gyanúsat kép-
zeljenek benne, lássák, hogy az csak írás. Az egészet
könyvtáblaformán összehajtott kemény papír közé téve,
egy nyitott, megfelelő nagyságú vászonzacskóba tet-
tem, rája varrtam egy zsinórt, olyanformán, ahogy az
ilyen kis támol-tarisznyát viselni szokták. Mellékeltem
hozzá egy fontnyi rúdformára préselt dohányt, ami ott
az aprópénz. Kerítettem egy értelmesebb jabim-legényt,
kitanítottam, hogy vigye el ezt a szomszéd faluba és
onnan adják tovább faluról-falura, mindig naplemente
felé, míg az Bógáte faluba, a misszióhoz ér. A dohá-
nyon pedig az illetők osztozzanak meg. Azt már nem
sejtem, hogy a dohányon hogy osztoztak meg, de cso-
dálatos tény, hogy a levél nem egészen három hét alatt
rendeltetése helyére érkezett! Pedig az egész partvidék
hosszában csupa olyan bennszülöttek laktak, akik az
európai embert legfeljebb csak híreből ismerhették.

Csak úgy tudom megmagyarázni, ha felteszem, hogy a péper és misszió nevét már ismerték. Még így is nagyon szép cselekedet volt tőlük.

Ahol a bennszülöttek írást-olvasást tanulhattak, miszionáriusoknál, olyan Német-Újguineában három helyen volt. Mint főhelyen, az államvalláshoz tartozó lutheránusok, keleten Finschhafennél a reformátusok, nyugaton Berlinhafennél a legkésőbb letelepedő katolikusok. Régen bevált holland recept szerint egymástól jó távol, a békesség kedvéért. Iskolába csak a fiúk jártak, a leánynak, támol szokás szerint, anyja mellett a helye. A fiúkat szívesen adták oda, természetesen fizetésért. Hogy mennyi is volt a tandíj azért a gyönyörűségért, hogy taníthattak, annak bizony nem jártam utána. Csak annyit tudok, hogy úgy kellett velük bánni, mint a hímestojással, mert a támol gyerekek teljes szabadságot élveznek, nem tanácsos őket megharagítani. Az iskolában tanult aki akart, amit akart. Úgy láttam, nagyobb hajlandósággal viseltetnek az éneklés, mint a betű iránt, de legjobban a függetlenség iránt. Nekem, ha arrafelé jártam, mindig meg kellett tudakolnom a tanulási időt, hogy visszakergethessem őket az iskolába. Ismertem is a jobb tanulókat, egy kis ajándékért szívesen mutogatták tudásukat, nem sajnáltam a dícséretet és apró ajándékot a jobbaktól, sem a feddést a hanyagoktól, szóval nem rossz tanbarát voltam. Általában értelmes gyerekek voltak, cseppet sem rosszabbak a mieinknél.

Térült-fordult az idő, távol voltam egy pár évig, az alatt legénysorba lépett egynéhány, kikerült az iskolából, úgy 14—15 éves korúak, egy pár a legjobb tanulókból. Érdeklődni kezdtem, milyen is lehet egy érettségizett támol? Ez már csak kijárta az iskolákat, olyan sokat tudhat, ami a többi tudatlanok fölé emeli, tekintélyes támolnak a fia, aki még főnök is lehet népe között, ez fogja a művelődés fáklyáját lobogtatni, mint jó

példa, a többi előtt. Kérdéseket intéztem hozzá legutóbbi tanulmányairól. Hallgatta szenvtelen képpel, mintha oda se figyelne. Másikhoz fordulok, ez még jobb tanuló volt, értelmesebb fiú. Ez is hasonló arcot vág, a többit már meg se szólíthattam, ajakpittyesztve fordul el és szó nélkül otthagya valamennyi. Hm, ezek most megorroltak valamiért, de hát ha haragot kell tartani, ahhoz én is értek. Hamarabb szorulnak ők rám, mint én rájuk. Pár nap múlva csakugyan beállítottak hozzám, olyan képpel, mintha semmi se történt volna, de most már én adtam vissza a kölcsönt, tőlük vett hasonló mozdulatokkal elfordulva. Vége a barátságoknak!

Nem is törődtem velük többet, szakítottam velük, falujuknak még felé se mentem, úgysis nemsokára át-költöztem Finschhafenbe, a jabim nép közé. Ott kaptam meg a különös megfejtését a legviláglatottabb jabimtól, az egyetlen azideig, aki Európát is megjárta. Egyik volt kormányzó hozott magával Berlinbe egy 9—10 évesnek becsült fiúcskát, akinek csodájára járt a tudósvilág. Nevezetes ember is lett belőle, belekerült a világirodalomba, mert megmérték minden csontja hosszát-szélét antropologice, megvizsgálták minden szőrszálát etnografice, egész testét fiziologice, lelki tulajdonságait pszichologice; hogy semmiféle icede el ne maradjon, tanulmányozták pedagogice. Kijárta Berlinben a négy elemi iskolát, nem is volt rossz tanuló, németül is jól megtanult. Végül mégis visszakerült szülőföldjére, mert azalatt serdülni kezdett, legényke lett, attól kellett tartani, hogy a berlini nagyvárosi élet rossz hatással lehet további nevelésére.

Előre is nagy reményeket kötöttem hozzá, hogy majd lesz egy jó igazi bennszülött tolmácsom. Odajövetelem előtt vagy másfél esztendővel került haza, a berlini leírások szerint legfeljebb 14—15 éves lehetett volna. Én pedig láttam magam előtt egy tagbaszakadt legényt, akinek már erősen ütközött a bajusza-szakállá. Azt gon-

doltam, hogy a hittérítők angol szokás szerint teachernek, bennszülöttből nevelt tanítónak fogják felhasználni s elhelyezik valamelyik faluba, hogy ott egy új állomásnak vesse meg az alapját. E helyett ott találtam a tudós férfiút a konyhában, a szakács és minden hivatalát töltötte be. Eddig a falujában élt jó jabim módjára, de most éppen házasodni akart, kellett a lakodalomra való, ideiglenes hivatalt vállalt. A néptanító-sághoz pedig nagy hajlama volt, a szobám éppen a konyha mellett feküdt, egy deszkafal választotta el, behallatszott minden szó, apró nyílásokon be is láthatam, szem- és fültanuja lehettem azoknak a népszerű előadásoknak, amikor gyakorlatilag bemutatta a — német iskolát.

Csendes délutánokon, míg a szent atyák hosszas ájtósságuknak és a délutáni szicsztának tettek eleget, kivált ünnepi szabad délutánokon, ott mellettem a konyhában gyűlt össze a telep legénysége, falubeli vendégekkel vegyesen s kezdődött az előadás. Rögtönzött deszkalócákra, európaiasan, nem guggolva, mint ahogy honi szokás, sorba ült az iskolai ifjúságot helyettesítő hallgatóság, köztük rendezkedett a Berlinben járt tanító úr, kezében tekintélyes nádpálcával, amit nem volt nehéz beszerezni, mert itt terem. Úgy kellett ülni németkatonásan, lábakat egymás mellett, kezeket a térdre, törzset merceven, fel a fejet. Tanító úr elkezdett valamit iskolásan vontatott hangon diktálni, közben fel s alá járva, a nádpálcával jót sózott arra a tagra, mely nem volt szabályszerű. A delikvens azt se tudta, sírjon-e vagy nevessen? Úgy látszik, az volt a legmulatságosabb, hogy mindenkinek komolyan kellett maradni, se nevetni, se a glédát megbontani. Állották is, ameddig bírták, de aztán csak kitört az általános tetszés zaja, a harsogó kacaj. Tetőpontja lett a mulatságnak, mikor általános lett a zsvaj, csak a tanító úr vontatott, parancsoló hangja uralta, s végződött a közönség megnád-

37. kép. A legokosabb és legtekintélyesebb pápua.
A szerző eredeti fölvétele.

palcázásával. Új jelenet következett, míg vagy a tanító úr, vagy a közönsége meg nem únta. Úgy tetszett nekem, hogy rendesen a tanító úr hagyta félbe. — Azt hiszem, én láttam az első modern pápua színdarabot. Ez lesz a mag, melyből valaha a pápua nemzeti színműirodalom terebélyes fája fog kicsirázni. Jó magam csak nézőközönség valék, a darab és kivitele teljesen pápua találmány.

Azonban ez a színdarab, az európai iskola paródiája, csak mellékes, oda akartam kilyukadni vele, hogy bemutassam, mire becsüli nemcsak a tanulatlan pápua nép, hanem még ez az Európában iskolázott ifjú is a műveltség reája szakadó áldását s közte annak kiinduló pontját, az írás-olvasás tudományát.

Úgy jártam az én emberemmel, hogy mindjárt eleintén be kellett látnom, igazat kell adnom az én hittérítő házigazdáimnak, amiért pedig magamban megróttam őket, hogy a tudós ifjút csak a szakács munkájára érdemesítették. Hogy megnyerjem munkatársamnak, azzal akartam felébreszteni kedvét és legyezgetni hiúságát, hogy megmutattam neki BASTIAN-nak, a híres német antropológusnak azt a munkáját, melyet a hírneves tudós éppen órála írt berlini tartózkodása alatt. Mintha meglepetés és kíváncsiság nem is volna a világon, elnézett fölötte. Újra figyelmeztettem, hisz ez a könyv terólad szól, németül van írva, te pedig tudsz németül olvasni, azt még nem felejthetted el! Ajk-pittyesztés, kézlegyintés, a semmibe se vevés, a lekicsinylés nyilván ismert jele. Ismételt unszolásra végre mintegy bosszankodva mondja, hogy ő már nem gyerek, elfelejtette ezeket a gyerekségeket.

Egyszerre világosan láttam. Ezért voltak hát az én ifjú barátaim megsértődve amott Bogátéban, mikor tanulmányaikról kérdezősködtem. Én őket gyerekeknek néztem vele, pedig ők már a rangos legénysorban vannak. Ez itt, az iskolázott legény, messze földön

tőlük, szintén így érez. Tehát ez nem elszigetelt fel-fogás, ez általánosan elterjedt gondolkozás. Volt módom tapasztalni, hogy ez messze földön így van (37. kép).

Ha itthon Európában furcsának látszik is, sőt nevetségesen különösnek is, hogy a pápua az írás-olvasást csak gyermekes foglalkozásnak tartja, felnőtt férfiak még az olvasás is lealázó, gondoljunk arra, hogy még itthon nálunk is van belőle valami. Amikor nálunk élemedett analfabéták számára póttanfolyamokat rendeznek, mennyien elmaradnak belőle, ha a tanítást valamelyik iskolában rendezik. Ha nem félne is ki-csúfoltatástól, maga előtt szégyenlené, hogy deres fővel az iskola épületébe járjon. Pedig nálunk mindenki meg van győződve az írás-olvasás hasznos, sőt szükség-séges voltáról.

Nekem nem nevetséges a pápuáknak ez a sajátságos és furcsa elgondolása egy általánosan hasznosnak el-ismert foglalkozásról. Nem tudok ezen mulatni, annyival kevésbé, mert azt látom, hogy éppen nálunk is megvan, sőt nem csupán nálunk magyaroknál, hanem még külföldön is az általánosan művelteknek elismert népeknél abban, hogy általánosan lekicsinylik és ki-nevetik a munkáját annak a természetvizsgálónak, aki bogarakkal és lepkékkel foglalkozik. Azért pedig, mert gyerekes foglalkozásnak tartják.

Tökéletesen ugyanazonos az eszejárása az európai népnek is, mint annak a természeti embernek, mert általános emberi, csak a tárgya más. Mint leendő művelt embernek szükséges tudnia az állattan alapvonalait, gyakorlatilag is, arra pedig legkönnyebben hozzáférhetők a lepkék és bogarak, amit a gyerekek maguk is összefogdoshatnak. Ámde ez csak az alsóbb osztályok tantárgya, ott se veszik fontosnak, mert már az érettségi vizsgának nem tárgya. Tehát csak gyerekfog-lalkozás ez is, mint a pápuáknál az írás-olvasás, felnőtt korában szégyelve gondol rá.

Ne csodálkozzunk hát az együgyű természeti emberen, a pápuán, ha a mi írásbeli művészetünket nevetéségesnek tartja, sőt ha gyerek korában valami ráragadt, azt felnőtt korában szégyelve eltagadja. Ne ítéljük meg azt a polgártársunkat se, akinek az esze mindig a kenyérkereseten jár, s nem ismeri azt a híres mondást se, hogy a Természet nagy a kicsinyekben, legnagyobb a legkisebbekben! Az a lepkehálóval futkározó természetvizsgáló tudja, érzi, mert látja és azért keresi is azokat, az apró rovarokban látja a legváltozatosabbat. Legtöbbször ő se keresi, honnan származik az a lepkicsinylés. Sokszor olyan helyről jön az, ahonnan legkevésbé várja az ember. Én nem csúfolódní akarok, hanem etnográfiai vonást jelzek, általános emberit, ami megnyilatkozik abban, hogy a felnőtt ember hogy tekinti gyermekjátékait. Gyönyörködik benne a gyermeknél, de magának lealázónak tekintené.

Ámde azért van még hely a világon, ahol a természetvizsgálót megbecsülik, még akkor se mosolyogják meg, nem kicsinylik le, ha lepkehálóval futkos apró bogarak után, — még az európaiak se, az pedig nagy szó!

Füüdözés a kóorszakban.

Regényírók képzelete visszavezethet az emberiség óskorába, a történelem előtti időkbe is, költött személyeket és eseményeket felöltöztethet a legköltőibb tulajdonságokkal, lefestheti a valószínűség legszebb színeivel; de mégsem a valóság az! Tudósok igyekezhetnek rekonstruálni a rég letűnt idöket, ásatag csontok, eszközök, szobrok, írások, épületromok és más maradványok alapján; de mégsem az élet az! Egy messze tengeren át partra sodort ember teteméről nincs az a tudós, nincs az a költő, aki megmondhatná, milyen volt annak az élete, mik voltak örömei és szenvedései? Életével együtt azok is eltűntek.

A történelem, tudomány az ezelőtt öt-hatezer évvel történtek felől már csak mesékben, szájhagyományok közt tapogatózik, keresi a határt a vaskorszak és a bronzkorszak között. Pedig azelőtt még a rézkorszak tűnt el az idők tengerében, amelyet megelőzött a kőkorszak. Mikor lehetett az? Lehető korát már nem évekkel, hanem ezredévekkel igyekeznek mérni, becsülik 30, 50 vagy 100 ezer évre, hogy annyi évvel ezelőtt volt virágjában az a korszak, mikor még a földön élő ember semmiféle fémet nem ismert, minden eszközét csak fából, csontból, kagylóból vagy kőből tudta készíteni. Sok tudós még ezt a becslést is kevésnek tartja.

Európában, Ázsiában a mi legutolsó kőkorszakbeli őseink régen kivesztek, nem sok, ha elmúlásuk idejét tízezer évre becsüljük. Tehát, 30 évet számítva egy nemzedékre, 333-ik ősapánk élhetett akkor!

Gondoljunk csak vissza 333-ik ősapánkra, őspanyánkra, ősfivéreinkre, nővéreinkre! Ők is voltak gyermekek, ifjak, öregek, mint mi vagyunk. Hogy éltek, mit ettek-ittak, mi volt örömük-bánatuk? Sőt talán még azt megtudni is érdekes volna, hogy — — vajjon hogy fürdöztek?

Éppen ezt akarom itt bemutatni írásban és képben. Magát 333-ik ősapánkat és ősrokonainkat ugyan személyesen nem támaszthatom fel (pedig milyen jó volna, már csak legalább a családfa megállapítása végett is!). Testileg be nem mutathatom őket, de elmondhatom, hogy milyen műveltségi fokon állhattak, milyenek lehettek az ő szokásaik, sőt azt is, hogy milyen lehetett az ő fürdőzésük!?

Amit róluk elmondok, nem a képzelet szüleménye, hanem valóságos tapasztalat, mert ott éltem hét éven át olyan népek közt, amelyik még mai napság is a hamisítatlan és eleven kőkorszakban élnek, tehát abban a műveltségi korszakban, amely nálunk már sok ezer év óta megszűnt. Másfajtájú nép, mint mi európaiak, más-

forma éghajlat alatt, másforma körülmények közt rendelkeztek be; de az a kőbalta, mely annak a kornak legjellemzőbb eszköze, az a kőbalta éppen olyan, mint a mi őseinké volt, és ha egyforma műveltségi fokon állottak, alapjában véve egyéb általánosan emberi tulajdonságaiknak is hasonlóknak kellett lenniök. Ezért eleven példaképei a mi őseink életének.

Igazi csodája a természetnek, hogy a Föld túlsó oldalán, a Csendes-óceán egyik szögletében, Újguineában mai napig megmaradt egy természeti nép, egy tömegben, a maga őskori valóságában. A Csendes-óceán egész területét kikutatták és birtokba vették már az európai népek hajói. De egyebütt csupa apró szigetek vannak kevés benszülöttel, azokat könnyen elfoglalták a hajósok, népeit könnyű szerrel elsöpörte a hirtelen rájuk zúduló európai kultúra, mielőtt hozzáértők alaposabban tanulmányozhatták volna őket. Elhordozták múzeumokba primitív eszközeiket, de elveszett a néplélek, mely azokat megelevenítette. De Újguineában megállította őket a sziget nagysága, lévén Újguinea Ausztrália és Grönland után a Földnek legnagyobb szigete, vaskos tömegében egy ötödrészeivel nagyobb, mint akár Franciaország, akár a volt német birodalom. Belsejét védi az egészet borító sűrű őserdő, a 4000 méterig felnyúló magas hegységek, a gyilkos klíma és nem utolsó sorban az a rájuk költött rossz hír, hogy ember-evők. Nincs a szigeten arany, kőszén vagy kaucsuk sem, amik gyémántnál jobban csábítják az európaiakat. Népe a maga kőből, csontból, fából, csigából készült ékszereivel egyáltalában nem ismer semmi fémet, se aranyat, ezüstöt vagy rezet, még csak a puha ólmot se; nincs semmije, ami odacsábítsa a kalandorokat, gyenge testalkatával még arra se jó, hogy a rabszolgaságnak arra felé divatos alakjában munkásszerzés címén hurcolják el az európaiak ültetvényeibe.

A kultúrnépek kormányzói meg is osztozkodtak már e szép, nagy szigeten, pedig csak a térképre rajzolt foltot látták még, elosztották hát egymásközt a térképek hosszúsági és szélességi vonalai szerint angolok, hollandok és németek közt, utóbbiaktól háborúban most el is vették, pedig az ott élő emberek közül századik se hallotta még hírét se, hogy mi is vagyunk a világon. De a kultúrnépek legalább rájuk dobtak védőnek egy piszkos köpenyegget, amely ideig-óráig még oltalmazza őket, elhíresztelték róluk, emberevő vademberek, piszkos, meztelen népek, teljesen műveletlenek, közelebb állók az állathoz, mint emberhez! Egyébiránt én láttam ezeket a „vadembereket” békében és háborúban, átéltem békét és háborút Európa „szelíd népei” közt. Összehasonlítom és most visszakívánkozom a megvadult vagy elvadult népek közül a vademberek közé. A pápuák közé!

Még ez a „pápua” név is annak a rájuk dobott piszkos köpenyegnek egy cafrangja, csúfolkodni akaró név, melyet a velük szomszédos maláji népek ragasztottak rájuk, azt jelenti „göndörhajú”, mivelhogy a merev, símahajú malájnak is csak az az igazi ember, aki olyan, mint ő. De hát mi is magunkról szabjuk az embermértéket, nem tartjuk tisztának a sötétbőrű embert. Ők maguk „támol” néven nevezik meg magukat, az idegent is így szólítják meg. Én ember vagyok, te ember vagy. Én a legelsőnek Odó támol voltam, mert Ottó nevű barátom társaságában ismertek meg.

Feltételezhetjük, hogy a mi kőkorszakunkban élt 333-ik ősapánk volt legalább is olyan művelt ember, mint a mostani kőkorszakban élő támol. Akkor büszkén vállalhatjuk a rokonságot. Különben is az a műveltség nagyon relatív fogalom. Ha a támol közibünk jönne, itt ő volna a műveletlen, mivel nem ismerné a mi társadalmi apró szokásainkat, viszont köztük ugyan ezért mi vagyunk a műveletlenek. Már a legelső lépés

süknél megsértjük az illedelmet, ha bemutatkozunk, sőt még jobban, ha a nevét kérdezzük. Azt már tudni kell, vagy megkérdezni mástól. Ha két ismeretlen támolal találkozunk egyszerre, akár nyíltan is megkérdezhetjük mindeniktől, de nem a saját nevét, hanem felváltva a másikat. *H j a, a z e t i q u e t t e!* Úgy látszik, olyan ősrégi az, mint maga az ember. Itt is van ilyen szabály elég. Rögtön ráduplázunk ügyetlenségünkre a mi örökös kíváncsiságunkkal, vásárlási kedvünkkel. Aminek aztán az a büntetése, hogy az előkelőbbek valami ürügy alatt szép csendesen visszavonulnak tőlünk, s maradunk olyan alsóbbrendű közönség körében, amilyent kiérdemeltünk. Meglehet, hogy ahhoz hasonló tapintatlanságot követtünk el, mintha egy támol nálunk azt a kívánságát fejezné ki, hogy adjuk el neki egy kis késért az oltári szentséget. Náluk is vannak ilyen megszentelt tárgyak, ha igénytelen fa- vagy kő-tárgy is az.

Az idegent mindenütt szívesen fogadják, vendégszeretetükkel elhalmozzák, csak ne keltsen gyanut. Én egy-két szolgálával, fegyvertelenül messze vidékeket bejártam így. De nem leptem meg őket, előre megizentem valakitől, hogy megyek, azt is, hogy kihez megyek, habár sohase láttam is azelőtt. Elébem jött barátaival, vitték segítve minden holmimat, még a szolgálkét is, mert itt teljes egyenlőség van, szolgálát nem ismernek, az családom tagjának tekinti magát, úgy is viselkedik, viszont én is úgy bánok vele. De ha véletlenül meggyünk, többedmagunkkal, és hozzá fegyveresen, akkor legalább is elszaladnak előlünk.

Nem ütköztem meg rajta, nem néztem gyávaságnak, csak óvatosságnak. Mert láttam esetet az ellenkezőre is. Egy német hivatalnok barátomat látogatott meg egy nyolc-tíz tagból álló támol férfitársaság, visszaadni neki a látogatást, mellyel őket azelőtt megtisztelte. Mind a szokásos díszbe öltözve, amihez hozzátartozik egy

csomó díszes dárda, meg az íjj és csomó díszes nyílvesző. Ismertem az én német barátom kiváló bátorságát, mégis letétette velük künn a fegyvereket, csak úgy eresztette be őket lakásába, ahol viszont megvendégelte őket. Véletlenül nyitottam be, azt hittem csereberélni jöttek s kérdem, mit hoztak eladni, mire felvilágosítottak, hogy ők most csak látogatók. Úgy hozattuk aztán be velük a díszöltözethez tartozó fegyvereket. A házigazda óvatosságból körülbelül úgy járt el, mintha Európában valaki a vendégekkel odakint letétené a szalonkabátot és csak úgy eresztené díszes asztalához.

Ezek még csak apró vonások, csak azt akarom velük jelezni, hogy már a legelső találkozáskor sem érti meg egymást a kétféle, mondjuk röviden a fehér és a színes ember, még ha barátsággal közeledik is egymáshoz. Nem is csoda, mindenben a legellentétesebbek, színe, beszéde, ruhája, eszközei, mestersége, tudása, művészete, vallása, egész élete berendezkedése, társadalmi, családi és egyéni élete, világnézete, mindene más, majdnem egymással homlokegyenest ellenkező!

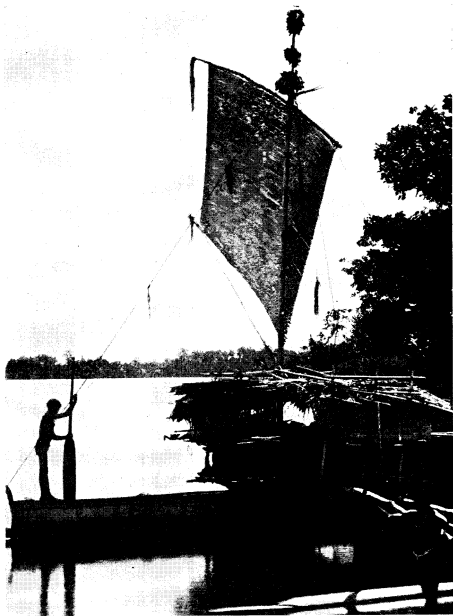
De csak látszólag. Az etnográfust ez a sok külsőség nem vezeti félre, nem ezeket nézi, hanem az általános emberi jellemvonást, az emberi lelket látja. Tudja, hogy ezek egyformán az emberi testi és szellemi élet produktumai, egyenlők, hasonlók, csak a fejlődés különböző foka választja el őket. Úgy viszonylanak egymáshoz, mint a csirázó mag, a fejlődő palánta, a virágzó és termő fa, végül ismét az érett mag. Az etnográfus megbecsüli az európai kultúrában a virágzó és hasznos gyümölcsöt termő fát, meghatározza az újguineai kezdetleges kultúrában az őseredetű páfrányt, mely terméketlen ugyan, de eleven példában mutatja be, hogy milyen lehetett a növényélet a Földön abban a letűnt geológiai korban, mikor a kőszén képződött, mikor effélék voltak a növényvilág óriásai. A pápuák vadnak csúfolt népe a mi őseink letűnt kőkorszakának

eleven mintaképe, amit a világ hatalmas népeinek úgy kellene megőrizni, mint az amerikaiak a Yellowstone-parkot. Mit ér vele új tulajdonosa, az Ausztráliai Egyesült Állam, ha kolonizálja? Termőföldje valamivel nagyobb lesz, de elpusztítja érte azt az isten kegyelméből érintetlenül maradt világesodát, a kőkorszak élő maradványát, melyet még alig ismerünk, melyet műveltségtörténetünk végtelen kárára elsodor a rohanó mai kultúra. Ausztráliának örök szégyene lesz a jövő kor előtt, ha ezt meg nem akadályozza, ha megtörténni engedi!

Sokat beszélhetnék e rokonszenves népről és érdekes földjéről, de mostan csak fürdőzésüket mutatom be néhány sajátfelvételű fénykép kíséretében.

Különösnek tetszhetik, hogy Újguineában a fürdői élet elől éppen az európaiak zárkóznak el, ellenben a bennszülöttek ennek a fenntartói. A tenger vizében éppen nem fürdenek, azt tartják róla, hogy a tengervíz gyengít. Ellenben az édesvizet magános fürdésre le-
hűtésre naponként többször is használják. Minden ház mellett van öblös bádogvíztartó, mely a házra hulló esővizet felveszi. Fürdőkád nem divatos, mint mindennütt a Keleten, egy edényből mindenki maga önti magára a vizet, így mindig tiszta víz éri a testet, így jobban is hűsít, ami az egyenlítői hőségben a fürdésnek egyik főcélja. Így hát az európaiak fürdése csak komoly foglalkozás, nem egyszersmind multság is.

Pedig vannak itt gyönyörű szép helyek, alkalmas vizek folyóban is, tengeröbölben is. Aki a hullámverést kedveli, megtalálja a Marega-öbölben. A parton kellemtelen az odautazás, szágópálmaerdőn kell keresztül jönni, ez a pálma pedig tudvalevőleg mocsaras helyen nő, hát jobb elkerülni. Síma tengeren, benszülött-hajón (38. kép) vitorláztam ide és a nekünk divatos fehér ruhában képviselem Európát. Ez a fehér ruha egyúttal a békesség jele rajtunk, színes kákiruhában nem mindig

38. kép. Tengeijáró pápua kereskedelmi hajó Újguineában (Bilbió-sziget). — A szerző eredeti fölvétele.

jó messzire menni, mert az a mi harci ruhánk, gyanuba jövünk, hogy fegyverrel jövünk s meglehet, hogy vitézül elszaladnak előlünk. Családi kirándulás ez, három család fürdőkirándulása ebbe az öbölbe.

Hát megfürödtünk. Egy kis trópusi színe azonban mégis van az újguineai fürdőzésnek. Első az étiquettel! Még ilyen meghitt családi körben sincs közös fürdés, még férj feleségnek se illik egy időben és egy helyen fürödni. Előbb mi férfiak elmentünk sűrű erdőbe pár órára madarászni, botanizálni, azután az asszonyok aludták ki magukat a partonálló üres házba bezárkózva, míg mi is megfürödtünk. De itt se megy a fürdés akár, hogy, mert fürdőruha így is kötelező. Szemérmes nép ez nagyon! vagy talán nekünk európaiaknak ez is a vadság jele?

Hozzátehetem még azt is, hogy szabad, bennszülöttel való társas fürdésre engem csak a sógorság jogosíthatott fel. Anélkül fürödhetek magam, mert a támol nem tartja az illendőséggel összeférhetőnek, hogy feszélyezzen egy idegent fürdés közben, habár férfi is legyen az. Hogy pedig éppen fürdőző nőket meglessen, arra igazán gondolni is képtelenség. Bennszülött szolgálommal együtt fürödni a tengerben (fürdőruha kötelező!) az már természetes, mert azok családtagok. Azonban a magamforma kíváncsi természetvizsgálónak még a tengeri fürdőt se szabad mellőznöm, mert akkor sohase látom meg a támolszappant, nem is tudom megfejteni, hogy a moszkítók ellen olajjal és festékkel bekent testét hogy mossa tisztára szappan nélkül?

Tengerben fürdésnek kétféle célja lehet, a melegedés vagy a lehűtözés. Hogy a tenger mind a kettőt lehetővé teszi, azt megmagyarázza a földnek és tengernek állandóan egyenlő hőmérséklete: mindig 28—30 C-fokú a melege. Így hát a fürdés a nappali meleg órákban lehűt, ellenben a reggeli és esti hűvösebb időben melegít.

Lakásom közelében is bőven találkoztak tengeri fürdő-

39. kép. Tengeri fürdőhely (Friedrich-Wilhelmshafen egyik öblében).
A szerző eredeti felvétele.

nek alkalmas öblök, amelyek közül bemutatom Friedrichs-Wilhelmshafen egyik öblét (39. kép). Itt már nincs hullámverés, ide a nyugodt víz csábít bennünket, a képen nem látható rejtett szépségeivel. Itt beszélhetünk igazán a tenger síma tükréről, mert nem zavarja azt meg egyéb, mint a vízből felbukkanó halacska. A part közepetáján egy óriás kenyérfa és magános kokuszdiófa jellemzik a trópusi tájat. Kincset érnének itthon a parton kidőlve heverő vörös vasfa hordó: vastagságú törzsek. Ha a vizen úsztatni lehetne, elszállították volna, de olyan súlyos, hogy azonnal a víz fenekére merül, így ott pusztul. A kép előterében álló nőnek a toilletjtét azt ajánlom a hölgyeknek közelebbi megtekintésre. Nem a kalapját, az európai gyártású szalmakalap, hanem a két fehér kakadútoll szimmetrikus elhelyezése már saját ízlése, azt hiszem, hogy azóta már az európai divat is felkapta. Hanem azt a blúzt, azt a szoknyát tessék jól megnézni, azt saját maga szabta és varrta! Pedig olló és varrótű sohase volt azelőtt a kezében, a divatot se látta, azt is maga találta ki. Nyakán és csuklóin ízléses üvegyöngysor. Nos, talán-e valami ízléstelent egy kőkorszakban élő vad nő saját maga alkotta ruháján? Amint szövetet és tüt kapott a kezéhez, saját ösztönéből kitalálta az európai női divat elemeit. Az igazi nőiesség veleszületik s egy nyomon jár a nőben minden korszakban, az nem utánó, hanem alkot saját lelkéből.

Csónakban körülevézve ebben a tükörsíma öbölben a kristálytisza tenger fenekén az élő korallcsoportok színpompás rétvét szemlélhetnők, köztük a legrikítóbb kék, vörös, sárga színben pompázó apró halacskáikkal. Este az öböl minden szegélyző fája tele szentjánosbogarakkal, amelyek mintegy adott jelre egyszerre villanak fel. A tenger síma tükre, kivált holdtalan estén, tiszta fekete, de ahol az evező a vizet megzavarja, ezüst- vagy aranyfényben villószik. Ebben a világító

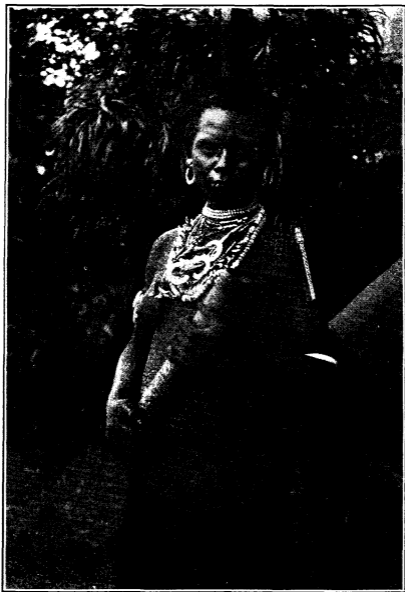

40. kép. Újírlandi menyecske, a hazájában divatos leveles díszítéssel. — A szerző eredeti fölvétele.

vízben fürödni felejthetetlen látvány, mintha a fürdőzónék minden tagja olvasztott aranyba mártva, aranycseppeket ejtene, aranyhullám mozogna.

Minden falunak megvan a maga meghatározott fürdőhelye. Sokszor napokon át kihalt, csak egyes fürdőzők látogatják; ilyenkor sürgős munka napja van. Időnként lármás zsvaj veri fel, lármás öröm hangja. Dél előtt többnyire a nők, délután a férfiak. Az idősebbek komolyabban végzik a lemosás munkáját, amikor az olajos festéket az igazi támolszappannal, agyagos iszappal, vagy szárított agyagdarabokkal felitatva távolítják el, kefe helyett finom tengerhomokot vagy tengersodorta habkődarabokat használva. Olyan ügyesen tudnak ezekkel bánni, hogy bőrükön az olajnak nyoma se marad. Hogy mikor és miért kell nekik ezt az olajos festéket használni, nem jártam utána; annyit megjegyeztem, hogy használata nem általános, egyesek is meghatározatlan időközökben festik magukat. Tisztálkodás után a fürdői társasjátékok következnek, természetesen mindig nemek szerint különválva. Leghangosabbak a leányok, játékjuk is a legtöbbször. Partos helyeken megvannak az ugróhelyek, nem partos vizekben ehelyett valami úszó fatörzs. Egyes sorokba állanak, mindenik rövid verset dalol el, ennek végeztével vízbeugrik, így következnek sorba. A nóták úglátszik csak időmérők. Máskor 2—3-as sorokba állanak, a jelződal után egyszerre ugranak. Vagy benn a vízben folynak le a társasjátékok. Közben úsznak, alábuknak, vagy a mélyebb vízben a vizet taposva maradnak a víz színén. Tengerpartiak mind jó úszók, otthon vannak a vízen. A tenger veszélyeit jól ismerik, vízbefulladás ritka, cápa vagy krokodil ritkán tesz kárt bennük. Törülközőkendő helyett tengermosta tiszta és száraz homokkal szórják be magukat, ami a vizet felissza, majd magától leperog.

Fürdés után legfontosabb a toilette kiegészítése (40. kép). A ruházat kérdésében elvként vallom egy

41. kép. Fialal pápuá asszony. — A szerző eredeti fölvétele.

művész barátom nézetét, hogy a ruházat szolgáljon a szemérmességnek, fődje el részben a testet, másfelől tegyen eleget a szükségletnek, adjon védelmet külső behatások ellen. A pápuák öltözete megfelel e kettős követelménynek, a meleg éghajlathoz szabott minimális mértékkel ugyan, de hogy ennyi éppen elég, azt éppen az európai szabad fürdők fürdőruhadívatja bizonyítja.

Amint az európai nyár melegsége, legalább rövid hetekre, kezd hasonlítani a tropikus állandó meleghez, mi is sietünk naponként pár órára megszabadulni esúnya öltözetpáncélunktól, amibe bennünket a zord klíma belekényszerít. Legalább a közös fürdés idejében megelégszünk azzal a legkisebb terjedelmű öltözettel, amennyit szemérmességi érzésünk megkövetel. Az öntudatos esztétikai érzésnek, a művészi tudásnak csak ekkor van alkalmá gyönyörködtetni az egészséges és szép ember testi alkotásában! Az az ártatlan öröm, mellyel a tengeri fürdők, édesvízű tavak és a folyóknak szabadban fürdőző közönsége e nemes élvezetnek hódol, az nem más, mint önkéntelen megnyilatkozása az esztétikai érzésnek és öntudatra nem jutott művészi érzéknek. Akárhol, akármiben keressük is a szépet, embernek legszebb a világon az ember! Szépsége pedig az egészséges testnek minden részében egyöntetűen kifejlődöttségét feltételezi. Európai népeknél még a hatalmas divatot is korlátozza a túlzásba menő vallásos érzék, mely az Erkölc védelme címén az emberi szépség kultuszának legfeljebb bálók alkalmával ad kivételes engedményeket. Megszokásból azonban már nem kifogásolja a ruha hiányát az ábrázoló művészetben, a festészetben és a szobrászatban, mert előre is feltételezi úgy a művészetben, mint a művészi tárgy szemlélőjében az erkölcstelen hátsó gondolat hiányát. Ezért a belvederi Apolló és a görög szobrászat többi remekeiben, régibb és újabb festményekben

gáncsolás nélkül gyönyörködik az európai művelt ember esztétikai és művészeti érzéke, pedig többnyire még kevesebb ruházat védi, mint az újguineai pápuát. Tekintsük az ő viseletüket minden hátsó gondolat nélkül, ahogy ők maguk viselik, akkor nem lesz okunk ruhátlanságunkban a vadság jeleit látni, nézzük őket azal a szemmel, mint az antik szobrokat. Csakhogy ehhez erkölcsi érzék és művészi hozzáértés kell (41. kép).

Ha egyszer szobrászművészek is lépnének GAUGUIN nyomdokába, szobrászok, akik nemcsak tropikus színeket és megvilágítást keresnek és látnak meg, hanem keresik a legszebbet, az embert; ha nem az európai kulturától megérintett népeket keresnék csak fel, hanem az őseredeti, eleven kőkorszakbeli újguineai népet: új eszméket találnának, új felfogásokat fedezhetnének fel a hamisítatlan őskor eleven alakjain, eszmék és gondolatok csiráit, melyeket öntudatos elmével új szépségekké fejleszthetnének.

Vannak-e még vademberek és emberevők?

Az emberiség fejlődésében általánosan föltételeznek egy olyan korszakot, amikor az ember úgy egyéniségében, mint embertársaihoz való vonatkozásában a legkezdetlegesebb fejlődési fokon állott. Meg lévén az elméleti alap, meg lehetett festeni az ilyen ember kezdetleges lelki tulajdonságait, társadalmát, egész szellemi életét, és le lehetett vezetni az emberiség fejlődését a történelmi időkig, onnan pedig a mai napig. Így lett meg az az alap, amelyen a ma élő emberiséget is művelt, félig művelt és vadnépekre lehetett osztályozni. Írunk és beszélünk vadnépekről, vademberekről.

Az úgynevezett vadnépekről, vademberekről való tudósításaink felette hiányosak és megbízhatatlanok, nem hiába, hogy a valódi tudományos etnográfia még egészen új és ki nem forrott tudomány. Az a roppant

nagy anyag, megfigyelés, ami eddig összegyűlt, alapos átvizsgálásra szorul. Legnagyobb részét természettudományosan nem képzett hajósok, regényességet hajszólo utazók adatai után írták össze Európából ki nem mozdult tudósok. Magamnak is elég alkalmam volt tapasztalni, hogy ott a helyszínén járó, nem természettudományosan képzett emberek agyában miként kavarodik össze amit láttak, azzal, amit olvastak, hallottak és képzeltek, s végül mivé válik mindez a különösséget váró európai közönség érdeklődésének szelíd nyomása alatt?! A legtöbb messzeföldi utazónak hitelességét az pecséti meg, hogy ő ennyi meg annyi évig élt ilyen népek között, pedig bizony sok ember nem tud annyit megfigyelni 30 év alatt, mint a vizsgálódás módszereiben jártas ember ugyanannyi nap alatt.

A vadaknak nevezett népek között is a legutolsók közé szokták sorozni az Újguineában élő pápuákat és az Újguinea körül levő szigetség lakóit, a melanéziai és polinéziai név alá foglalt természeti népeket. Nagyobb részüket csak a legutóbbi pár évtized óta érinti európai forgalom, kevés helyen, ritka időközökben; népük legnagyobb tömege még sohase látott fajtánkbeli embert s az eddigi szórványos érintkezés még semmi nyomot sem hagyott náluk.

Az európai tudományos felfogás azért tartja őket vadaknak, mert sok helyen teljesen ruhátlanul járnak, kultúrájuk tökéletesen kőkorszakbeli, semmi fémet nem ismernek, eszközeiket és ékszereiket fából, csontból, csigákból és kövekből készítik s nagy vidékeken még a főzőedényt sem ismerik. Ámbár már megtelepedett földművelő népek, de iparuk, kereskedelmük nincs, a pénzérték náluk ismeretlen fogalom, a tudománynak nyoma sincs, az állami berendezkedésnek csak elemei vannak meg, közigazgatásnak, jogvédelemnek, törvényeknek és végrehajtó szerveinek, politikai és vallás erkölcsi felsőségnek, sőt jóformán még vallásnak is alig találjuk

félreismerhetetlen nyomait. Szóval, ezeknek a népeknek társadalma még most is valóságos kőkorszakbeli.

Ahogy a mi felfogásunk elképzeli magának a vadembert, olvant a valóságban még a pápuák közt se találunk. Milyennek is gondoljuk mi a vadembert? Megpróbálom röviden leírni.

Istentől adott emberalak, színes bőrrel, szőrös testtel, szabadjára eresztett haj- és körömnövéssel, meztelen, piszkos testtel. Egyformán jól szalad két lábon és négykézláb, majomügyességgel kúszik a fákon és halfüregséggel úszik a vízben. Beszédje tagozatlan hang, éneke vad ordítózás, tánc szemérmetlen ugrándozás. Testi szükségleteiben mértéket nem tart, indulatkitöréseiben féktelen, szertelen és kíméletlen, csak testi vágyainak él s szellemi életre fogékonysága sincs, ezeknek kielégítésében embertársára sincs tekintettel; lop, rabol és gyilkol minden megbánás nélkül, ahogy bátorsága vagy gyávasága hozza magával. Szóval, mi, a mi társadalmunk kinövéseiből és torzulásaiból alkottunk magunknak torzképet s ahhoz hasonlítjuk a szegény vadembert.

A természeti embernek vagy vadembernek csúfolt pápua és szomszédjai nem hasonlítanak e torzított típushoz, hanem maradnak átlagos embernek, annak összes jó és rossz tulajdonságaival. Azokat a különlegességeket s eltéréseket, amelyeket náluk észrevehetünk, megmagyarázhatjuk éghajlatuk, földrészük és egész természeti környezetük másféleségéből.

Alig tudom magamnak megmagyarázni, honnan van az, hogy az ottlétemkor is köztük megfordult európai emberek legtöbbször a pápuákban csak azt a különbséget látta, mely köztük és hazájuk népe közt volt, bennük csak a nyomorult kőkorszakbeli, szellemileg és kultúrában elmaradt embert vette észre, és mindenik csupán hibáikat kereste, jó tulajdonságaikat meglátni sem akarta.

Talán én is olyan elfogultan mentem volna közéjük

és éppen úgy jöttem volna is vissza, ha öreg mesteremnek, HERMAN OTTÓ-nak, elindulásomkor adott jó tanácsát meg nem szívteltem volna: „Aztán sohse felejtse el, hogy azok a vad pápuák is emberek, tulajdonságaik is mindig emberiek, s amit náluk vademberi furesaságnak tartanak, meglehet, hogy az sem esetleges, hanem az ottani viszonyokból állott elő. Az embereket csak környezetük és életviszonyaik ismerése után lehet igazán megérteni.“

Ilyen szempontból indulva ki, én a pápuákat sem találtam vadembereknek, sőt ezután következtetve, ha igaz az, hogy a ma élő népek közt a pápuák, továbbá Melanézia és Polinézia lakói a művelődés legalacsonyabb fokán álló népek: akkor azt állítom, hogy vademberek ma már egyáltalában nincsenek.

A pápuák még most is hamisítatlan kőkorszakban élnek, a fémek használatát talán még sohasem ismerték. Az egyének élete, a család és társadalmuk fejlődése reánk nézve azért fontos, mert élő prototípusa a kezdődő társadalomnak, s erről, mint élő példáról, következtethetünk legjobban arra, milyen lehetett a mi eleink élete valaha, több ezer évnek előtte?

A pápua nem vadember sem külső megjelenésében, sem egymással való életében, sem az idegennel való érintkezésben. Csupán csak, hogy másféle műveltségű társadalomnak tagja, melyben ő az otthonos, sőt az ő körükben az ott megjelenő európai tűnik fel vadembernek, aminthogy annak tartanak ők is bármely művelt európaikat, mert nem ismeri az ő társadalmi érintkezésüknek még legelemibb szabályait sem, annál kevésbé az ő világnézetüket.

Legelsőbben is az a furesa eset áll elő, hogy ugyanabból a dologból a kétféle ember kétféle következtetést von. A mezítelen pápuát vadembernek tekinti az európai, mert ruhája nincs és viszont a pápua tartja vadembernek az európaikat, mert ruhája van. És bizony, mi-

kor látja a bennszülött, hogy az egyenlítői éghajlat alatt miképpen izzadunk és tikkadunk mi a legkönnyebb nyári ruhában is, még hogy a sűrű erdőben, még az úton menve is, hogy akadunk meg lépten-nyomon a nádpálca levelének horgos tüskéiben, míg ő még a legnagyobb sűrűségben is futva haladhat, mert már érintésre megérzi és kikerüli az akadályt, bizony minket is elfog a kételkedés: vajjon nem neki van-e igaza? Mert ott az egyenlítői állandó melegben nem a ruházat az ember első szükséglete, mint a mi égaljunk alatt.

Más szempontból más eredményre jutunk a tisztálkodás dolgában is, aminek hiányát nagyon sokan a vadság és műveletlenség külső jelének tartják. Bennünket ott Újguineában minél gyakoribb mosdásra, fürdésre készítet nemcsak az Európában megszokott tisztaság és testünk ápolása, hanem az a kellemes üdülés is, ami a forróságban vele jár. Mosdik, fürdik a maga módja szerint a pápua is eleget, de azután bekeni magát jó vastagon vörös földdel kevert olajjal. Európai szemnek ez szörnyen piszkos és egészségtelen, s így ez is egyik bizonyíték, hogy a pápua vadember. Én azonban, mióta tudom, hogy a szúnyogok oltják belénk a trópusi éjszakai legveszedelmesebb betegségeit, a maláriát, gondolkodóba esem, hogy vajjon nem alkalmasabb védekezés-e ez a mód, mint a miénk?

Más vidék, más emberek, más erkölcsök, más életfelfogás. Mi erkölcsileg alantabb fokon állóknak tartjuk a pápuákat, mert a többnejűségnek hódolnak, s hivatkozunk az emberi természetre, hogy álláspontunkat igazoljuk. Ezek pedig lenézik az európaikat, mert — szerintük — egynejűségben élnek, mint az ottani állatok, holott az embert az különbözteti meg az oktalan állattól, hogy több családost is eltarthat.

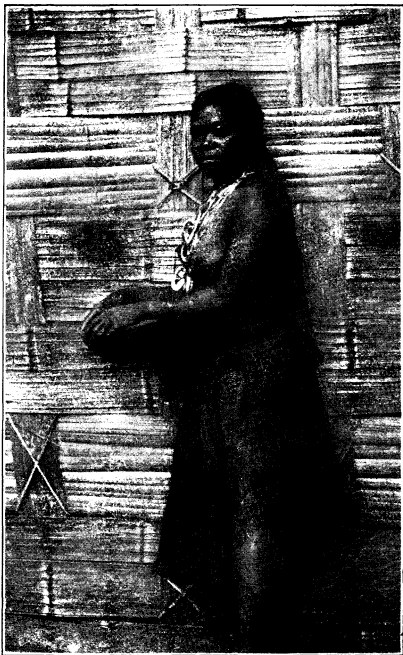
Ezekkel az adomaszerűen ellentétesen szembeállított vonásokkal csupán azt akartam jelezni, hogy ezek a vadaknak csúfolt emberek is alkotnak maguknak fogal-

makat mirólunk, s azok az ő szemükben nem mindig ütnek ki a mi javunkra.

Ámde nem ezzel akarom én bizonyítgatni, hogy a pápuák sem vademberek, hanem egyéni, családi és társadalmi életük röviden összefogott jellemzésével.

A pápua külső megjelenésében sem tesz ránk olyan hatást, hogy vadember áll előttünk. Mintha egy bizalmaskodó, nyájasképű falusi ember állana ott, alacsony termettel, sötétbarna színben, a lágyékkötőn kívül ruha nélkül, felborzolt parókaforma göndör hajjal, karjain, mellén, nyakán csigákból készült, sajátyszerű ékszerekkel. Egyedül szélescimpájú orra ad arcának szokatlan jelleget. Arca legtöbbször simára borotválva, vagy vidékek szerint különös módon alakított szakállbajuszviselettel. Nyilát, dárdáját, ha magával hordozza is, nem jár ellenséges szándékkal, inkább csak azért hordja, mert férfiúnak úgy illik. Mozdulataiban, arcjátékában az indulatok kifejezésekor se látszik valami olyan szokatlan vonás, amit nálunk is ne láttunk volna. Szavaiban, tetteiben a náluk szokásos illendőség az irányadó. Európainak legfeltűnőbb az ilyen vadaknak tartott embereken az a méltóságteljes önuralom, amelyvel indulatait fékezi, ami nálunk is jellemzi a falusi embert. Vígtség, fájdalom és harag kitörése bizony sokkal élénkebben nyilvánult a műveltebb európaiakon, amikor a pápua rendszeren olyan arccal vonult félre, mintha valami illetlen jelenetnek lett volna akaratlan tanuja.

Ugyanez a szokásnak és illendőségnek megfelelő önuralom szabályozza a pápua magaviseletét családjá tagjaival és embertársaival szemben is. A gyermekeket szabadon hagyják, nem nagyon parancsolgatnak nekik, így engedetlenség is alig fordulhat elő. Feleségeivel szemben nem igen hivatkozik erejére, s én többször láttam azt, hogy az asszony verte az urát, mint azt, hogy a férj verte feleségét. Ha férfiaknak egymással

42. kép. Fiatal özvegyasszony Bilibili faluból.
A szerző eredeti felvétele.

bajuk van, elsősorban közvetítőkre bízzák az ügy békés elintézését.

Többnejű családjaikban az asszonyok nem élnek háremszerű életet, hanem minden asszonynak külön családi háza van, mert csak akkor lehet újabb asszonnyal frigyét kötni, ha annak már előre házat építhetett. Különben is a többnejűség nem annyira újabb szereslem kedvéért áll fenn, hanem hogy az özvegyek férfi védő nélkül ne maradjanak, s legyen, aki elvégezze a nem nőnek való munkát (42. kép).

Házasságkötéskor a nőért kialakított díjat fizet a vőlegény, s az asszony hiúságát elégíti ki, ha mennél drágább a férjének. De ezt nem tekintik az asszony megvásárlásának, mert ez csak jutalom a családnak a nevelésért és kárpótlás azért, hogy egy munkás tagját más családnak engedte át. Visszásnak tetszik, ha rá gondolkodik a mi művelt állapotunkra, ahol hozományt vár a szerelmes vőlegény, aki esküszik, hogy választottja nélkül élni sem tudna.

Mindenki bizonyos munkát teljesít, a férfiak irtják ki a termőföldnek való erdőket, feltörik a talajt, gondoskodnak beültetnivalóról; az asszonyok dolga a föld porhanyítása, beültetése, gyomlálása, a napi élelem hazahordása. A férfi dolga a házépítés, hajóácsolás, halászat, vadászat és erősebb munka a ház körül, míg a főzés, fonás és apróbb házimunka az asszony feladata. A fiúk az apjukkal, a lányok az anyjukkal dolgoznak s állandóan velük vannak. Ez helyettesíti az iskolázást.

Politikai egységről Újguineában szó sem lehet, a lakosság a rokonság szerint oszlik meg, még egyes nagyobb községekben is. De valami látható feje vagy kormányzó testülete a falvaknak sincs, szükség szerint gyűlnek egybe és tanácskoznak, míg valami eredményre jutnak. Természetesen itt is sokszor az az irányadó, aki okosabb, erősebb, vagy aki szájasabb, döntő pedig a rokonság száma és ereje.

Sajátságos. Újguineában a nyelvek széttagozottsága és rendkívüli száma. Némely részében tíz-húsz falu beszél egy nyelven, másutt majdnem minden falunak külön nyelve van. Valamennyi nyelv egy nyelvcsaláddal hozzátartozónak látszik ugyan, de egymástól annyira különböznek még nyelvtani szabályaikban is, hogy még csak tájnyelvnek is alig mondhatók. Nyelvük szerkezete éppen nem kezdetleges, szóbősége olyan gazdag, hogy csupán az állatok és növények neveiből néhány százat könnyen összegyűjthettem. Ismerek olyan pápuanyelvet is, melyben a magyar nyelvben sajátosságos tárgyias és határozatlan igeragozás is minden változatában megvan. Ha nyelvük fejlettségét tekintjük, azt lehet következtetni, hogy e vadnak nevezett nép a kultúrájának valamikor magas fokáról hanyatlott alá. És mivel itt olyan sokféle nyelven beszélnek, nem ritka a bennszülöttek közt az olyan ember, aki három-négyféle nyelven beszél. Gyermeküket e célból gyakran cserébe is adják más faluba, nyelvet tanulni.

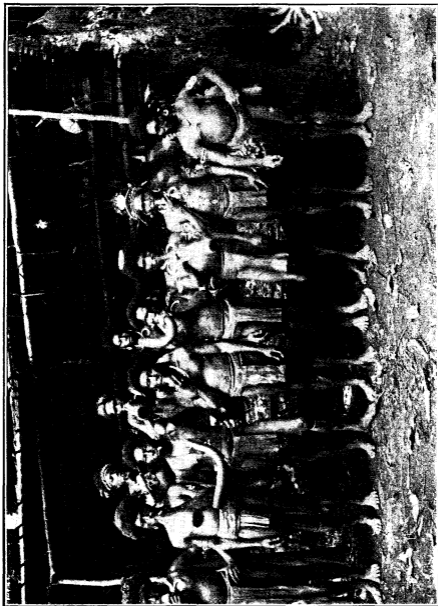
A föld és az ingatlan vagyon rendszeren a községé s abból osztanak ki mindenkinek, családja nagysága szerint termőföldeket. Községé a vadászat joga az erdőben, a fahasználat, a folyó és tengerpart halászata és sótermelése szintén a községé. Némely község, bár a tengerparton lakik, nem halászhat, sőt még a főzéshez való tengervizet is úgy kell vennie a másik falutól. Hajóépítési és hajózási joga sincs minden községnek, vagy minden családnak s ebbeli jogait féltékenyen őrzik.

Pénzérték ismeretlen a pápuáknál, ehelyett esere folyik s érték minden használható tárgy, házi eszköz, fából, csontból, csigából és kőből készült eszközök, ékszerek és fegyverek. A kereskedés a szárazföldön faluról-falura halad, senkinek se szabad tovább menni a második falunál, csak a tengerparti kereskedés kivétel.

Érdekeik összeütközése hozza ellenségeskedésbe néha a pápua lakosságot, amikor azután nyílt háborúra kerül a sor. Nagy embertömegek már apró községekre szakadásuk miatt sem állhatnak egymással szemben, csatáik sem nagyon véresek. Támadó fegyverük a nyíl, parittyá, köves bunkó és főképen a hosszú hajítódárda, védőjük a pajzs, hegyes fákkal betűzdelt verem, különösen pedig jól futó lábuk. Ellenség elől megszaladni nem szégyen, sőt még ők gúnyolódnak, hogy ellenségük nem éri utól. A békét is hamar kötik, kárpótlás jár az esetekért, bosszúállás utógondolata nélkül. Természetesen önáluk is csak a gyengébb fél tartja meg hűségesen a békét.

Erkölesi életük szintén megüti az általános emberi erkölcsösség mértékét. Érzékük van a jó és rossz, erkölcsös és erkölestelen iránt, elismerik a jót, megróják és a maguk módja szerint megbüntetik a rosszat; ami nálunk erény- és bűnszamba megy, azt ott is annak tekintik. Az európaiak erkölesi felfogása és gyakorlata a pápuákon csak ronthat, de nem sokat javíthat, mert vétkeik és kihágásaik átlagos mértéke kisebb, mint a mi társadalmunkban. A legfőbb erkölcsbírói fórum náluk embertársaiknak véleménye, vagyis, hogy mit mond róluk a világ, az a szűkkörű világ, amelyben ők élnek? Minket iskola, vallás és társadalom rendszeres nevelésben buzdítanak a jóra, szigorú törvények tiltanak a rossztól, tehát hasonlíthatatlanul jobbaknak kellene lennünk e vadembereknél s nem válik dicséretünkre, hogy az élet- és vagyonbiztonság jobb lábon áll ott az őserdőkben, mint európai városaink utcáin.

Szellemi tekintetben a pápuák körülbelül ugyanolyan életet élnek, mint földrészünkön akárhol egy világtól elzárt, írástudatlan falu lakossága. Tudományról természetesen szó sincsen, de tanulásban való fogékonyágukat az itt-ott fennálló hittérítői iskolák tanítói nem győzik eléggé dicsérni, és sokszor hallottam őket meg-

43. kép. Pápuák zenekara Bilbilbilben. — A szerző eredeti felvétele.

elégedve emlegetni, hogy boldog volna az az európai tanító, akinek olyan kedvvel tanuló, fogékony és jóviseletű tanítványai volnának.

Kultúrájuk legjobban megnyilatkozik kifejezett művészi érzékükben, mely legszebben díszítő művészetükben, énekükben és táncaikban nyilvánul. Alig van olyan mindennapi használatra készült kis eszközük, melyet izléses, faragott díszítéssel ne ékesítenének. Faragott tárgyaik európai szemnek talán kissé esetlenek, hiányzik róluk az aprólékossáig menő kidolgozás, simítás és színezés, de határozott egységes művészi típust mutatnak, öntudatosan alkalmazottak s minden egyes részletükben a közízlésnek megfelelők. Művészetük tanulmányozása különösen kedves foglalkozásom volt, s meglepetéssel tapasztaltam, hogy a legújabb európai művészet iránya a szecesszióban, a pápuák kőkorszakbeli művészeti stílusa felé hajlik. Ha ez az őseredeti művészeti típus Európa művészei előtt ismeretessé válik, nem lehetetlen, hogy ebből használható új eszmék termékenyítik művészeinket.

Zeneszerszámaik kezdetlegesek, a legáltalánosabb a kivájt fatörzsből készült, szép faragásokkal díszített kézidob, melynek végére feszített gyíkbőrén verik énekükhöz a taktust. Szenvedélyes dalosok, a misszióiskoláknak is az a legfőbb vonzóerejük, hogy ott énekelhetnek. Énekükben nincs semmi fülsértő hang, rendszeresen csupán kísérője a táncnak, melynek változatoságában, méltóságosan szép voltában igazán meglepően nyilatkozik a pápuák esztétikai érzéke (43. kép).

Táncaikat még minden európai érthetetlen, vad gesztikulációnak nézte és tartja; nem is hiszem, hogy rajtam kívül más valaki gyönyörűségét találta volna benne. Én szépnek találtam, mert megfejtettem és elemezni tudtam. A vizsgálódó európaiat az vezeti félre, hogy a pápuák táncát olyanfajta magántáncnak vagy párostáncnak nézi, mint amilyen az európaiaké. Pedig

44. kép. Tánchoz öltözött gragetszigeti pápuák.
A szerző eredeti fölvétele.

a pápuák tánca mindig mozgó élő kép, mely egy összetett balettel hasonlítható össze, s az egyes táncos csak része az élőképeknek, mozdulatai az egészet tekintve érthetőek meg. Ha tudjuk, hogy az, amit éppen látunk, hajótánc, akkor a felálló kolonnokban meglátjuk a hajótestet, az árbócot és a vitorlát képviselő sorokat, az evezők mozdulatait a sík tengeren, majd vészben-viharban csapongva, a hajósok crólködéseit, majd a tenger csillapodását és végül az örömteljes szabadulást. Ekkor megértjük az áhitattal szemlélő pápuaközönség tetszését, mellyel a résztvevő táncosnak kifejező mozdulatait kíséri. Táncaiknál a mi színházaink jelenetei újultak fel előttem. Tánc közben a barna szoborszerű alakok mozdulatainál teljesen érvényre jut a testtartás és a mozdulatok plasztikus szépsége, melyet ilyenkor nem jut eszünkbe a ruha hiányáért kárhoztatni. Csupán egy faluban ötvennél több tánc nevét jegyeztem fel. A pápuák tánca európai színpadjainkon is méltó feltűnést keltene, de az megmarad talán még sokáig az őserdőket járó, elhagyatott természetvizsgáló üdülésének (44. kép).

Vallásról egészen más értelemben lehet szó a pápuáknál, mint minálunk, mert hiányzik annak minden külső megnyilatkozása. Teremtőt, jó és rossz szellemeket, boldogabb túlvilági életet hisznek ők is, de ezek tisztelésének, imádságnak, bálványokban vagy szertartásokban való érzékítésének jelét nem látjuk, papjaik, templomaik nincsenek. Vannak bizonyos szertartásaik, melyeket vonatkozásba hozhatunk a hitérettel, de ezek inkább a babonát szolgálják. Ha annyira felbecsülném a babonát, hogy azt vallásosságnak tekintsem, akkor a pápuákat nagyon vallásosoknak kellene mondanom, mert babonájuk van számtalan.

Vallásos életük nem a nagy nyilvánosság előtt folyik le; a vallás és hitélet zártkörű, amennyiben abba csupán a felnőtt férfiak vannak beavatva s azoknak is

csak egymást közt bizalmasan szabad róla beszélni. Asszonynépség és a fiúgyermek csak éppen a nyilvános szertartásokat láthatják, azoknak előkészületei és a szertartáshoz való eszközök előttük rejtve maradnak. Legnagyobb ünnepük a balum, az ifjú férfiaknak a vallásközösségbe való felvétele. Ehhez hasonlítható nagy ünnepünk nekünk sincsen. Sok vidéken alig egy évtizedben van egyszer, előkészületei évekig tartanak, maga az ünnep is majdnem egész évig, mert ez igazi békeünnep, melynek tartama alatt szünetelnie kell minden háborúságnak, visszavonásnak, még az egyes emberek haragjának is. Nem csoda, hogy hosszas előkészületet vesz igénybe, míg úgy az egyesek, mint messze levő falvak és törzsek közt minden ellentétet olyképen kiegyenlítenek, hogy az a békeünnep után se újuljon ki. Ez a balumünnep fegyelmezi a pápuákat erkölcsükben egymás közt és politikáinak nevezhető viszonyaikban, még pedig jobban, mint a szeretet való-lása az ő nagyműveltségű híveit.

A békekongresszust már régen megvalósították ezek a vadaknak tartott emberek minden politikai szervezetlenségük mellett is, sőt talán éppen emiatt tudták megvalósítani. De azért mégis mi tartjuk őket vadembereknek!

Röviden vázolva e természeti nép egyéni, családi és társadalmi életét, ismételten csak arra az állításomra térek vissza, hogy nincsenek már mainapság vademberek, még kevésbé vadnépek. Ezek a kifejezések csak nemtudásunkat és előítéleteinket igyekeznek tetőszerűs kifejezésekbe burkolni. Igenis lehet szó másféle műveltségről, állíthatunk fel benne fokozatokat, de nem humánus és nem helyes tőlünk, hogy ha az európai műveltséget csak azért igyekeznénk magas polcra állítani, hogy az alantabbállókat meg se lássuk. Az igazság az, hogy az emberi fejlődés törvénye nemcsak a mi társadalmunkra nézve érvényes, hanem a Föld bármely

félreeső részében levő emberekre is, az általános emberi jó és rossz tulajdonságok ugyanazon hatásokat váltják ki a földkerekség minden népében.

Nem érintettem még az egyik legfőbb okot, melyért a Csendes-tenger szigetlakóit a művelt társadalom leginkább s talán legméltóbb okkal tartja vadembereknek: a kannibálizmust, az emberevést. Újguinea pápualakói megmenekültek e szörnyű vád alól, mert Újguinea egyik legelsőbb kutatója, aki a német birodalom számára megszerezte ezt a területet, FINSCH OTTÓ, elég elfogulatlan természetvizsgáló volt, hogy ne lásson a hajósok és hittérítők szemével, akik mindenütt emberevőket és bálványimádókat látnak.

Az emberevés kétségen kívül a legnagyobb vadság jele, a természetszerűleg társas életet kereső ember természetével meg nem egyezik, tehát természetellenes. Nem is általános az sehol sem a Föld kerekiségén, hanem mindenütt csak társadalmi kinövés és torzulás. Ez a szörnyű társadalmi bűn azonban nem csupán az úgynevezett természeti ember fogyatkozása, hanem előfordult ez a múlt időkben és előfordul az úgynevezett művelt társadalomban, a jelenben is, még pedig sokkal gyakrabban, mint gondolnók. A közbeszédben, rémes történetekben oly sokszor ismétlődik, hogy az emberek a legnagyobb szükségben csak úgy tudtak segíteni magukon, hogy gyengébb társaikat megették, így nem csoda, ha a végső szükségben levő ember arra gondol, hogy ilyen utálatos módon mentse meg nyomorult életét. S hogy ez így van, tengerparti nagyobb városok törvényszékei tehetnek róla tanuságot, hol gyakran fordul elő olyan eset, hogy élelmiszer nélkül maradt hajósok eszik meg társukat. Jut-e azért valakinek eszébe, hogy általánosítsa az ilyen kivételes eseteket s mindnyájunkat emberevőknek nevezzen? Nagyvárosok sötét bűnei közt nem példátlan volt már, hogy gyilkosság útján szerzett tetemetek mértek ki jó-

hiszemű vevőknek. Elvetemedettek vagy örültek kivételes tetteiért az egész társadalmat vádolni senkinek sem jut eszébe, legfeljebb talán egy kínai, egy más társadalmi műveltségben élő idegen volna képes erre.

Ha megköveteljük, hogy beszámíthatatlan esetekért ne legyen felelős egész társadalmunk, akkor nekünk sem marad meg az a jogunk, hogy szintén kivételes bűnért megvádoljuk a vadnak nézett emberek összességét.

Az emberevés olyan értelemben, amilyennek mi azt itthon elgondoljuk, nem divatozik sehol e világon, még a különösen emberevőknek ismert melanéziaiak és salamonszigetiek közt sem. Nálunk úgy gondolják azt el, hogy ezek sokszor inyencségből falatozzák fel egymás közül azt, amelyiknek a teste kívánatos pecsenyének látszik, sőt hogyha a családapa kedves gyermeke beteg korában megóhajt egy jó falatot, ennek a kedvéért feláldozza neki másik gyermekét. Az európai képzelet már felállítja a rendes embermészárszéket, hol szabott áron mérnek emberhúst, berendezi a hízlalókat és hisz a rendes embervásárookban.

A mi következtetéseink messze járnak a valóságtól. Mint társadalmi kinövés előfordul az emberevés ma is Újbritannia és Újirland szigetén is némely helyen, de nem olyan rendszeres intézmény, amilyennek mi elgondoljuk, hanem emberi rosszindulatból származó torz kinövés. Én magam Újirlandban és Újbritanniában nem éltem hosszabb ideig, nem is egy egész évig, de a német újguineai telepeken állandóan 1000-tól 1500 főre menő újbritanniai, újirlandi és salamonszigeti származású, tehát azokból a hírhedt emberevőkből toborzott munkáscsoport tartózkodott közvetlen környezetünkben, sőt ezek közül telt ki házi cselédségünk is, tehát elég alkalmam volt gondolkozásmódjukat megismernem. De bár tömegesen éltek együtt, s természetesen halálosvégű verekedések sem voltak köztük túlságosan ritkák, azért sohse jöttünk annak nyomára, hogy embert ettek volna.

Történt olyan eset is, hogy egy 15 férfi és két nőből álló csoport a honvágytól sarkalva, haza akart szökni egy lopott dereglyén, de elfeledvén, hogy őket gőzhajón hozták, azt hitték, hogy néhány nap alatt haza érnek s így csak kevés eleséggel látták el magukat; a tenger árja azonban ellenkező irányba, Ausztrália felé hajtotta őket, s hetek múlva a dereglye a Louisiád-szigeteknél ért partot, hol már csak két legény és egy leány voltak életben. És ezek az úgynevezett emberevők éhen pusztultak el, de nem jutott eszükbe, hogy mások élete árán mentseék meg a magukét. Én nem mernék jótállani, hogy európai szülőtt meg nem tette volna. És mégis őket nevezzük emberevőknek!

Én a magam részéről hajlandó voltam egyáltalában tagadni azt, hogy a bismarkszigetségi bennszülöttek emberevők volnának, ha olyan hiteles tanu nem állítaná, mint FIXSCH OTTÓ, aki azt írja, hogy egy ilyen lakomának szemtanuja volt Nusa szigetén 1881-ben.

A kannibálizmusnak ezeknél a népeknél tökéletesen az a szerepe van, sőt indító oka is az, mint az európai társadalom egyik szegénfoltjának, a vérbosszúnak. Őseink dícséretére legyen mondva, a magyar történelem a vérbosszúra csak egyetlen esetet ismer, a ZÁCH KLÁRA esetét, melyet egy olaszosan gondolkodó uralkodó rendezett. ZÁCH rokonsága addig a rokonsági fokig esett áldozatul, amelyikig olasz felfogás szerint a vérbosszú kötelező a rokonokra, az óvatos vérbosszú már előre ki akarta irtani azokat, akiknek megtorló bosszújától féltetett. Szerencsére, azóta ez ismeretlen hazánkban és az európai országok legtöbbszörében, de ha európai társadalomról szólok, akkor a fehér emberek összességét együtt veszem és utalok arra, hogy a balkánfélszigeti népek néhányánál s egyebütt is Déleuropában, minden törvény ellenére is, szokásban van. A vérbosszú ott bizonyos becsületügyi eljárás színében jár s nemzedékekre kötelezőnek tartják. Nem szólok a párbajról, mely szintén

kannibáli vonás és csak azért maradhatott meg, mert a becsület köntösével fedezi magát.

Az emberevésben a bismarckszigetségbeliek sajátos szokása nyilatkozik meg. Bosszút akar állani, lehető legnagyobb bosszút, mely ellenségének minden rokonságát erkölcsileg is a legmélyebben sújtja: hogy ne lehessen annak embert megillető tisztességes temetése. Mert náluk a becsületben töltött élet legfényesebb jutalma a bizonyos ünnepélyes formák közt lefolyó eltemetetés, nem rögtön a halál után, hanem sokszor egy-két év múlva, mikor már csak csontjait ássák ki az elhúnytól s a lefolyt idő alatt a család összegyűjti a tisztességes halotti torra való költséget, illetőleg a hozzávaló élelmiszereket. Az ellenség megalázott családjának becsületét csak az állíthatja helyre, ha visszaadja a kölcsönt s természetesen a legtöbbször ártatlan asszony vagy gyermek esik áldozatul az éhes bosszúnak.

A bosszúállásnak ezt a formáját csak a legnagyobb elkeseredés hozza létre s maguk a bennszülöttek is ritkán alkalmazzák, mert ezután nincs többé kiengesztelődés, a bosszú erkölcsi kötelezettsége nemzedékekre kihat, s ha megkezdték, csak az ellenfél teljes pusztulásával érhet véget. E miatt a törzsek legnagyobb részében nemzedékek hosszú sora alatt sem fordult elő az emberevés.

Európai embert még sohasem ettek meg, ő kívül áll a hagyományos szokásokon, mert bevándorlása legújabb keletű. Az ilyen ellenség testét szétdarabolják, különféle helyeken eldobják vagy elássák, mindig azzal a céllal, hogy így neki se lehessen tisztességes temetése.

Különben az emberevés gondolatát jóformán az európaiak terjesztik mindenfelé. Kíváncsian tudakoljuk mindenütt, hogy mely törzsek emberevők? Természetesen mindenütt az a válasz, hogy ők embert sohasem esznek, de ne merjünk menni a szomszéd néphez, mert azok már emberevők! A jámborok ugyanis azt hiszik, hogy

mi féltünkben puhatolódzunk és el akarnak ijeszteni, hogy a nekik becses tárgyakat: a dohányt, kést, gyalúvasat és baltát, csak náluk cseréljük be, hogy azután ők kereskedhessenek vele tovább.

Másrészt pedig ők tartanak bennünket emberevőknek, még pedig undokabb emberevőknek, mint ők maguk, mert azt hiszik, hogy az európaiak a betegségtől megtámadott emberi testrészekre áhítoznak. Bizonyítékot abból merítenek, hogy a főtelepen levő kórházban boncolások és amputációk történtek, ami náluk szokatlan lévén, azt a magyarázatot találták ki, hogy az európaiak így jutnak esemegéhez.

Íme, tehát tévedéseikben is ugyanazt az észjárást követik, amit mi. Mi őket tartjuk emberevőknek, ők pedig bennünket s mind a két fél a maga módja szerint igyekszik felfogásához bizonyítékokat szerezni.

Más világ van ott az egyenlítő alatt, mint minálunk! Másképen süt le a Nap, más csillagok ragyognak ott felettünk! Nincs ott egy fa, nincs egy fűszál, még egy kis bogárka se, ami ugyanaz volna, mint a miénk! Csak az anyaföld ugyanaz, mint minálunk. S ez az anyaföld, melyből az ember véteték, ugyanazt az emberfajt szülte, s ha a környezet, a különböző természeti viszonyok színét, haját, arevonásait különbözővé tették is, lelke és erkölcsi érzéke most is ugyanaz. Műveltsége, társadalma lehet fokozatokra osztható, de szellemi és erkölcsi élete felett ugyanazon természeti törvények uralkodnak. Az ember mindenütt ember, az általánosan emberi mindenütt egyformán nyilvánkozik meg szellemi és erkölcsi életében.

És a tudományos szellemtől vezérelt keresztény társadalomnak nem fog szégyenére válni, ha ezekben a szegény pápuákban és csendestengeri szigetlakókban nem lát vadembert, hanem észreveszi, hogy erényei és hibái, másforma nyilvánulásukban is, ugyanazok, mint az övéi, akiket nem szabad lenézni, hanem úgy kell tekinteni,

mint az emberi fejlődés őskorának esdálatosképen példának fennmaradt társadalmát. Éppen ezért nem kell lenézni őket, hanem tanulni kell tőlük.

Én hiszem, hogy úgy lesz!

Egészségügy a kőkorszakban.*

Nem abból a kőkorszakból veszem előadásom tárgyát, amely sok ezer évvel ezelőtt valaha itt nálunk is megvolt, s melyről már szájhagyomány útján se tudunk, de létezését világosan tanúsítják a földből kikerülő kőbalták és más eszközök; az a kőkorszak, melyről szölok, ma is megvan, mondhatni, teljes virágjában a Csendes-óceán szigetein, különösen legnagyobb szigetén, Újguineában. Benne éltem éveken át, azért hivatott tanúnak érzem magamat, hogy idegenszerű életüknek, felfogásuknak némely részletét esetelni megkíséreltem.

Feladatomban nehézségét csak az teszi, hogy mikép tudjak sok mondanivalót rövid előadás keretébe szorítani, hogy meg tudjam értetni azt az idegenszerű világot, melyben nem hasonlít semmi ahhoz, amihez mi szokva vagyunk, se az éghajlat, se a környező természet, sem a nép, még kevésbé a nép világfelfogása és érzelmevilága. Nekem, aki benne éltem, s mindezek együtt hatottak rám, ki ugyanolyan viszonyok közé jutottam, mint e kőkorszakbeli nép s hatása reám olyan mély volt, hogy részleteivel együtt kitörülhetetlen nyomot hagyott rajtam: sok olyan dolog magától értetődőnek tetszik még most is, hogy sok nekem természetes dolgot csak hosszas magyarázat után tudok másnak megérthetővé tenni.

Hogy tudhatnám én azt röviden megmagyarázni, hogy Újguinea törzslakossága, az előttünk pápua né-

* Előadta a szerző a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szegeden tartott nagygyűlésén, 1905 augusztus 30-án.

ven ismeretes nép, miért maradt ki a világforgalomból, hogy a gőzhajók korszakában még vaseszközei sincsenek, minden eszközét fából, csontból, kőből és esigából készíti? Merjem-e megpróbálni, kinevettetés veszélye nélkül, hogy ez a pápua nép azért, hogy sok helyen még csak fügefalevélnyi ruhát se visel, nem vadember? El tudná-e nekem hinni valaki, hogy az ottani éghajlat alatt, az ő környezetében, okosabb és célszerűbb berendezkedés ez a ruhanélküliség, mintha a mi észjárásunkat követve ruházkodnék? Ruhánk miatt néznek bennünket éppen vadembereknek. Ki hinné el nekem, hogy ezek az igazi paradicsomi ruházatban járó emberek szegénylősebbek, szemérmesebbek, mint az úgynevezett művelt népek, s hogy erkölcsösségre nézve sem állanak mögöttünk? Hát még, ha azt merném állítani, hogy örök élet ígérete nélkül, a pokoltól ijesztgetés nélkül is boldog, derűs világnézetben élik le napjaikat, akkor zúdulna még rám a vallásos nézetek vitákozó serege! Még kevésbé tudnám meggyőzni politikai embertársaimat, hogy tudnak megélni politikai berendezkedés nélkül, élet- és vagyonbiztosságot élvezni bíraskodás és karhatalom nélkül. Ott semmiféle hatósági berendezést nem találunk; minden egyes helység egy kis társadalom, mely a közvélemény útján tilt vagy buzdít, büntet vagy jutalmaz.

Európai hatásról az újguineai népekre alig lehet szó. Harminc-negyven európai ember, elszórva akkora területen mint Magyarország, nem is lehet társadalmi tényező; érintkezésük jobbra csak arra szorítkozik, hogy egymást mint természeti csodát megbámulják.

Újguinea egészen teljesen a fák birodalma; ameddig a szem lát, csupa őserdő borítja, a tengerparttól fel a 3000 méternyi magasra felnyúló Finisterre-hegy csúcsáig. Ebben az őserdőben vannak, helyenként nem is nagyon ritkán, a bennszülöttek falvai, a mi szemünkben csak kunyhónak nevezhető állandó lakásaikkal.

Köböl itt még az európai sem építhet házat, mert évenként átlag 50—60, sokszor erős földrengés rázza meg a működő vulkánokkal behálózott szigetvidéket. Építésmódjuk vidékenként változó: szárazabb, dombos helyeken a fedél a földet éri, másutt, kivált a tengerpartokon, oszlopokon állók a lakások, a padló 1—2 méternyire föl emelve, sőt sok helyen a fák koronájába építik, honnan magas kötélhágesóval járnak le. Házaik alacsonyak, sötétek, a benne égő tüztől bizony kormosak is, de szárazabbak, mint az ott épült legmintaszerűbb európai ház. Éppen száraz voltuknál fogva én egészségesebbeknek is tartom az európaiakénál. Mert az újguineai rendkívül melegnedves éghajlatban, nézetem szerint, az egészségre nem közönyös a jó száraz levegő.

Egyenlítői fekvésénél fogva az újguineai klímát ropant melegnek képzeljük, pedig ott az átlagos hőmérsék 29—30 C°, legalább a tengerszínén, még sík tengeren is, rendszeren ennyit mértem meg. Dél táján ritkán megy túl a 36 C°-fokon; ezt is enyhíti a rendszeren beálló felhőfátyol, úgyhogy ilyenkor már tiszta kék eget ritkán látni, azért napszúrás itt nem fordul elő. Éjjel 3—4 óra tájt áll be a 22—24 fokos hideg, amelyben itt már könnyen meghülünk. Éjjeli halászaton járó bennszülöttek rendszeren huruttal tértek vissza.

Újguinea a Földnek csapadékban leggazdagabb vidékei közé tartozik, még az úgynevezett száraz időszakban is minden 4—5. nap esik bő eső. Húsz év óta (1885), hogy az első európaiak idejöttek, csak egyszer volt az Astrolabe-öböl környékén hathetes szárazság, ami ott majdnem példátlan. A levegő páratartalma ennél fogva nagyfokú, ritkán kevesebb 75—80%-nál, azért bőrünkön állandóan izzadság gyöngyözött. Mióta hazajöttem, csak az egyetemi fűvészkert Victoria regia-házában élvezhettem ilyen újguineai levegőt, nyáron, persze befűtött helyiségben. Nem csoda tehát, ha Újguineában olyan

roppant gyakori a reumatikus megbetegedés, amilyent itthon el se képzelnénk.

Ilyen nedves és meleg éghajlat mellett nem esodáltam, hogy a pápuák éppen nem kívánkoznak ruha után; éjjel megvédi őket száraz kunyhójuk, csak javukra van, hogy nincs ablakjuk, így nincs léghuzat náluk, minket pedig folyton izzadó testünkkel legtöbbször az üdítő szellő döntött ágyba.

Etnográfusok elmélete szerint az ősemler legelső testi szükséglete volt a ruházat. Erre az elméletre a pápua rácáfol, mert neki a legelső szükséglete, hogy magát díszítse, így azután ruházat hiányában a bőrével üz luxust. Ez a fényezés azonban sokszor megtéveszti a felszínesen ítélő fehér embert; azt jegyzi fel, hogy a pápuának nincs érzéke a tisztaság iránt. Pedig csak másképen mosakodik, mert ők meg a mi mosdásunkon mulattak. Belsőszülött faluban időzve, látványosság számba vették, hogy én mint mosdottam, pedig amint megjegyezték, én nem mosdottam olyan szépen, mint egyik útitársam, aki gyönyörűen túszkölt, fújt, szuszogott, ahogy itthon is sokan szokták. A belsőszülött rendszeren tengerbe, nagyobb folyóvízbe megy mosdani, szagos levelekből csutakot köt, azzal dörzsöli magát, s ha kijön, törülköző helyett beszórja magát száraz homokkal, ami később leperreg róla.

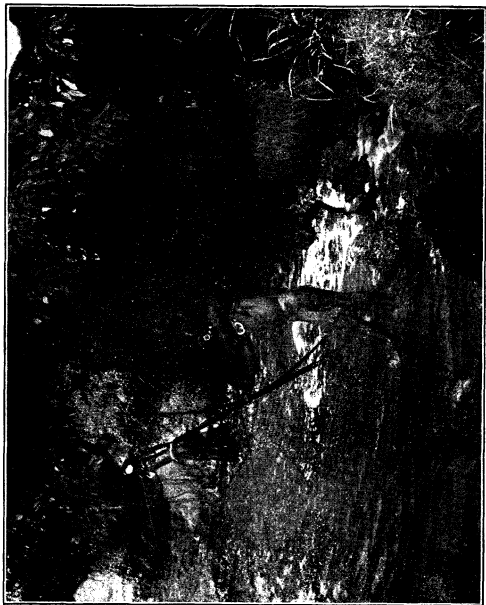
Gyakran tisztálkodik a pápua apraja-nagyja, már csak azért is, mert megszólnák az izzadság szagáért, amire nagyon finnyásak. Fürdésre délelőtt a nőké és kisgyermeké a szokott fürdőhely, délután és este a férfiaké és hat évnél idősebb fiúgyermeké. Azután bedörzsölik magukat illatos levelekkel, különösen kedvelnek egy *Basilicum*-félét, mely növényteni neve szerint a *Basilicum sanctum* apróbb levelű fajváltozata. Némelyik legény olyan illatos, hogy megcsalja a lepkét, amely rászáll s körülrepkedi, amin azután jól mulatnak.

45. kép. A grageotiek táróföldje a Gouta-folyó mellett. — A szerző eredeti felvétele.

A fehér ember szeme azonban a pápua tisztálkodásában megint talál kivetni valót, ha látja, hogy mosakodás után olajjal gazdagon bekeni mellét, hátát, karjait s még hozzá behinti vörös föld porával s erre az alapra körmeivel szép csíkokat és alakokat vakar. Pedig mégis a pápuának van igaza, egyrészt mert így szebb, mert mint ahogy a fehér asszony nem elég fehér magának és fehériti magát, úgy a vörösbarna pápua se elég vörös magának; azonkívül ő nyugodtan sétál az erdő árnyában, mi pedig nem győzzük hessegetni magunkról a szűnyogsereget. Sőt a pápuának még zsebkendője is van izzadság törlésére; az igaz, hogy ez is furcsa nekünk. Ott is van ugyan műveletlen — amint ők mondják, hegyvidéki —, aki mutatóujjával borotválja magát az izzadságot, hanem a jobb nevelésű támol hord a táskájában egy darabka horzsakövet, amivel leszedi az izzadságot.

Lakáson, ruházkodáson és tisztálkodáson kívül fontos az egészségre a táplálkozás kérdése. Ebben a pápua meglehetősen egyszerű, de azért étkezése sokkal változatosabb, mint róluk előre feltételezhetnők. Általában jellemző, hogy ebben a tekintetben nagyon finnyás, pedig mi azt tételeznők fel, hogy a vadember nem válogatós. Főtápláléka az év csöisebb részében a Colocasia-féle táró, gumós növény, mely répanagyságúra megnő s többnyire főve, ahol pedig főzőedényt nem igen használnak, sültve eszik (45. kép). Az év szárazabb részében egy más gumós növény, a jám a főtáplálék. Húsféléket a napi eledelhez a tenger szolgáltat: halat, kagylókat és csigákat. Ezeket is majd mindig főve vagy nyárson pörköltve eszik; nyersen még annyifélét se esznek, mint mi, mert még az osztrigát is csak főve élvezik. Tengeri állatokban is válogatósak; mindenfélét meg nem esznek, csak amit a közsokás jónak elismert. Csigákból, kagylókból jóformán azokat az alakokat fogyasztják, melyek a tengerparti tájakon minden népnek eledelül szolgálnak.

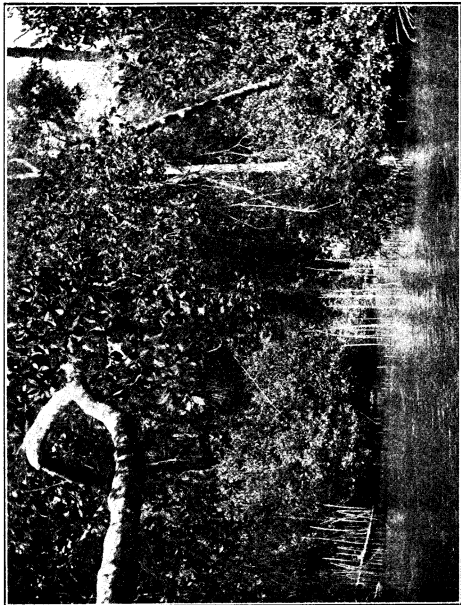
46. kép. Nyíllal halászó bennszülöttek. — A szerző eredeti felvétele.

Háziállatjuk kevéstéle is, nem is nagy számmal tartják. Legbecesebb a disznó; ez a legnagyobb érték is, adás-vételnél az igazi nagy bankó; húsa jóformán csak ünnepélyeken kerül elő. Csürheszámra nem azért nem tartják, mintha nem tudnák eléggé megbecsülni, hanem mert Újguineában nem lehet. A sűrű erdő a disznót nem bírja fenntartani, nekik pedig nincs olyan természetű növényük, mellyel nagyban táplálhatnák; a disznó is azt eszik, amit ők, tárót, még pedig szintén csak főve, mert ez a tápláló gumó nyersen nem enni való, mert mérges. Naponként háromszor főtt étellel táplálni (ők maguk csak kétszer esznek) pedig nem bírnák, annyi-
val kevésbé, mert a tárót tárházba tenni nem lehet, mivel néhány nap alatt megromlik. Ugyaníly okból keveset tartanak másik háziállatjukból is, a kutyából, mely szintén csak ünnepekre való csemege. A tyúkot ritkán eszik, mert kevés is van, azt is inkább a tolláért tartják, melyet a legszebb dísznek tekintenek.

Vaddisznó sok van az erdőségben; vadásszák is szorgalmasan s ünnep a faluban, ha egypárt elejtenek, de azt az egész falunak szétosztják.

Legjobban vannak azonban berendezkedve a halászásra; legnagyobb kedvvel is üzik, nyíllal lövik, horgásszák, kisebb és nagyobb hálóval fogják (46—47. kép). Amelyik falunak 50—60 méter hosszú nagy hálója van, annak a férfinépe a halászati idő alatt az éj nagy részén halászik s bőven ellátja a falu népét, ami annyival könnyebb, mert a halat inkább csak ízesítőnek főzik különféle főzeléknövényhez, amelyek közt már az európaiak első látogatása előtt ott volt a tök, ugorka és bab.

A belső vidékek halhoz nem juthatnak; itt kivált a fészekben levő fiatal madarakra vadásznak, meg egypárféle nagy gyíkra és az óriáskígyóra; ez azonban csak nekünk különös eledel, mert az Agama-gyíkok és óriáskígyók nagyon jók lehetnek, arról ítélve, hogy minden

47. kép. Halrekesztő a Jomba folyó torkolatánál. — A szerző eredeti felvétele.

nép megeszi, ahol ilyen állat él. Rovarféléből csak az óriási nagy cincérek lárváit és bábjaikat eszik, azt is sültve.

Érdekes, hogy bizonyos ételeket csak meghatározott korúak és neműek élvezhetnek. Például a disznó húsát csak 15 évet meghaladó fiúknak, férfiaknak s idősebb asszonyoknak szabad enni, kazuárhúst csak legényeknek és fiatal férfiaknak, kutyahúst csak öregeknek. Sok apró állat csak gyermekcsemege, néhány fajta édes víziesség csak vén asszonynak való. Ezt a tilalmat babonás félelemmel meg is tartják.

Kókuszfája minden falunak, sőt minden családnak van egynéhány, de ez nem önálló táplálék. Egészen érett, zsíros diót ételizesítőnek használnak, a félig érettet megreszelve vegyítik más ételekhez. Fontos azonban a még fejletlen kókuszdió, melynek a bele még kissé kocsonyás. Ez nagyon könnyen emészthető, azért a beteget csaknem kizárólag ezzel étetik, meg banánnal, melyből sok kitűnő, zamatos fajt természetnek. A hozánk Észak-Afrikából piacra kerülő ízletlen banán igazán halvány fogalmat se nyújt arról, milyen ízletes, tápláló és igazán gyengélkedőknek való ez a megbecsülhetetlen trópusi gyümölcs. Nem hiába, hogy az én amsboinai maláj legényem azt mondta róla, hogy a banánnak 99 fajtája van és mindeniknek 99 jótulajdonsága. Újguineai szolgálóimnak, ha betegek lettek, hiába adtam volna a legfinomabb konzerv-tyúklevest vagy pecsenyét, ők mindig csak a fiatal kókuszdiónál és banánnál maradtak. A kókuszdiónak ízletes és fertőzetlen vize a betegnek való jó ital, s ezzel egyszerűen meg van oldva náluk az egészséges ivóvíz kérdése is.

Betegek kezelése módját nem nagyon könnyű meglátni, mert súlyosabb beteget a családi házban helyezni el, ahova rokonon kívül másnak belépni nem illik hivatalosan, már pedig az embert be nem hívják. Pedig engem mindig érdekelt ez a kérdés. Jóformán csak hatodik évi ottlétem után jutottam hozzá, mikor már a ro-

konságba bevettek. Nem sokat láttam. A beteg ott feküdt a kemény deszkapadon, feje alatt arasznyi vastag hengeres fatörzs párnának. Jobb fekvőhelyet készíteni nem is jut eszébe senkinek, nem részvét hiányából, hanem mert ilyen a rendes ágyuk. Ha a beteg fázott, vastag Ficus-kéregből puhított kéregpaplannal takarták be, amely olyan puha, mint a jó szarvasbőr.

A beteg kezeügyében mindig csupán ennivaló volt, mellette ült ápolója, férfinál szomszédja vagy rokona, nő mellett persze asszony, aki vigasztalja.

Tulajdonképeni orvosságról azért nem lehet szó, mert támoléknál az a megrendíthetetlen közhit, hogy minden betegség rontásból származik: valaki, akit megbántott, aki haragosa, valamelyik varázsló útján „megkötötte a lelkét”. Még ha véletlen baleset érte, akkor is ebből magyarázzák ki. A betegnél összeülők tehát legelőbb is azt igyekeznek kisütni, ki lehetett a megrontója, s vajjon melyik varázsló végezte a szokott ceremóniát? Hát első dolog ezekkel egyezkedni, hogy a beteg lelkét szabadítsák fel. Ha a betegség könnyűnek látszik, hamar akad, aki az ilyenforma gyógyítást kellő jutalomért elvállalja, de súlyos betegségben mindenik szabadkozik, hogy ő így meg úgy nem ért a varázsláshoz, ellenben rettenetesen feldicséri vetélytársát, hogy a bajt a nyakába varrja. Ime, hogy egyik orvos dicsérje a másikat, az is csak olyan kőkorszakbeli eset; nálunk művelt állapotok uralkodnak.

Hogy pedig az ellenség dicséretének komoly vége lehet, azt a Huon-golf környékén a PIPISZÁ doktor esetéből tudom. Tagbaszakadt középkorú férfi volt, akitől nagyon féltek a környéken nemcsak hangos szájáért, de mert a dárdakezeléshez is kitűnően értett s ebben bizakodva el merte vállalni egy súlyos betegről, hogy ő kötötte meg a lelkét s majd eloldja. A jutalom jó nagy volt, érdemesnek tartotta a kockáztatást. Roszszul számított, a beteg meghalt s a kiterjedt rokonság

gyűlése becsületbeli kötelességnek tartotta a bosszúállást. PIPISZÁ doktor idejében értesült róla, felmenekült magas fán épült kunyhójába, ellátta magát elengedő kövel és nehéz dárdával s felhúzta a kötélletrát. Hanem most elkeseredett ellenfelekkel volt dolga, akik erős ostrom után, nehéz deszkapajzsok védelme alatt — levágták a fát. Csuda módon a derék PIPISZÁ itt is kifogott ellenségein: a ledőlt fa ágai közt épen került a földre, s mire magukhoz tértek, utat vesztett az erdőben előttük s felvonult egy rokonának még erősebb fán levő magas várába. Itt már nem merték az ostromot megismételni, hanem végre is megalkudtak az orvosi honorárium kétszeres visszafizetésében. Ez a bravúros menekülés csak emelte PIPISZÁ doktor rejtélyes tekintélyét s büszkén viselte tovább fakéregből készült cilinderkalapalakú süvegét, melytől nevét kapta.

A kisebb-nagyobb vágott sebeket rendszeren be se kötik, nagy ritkán, ha hűsebb falevéllal befödik és szívós hánccsal bekötik; néha azonban flastromot is tesznek rá, mit készen tart az erdőség némely kaucsuk tartalmú Ficus-fája, melynek rábocsátott tejnedve a seben jó tapasszá sűrűsödik.

Az egyetlen hasznavehető, amit tanultam orvossági tekintetben tőlük, egy kitűnő flastrom készítése, mely nemesak sebre volt jó, hanem teljesen légmentesen zárhattam vele borszeszes üvegeimet, sőt lyukas bádorgedényt is áthatatlanná tehettem. Ezt a tapaszt csak Támisziget lakói készítették, akik híres hajóépítők s az új csónak hézagait tömik be vele, de alkalmilag sebtapasznak is használják. A főanyagot a sziget egyik zátonyán veti ki a tenger árja, azért nagyobb mennyiségben ők se szolgálhattak vele. A jókora ökölnagyságú gömbölyű magot alkalmilag Jávaszigetén bemutattam a híres buitenzorgi növénykert szaktudósának, aki *Parinarium glaberrimum* névre határozta meg, mely a rózsák családjába tartozó magas fa s Jávától a Fidsi-

szigetekig mindenütt terem. De magát a *pandari*-fát, ahogy a támiak nevezik, nem bírtam Újguineában megtalálni. A pandari jókora nagyságú belét összezúzzák, negyedrésnyi viasszal, melyet a fulánktalan méh fészékéből szednek, összeolvasztják. Ezt a jó pandari-tapaszt nálunk is sokféleképpen lehetne használni.

Sebészi műszert kétfélét tudtam megszerezni a pápuáknál. Az egyik egyarasznyi hosszú picike ív, kókuszpálma levéleréből készült kis nyílvevesszővel, melynek végén tühegyes obszidiánszilánk vagy üvegszilánk van megerősítve. Ez helyettesíti náluk az érvágót vagy köpölyt, vagyis mind a kettőt. Egyszer éppen a fejem fájts egyik jóakaró támol barátom ajánlotta ez ellen. Hogy azután hamarjába nem tudtam megérteni, hogy és mint múlik el tőle a fejfájás, rögtön be is mutatta magán. Az orra nyílásába tette a nyíl hegyét, s az orrválasztó porcos részbe mindenik felől jól belelőtt egy párszor s így folyatta az orra véréts. Nekem ugyan nem volt kedvem ehhez a kőkorszakbeli kúrához, s főfájásom ellen jobban használt az az öröm, hogy ezt az eredeti orvosi műszert egy csomag dohányért megszerezhettem.

A másik sebészeti műszer kelések kifakasztására és tüske kipiszkálására való. Ez már kész természeti tárgy, az óriáskígyó alsó állkapcsa, mely tudvalevőleg két darabból áll, mivel középen nincs összenőve. Az állkapocsra odanőtt nagy elsőfog a tulajdonképeni műszer, a nyele maga az állkapocs. A sebészkes embriója az obszidiáncserép.

*

A maga módja szerint való tisztálkodás megtartásával, az ételek megválasztásával, böjtöléssel, különféle formalitással járó babonával, eleget tesz a pápua a higiéné követelményeinek. Ezeknek a megtartására oktadják őket az ő erkölcsi és társadalmi szabályaik is,

mérsékletre oktattva őket, mihez járul még az az intés, hogy másokkal szemben becsületesen és előzékenyen járjon el, hogy ne szerezzen magának titkos ellenséget, ki a lelkét alattomban megköti. Becsületes és ártatlan embercn nem fog a varázsló semmi mesterkedése, azt ilymódon megrontani nem lehet.

Európaiaknak, még orvosoknak is, gyógyító beavatkozására a pápuának nincs szüksége s az európainak ebbeli tudományában nem hisz. Sokkal inkább hisz a misztikus eljárásokban. Egy pár tréfám helyén alkalmazott hókuszpókuszom, engem Szeleóban esodadoktor hírébe kevert.

Egyik missziótelep, az ő orvosaival, igyekezett arra szoktatni a bennszülötteket, hogy orvosi segélyhez forduljanak. Magamat is meghatott néha egyik-másik elhanyagolt seb látása, amit egyszerű antiszeptikus kezeléssel és kötéssel magam is könnyen gyógyíthatónak néztem. De ilyen módon orvosi praxisra sem én, sem más jószívű orvos, sem a misszió, nem tudunk szert tenni, még kevésbbé elismerésre. Az orvoslást még megengedték, úgy gondolva, hogy nekünk tesznek vele szolgálatot. De a seb bekötése után a páciens rendszeren a markát tartotta, hogy most már fizessünk érte; ha azután semmit se kapott, elkeseredetten kioldozta a kötést és tüntetőleg eldobta. Csak a misszió orvosa dicsekedett azzal, hogy tőle elfogadják az orvoslást; de egyszer azután ő is csalódottan hagyta félbe a praxist, mert rájött, hogy csak azért jártak hozzá, mert bőkezűen bánt a vattával és fásllival, a vatta pedig jó volt nekik a vörös púder elkenésére, a fásllit meg felkötötték a hajukra pántlikának.

Még nehezebb volna őket belső orvosságokkal kezelni. Ezt még akkor is nehezen veszi be, ha egy-egy adagot mi is elfogyasztunk belőle. Így az orvosnak is le kellene naponkint nyelni annyi medicinát, amennyit összes betegek elfogyasztanak.

Lehető teljesség kedvéért sorra veszem azokat a betegségeket, melyek Újguineában úgy az európaiakra, mint a bennszülöttekre nézve fontosak. Egyben meg is jegyzem, hogy diagnosztizálásuk nem az én laikus hozzávetésem, hanem a főtelepen működő orvosok adatai, sőt, minthogy némelyiknek a trópusi betegségekre vonatkozó tudományában alapos okom volt késtelkedni, nagy részüket mellőzöm is, s nem kisebb szaktekintély szárnya alá húzódok, mint KOCH RÓBERT, kinek 1899 decemberétől kezdődő hathónapos tanulmányútjában, mint legközelebb lakó szomszédja, élvezhettem társaságát s a szigetség bejárásakor kis hajónkon mintegy öt hétig bizony jóformán egymásra voltunk utalva, úgyhogy sokszor én töltöttem be, mondhatom, mellette mindig szíves örömmel, az asszisztens hivatalát.

Különösen közönségesek pápuáéknál a bőrbetegségek, amik meztelenségüknél fogva annál feltűnőbbek; némely faluban alig var. ember nélkül. Anyanyelvükön a legkülönbélebb kifejezések vannak minden változatára, mert ahogy mi a ruhája szerint írjuk le az ismeretlen embert, úgy ők a bőr állapotát jelzik. Különösen sok szavuk van a németeknél Ringwurm néven ismert *Tinea imbricata* sokféle alakjára, amiből én azt következtetem, hogy ez a bőrbaj régi időktől fogva otthonos náluk. Erősen megtámadott egyéneken az inguinális és femorális mirigyek erősen megdagadnak s éppúgy, mint az ú. n. klimatikus búbók — mint Koch megjegyezte — pestis kitörése esetében nagyon megnehezítenék a betegség megállapítását.

Gyakorlott bőrorvos a különböző bőrfoltokról még sokféle bőrbajt tudna rajtuk előszámlálni. Én csupán a *rühöt* tudtam még megkülönböztetni, ami szintén gyakori.

Nagy csapásai e vidéknek a klimatikus kelések, amiben magam is sokat szenvedtem. Nagyon sok hasonló

sebet kaptam magam is az erdei szárazföldi piócáktól. Valóságos csapása az erdőknek egy kicsi vörös atka, amit mi Boshmukkers néven ismertünk. Ez ellen nagyon sok perubalzsamot használtam el.

Helyenkint, valóságos fészkenkint gyakori az *elephantiasis*. Még gyakoribb a *framboesie* (angolul Yaws), de jóformán csak gyermekeken. Gyakran condylomaszerű csomósodásban látjuk az ajkakon, hajlásokban, az anusnál, de az a körülmény, hogy csak a gyermekeken fordul elő, a szülőkön pedig nem, kizárja, hogy szifilisznek lehessen tartani. Utóbbiról elmondhatom, hogy még egy orvos sem állította, hogy a szabad bennszülötteknél ilyent talált volna, de természetesen elég van a telep munkásai közt, hova importálták a kínai és jávai munkások.

Szintén importált betegség az *Anchylostomum duodenale* okozta baj. Egy időben Stephansort telepein a malájok közt sok halált okozott.

Ugyancsak kínaiak és malájok útján kerül be a jóformán csak őket támadja meg a *beriberi*. Az első éveiben a településnek, mikor válogatás nélkül importálták a Szumatrából kimustrált munkásokat, a malária hozzájárulásával némely munkástranszport 95%-a pár év alatt elpusztult. Ez is nagyban hozzájárult Újguinea rossz híréhez.

Tífusz és tuberkulózis a bennszülöttek közt ismeretlen betegség; csak európain és kínain tapasztalták. Az ottani teljesen portalan klíma szerencsére nem is lesz alkalmas talaja.

Pestis, kolera és sárgaláz, tudtommal, sohase fordult elő Újguineában. A sárgalázot terjesztő *Stegomyia fasciata* szúnyogot azonban már ott is megtaláltam, szomorú bizonyosságául annak, hogy csak fertőzött betegnek kellene oda kerülnie, hogy a sárgaláz ott is elterjedjen.

Hazafelé tartó utamban majd minden állomáshelyemen megjelent a sárgalázterjesztő szúnyogot, Singaporem, Kelet-India több pontján, fenn Arábia keleti szélén Muscatnál s végre Egyiptomban Port Saidnál. Sőt Singaporenál még egy s Bombaynál a második új faját fedeztem fel a *Stegomyiának*, amelyekről szintén feltehető, hogyha nem is a sárgaláznak, de más betegségnek terjesztői lehetnek. Az entomológusnak figyelemre alig méltatott munkája már előre jelzi a veszélyes pontokat, hol ez a rettegett betegség gyökeret verhet s ellene különös óvatosságra int.

Ha idáig csak negatívum beszélhettem a veszélyesebb újguineai betegségekről, most rá kell térnem arra a két pusztítóra is, mely ezt a szép tájat látogatja. Az egyik, a himlő, ma már csak a szegény bennszülöttekre végzetes. A legutolsó (1896-éi) járványról a legborzasztóbb híreket beszélték el azok a hajósok, akik munkástoborzásért járták be a szigetségek sok helyét. Hoztak magukkal egy 10 éves fiúcskát, aki egyedül élte túl faluja pusztulását. Szomszéd faluba se mehetett, mert ilyenkor irgalmatlan vesztegzárt von maga körül minden falu. Talán ez a főoka, hogy az újguineai falvak oly zárkóztak, mindenik külön nyelvvél, külön szokásokkal. Idegen ember vagy ellenség náluk egy fogalom. Úgy kell bevezettetni magát az európainak ismerős útján, mint nálunk a zárt társaságba. A nagy járvány elmúltával az Astrolabe-öböl falvai még sokáig elzárkóztak egymástól, akkor én lettem köztük az összekötő kapocs, aki hírül vitte, hogy elmúlt a veszedelem.

A másik járványos betegség ránk fehér emberekre is veszélyes: a malária. A település első két tíz éve sok áldozatot vett a németektől; mind csupa orvosilag megvizsgált, életerős fiatal férfi. Az ott megforduló európai közül e húsz év alatt negyedrészt pusztult el. Mindenik temetőben láttam egy-két orvos sírkövét is. Mi magya-

rok is meghoztuk a mi áldozatunkat: szegény FENICHEL, SÁMUEL ott nyugszik a tephansorti temetőben (2—6. kép).

Mikor én Újguineába értem, még akkor csak a szakemberek vitákoztak az ú. n. moszkító-teóriáról; ki hitte, ki nem. Én hozzám már csak akkor érkezett ennek a teóriának a híre, mikor, mint a kísérleti nyúl, keresztülmentem minden fázisán. Szerencsére mégse mindegyiken, mert elkerült az újguineai malária legveszedelmesebb kísérője, a veseláz (Blackwaterfever), mely tulajdonképen a legtöbb áldozatot szedte. Nem ismeretlen ez a veseláz még Európában sem, de sehol sem olyan gyakori és veszedelmes, mint Újguineában és Kamerunban. Ezért nem foglalta el egyik európai hatalom se; úgy maradt a legifjabb kolonizáló népnek, a németnek.

Ma már nincs moszkító-teória, ma már ez bebizonyított tény. Ha valaki azt mondaná, hogy nem hiszi, annak azt felelném, hogy a természettudomány nem filozófia, se nem religió, ahol tekintélyek és kijelentések az irányadók; itt nem arról van szó, hiszi-e vagy nem, hanem elő kell venni a mikroszkópot, az dönti el csak ezt a kérdést. Ma pedig már alig ismerek olyan természettudományi kérdést, mely úgy zoológiai, mint biológiai-orvosi vizsgálatok útján oly bizonyos ismeretté lett volna.

Ma már a malária kérdése megoldottnak tekinthető. Csak jó orvos és jó páciens kell hozzá. Én tanuja voltam 1899 decemberétől 1900 júliusáig Újguineában KOCH RÓBERT munkásságának. Mikor odajött, a telepen levő 19 európai közül naponkint felváltva a fele feküdt ágyban, két hónap múlva úgy néztünk az olyanra, aki még maláriában feküdt, mint valami új csodára. Elmenetele után újra visszaszállott a régi élet. Nem volt olyan orvosunk, aki napról-napra vett vérpróbával állapítsa meg a betegség lefolyását, ahhoz képest rendelje a kinint; de nem volt jó páciens se, aki az orvos taná-

csát követte volna; mindenikünk azt hitte, hogy teljesen kitanulta KOCH RÓBERT tudományát, mindenki a maga feje után járt.

Rövid ideig tartó civilizált egészségi viszonyok után így állott elő Újguineában ismét a régi kőkorszakbeli állapot.

Humanizmus az emberevőknél.*

Arra a gondolatra, hogy emberevőkről, kannibálokról beszélek, mindenkinek eszébe jutnak azok a rémes történetek, miket valamikor olvasott vagy hallott és szívszorongva gondol a szegény emberáldozatok lelki és testi gyötrelmeire, az undorodástól rágondolni sem mer az utálatos lakomákra.

Nem is próbálom mentegezni őket, hivatkozva arra, hogy bár hosszabb időt, éveket töltöttem el közöttük és legközelebbi környezetem, szolgálaim mindig közülök való emberek voltak, barátságos és közeli viszonyban állottam férfiaiikkal, asszonyaikkal, de kannibáli jelenségeknek soha szemtanuja nem voltam.

Ez igaz is, de azért nem állítom róluk, hogy igaztalanul fogják rájuk az emberevés vétkét, hogy csupán félreértésből tartják őket kannibáloknak. Ha ezt merném állítani róluk, ők maguk cáfolnának meg beismeréssökkel, legföljebb kissé húzódozva vallanák be, mert azt hiszi mindenik, hogy őt vonjuk felelősségre, őrajta állnánk bosszút haragunkban népének hibájáért.

Tagadhatatlan, hogy az emberevés** a Csendes-óceán nyugoti részén, főképen Újguineától keletre fekvő szi-

* Előadta a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének 1903 szeptember 10-én Kolozsvárott tartott záróülésén.

** V. ö. „Vannak-e még vademberek és emberevők“ című fejezetet a 191. lapon.

getségeken mai napig is szokásban van. Legáltalánosabb szokás a Fidzsi- és Salamon-szigeteken s a Bismarck-szigetség neve alá foglalt szigetcsoportban, főként az olyan nagy szigeteken, amelyeket az európai hatás még teljesen érintetlenül hagyott. Legalább ezt bizonyítja minden régi és újabb irodalmi adat, ezt állítja minden ott élő európai nemzetbeli.

Humanitás nincsen sokféle; elméletileg csak egy lehet, de az nagyon sokféleképen nyilatkozik meg miközöttünk éppen úgy, mint a kezdetleges társadalmi viszonyok közt élő pápuák közt. Minálunk megnyilatkozik az fejlett társadalmi intézményekben, törvények útján szabályozott, vallás és iskola által belénkoltott, a társadalmi érintkezés közben többé-kevésbé tudatosan ki-fejlett műveltségünkben.

Ilyeneket a pápuáknál hiába keresünk, mert más ott az élet, más viszonyok közt él az ember.

Újguineának kivált északi és keleti részében nem szükséges a szárazföld belseje felé törekedni, hogy idegen hatástól teljesen mentes, őseredeti állapotában levő népet találjunk. Úgyszólván az egész partvidék olyan még jelenleg is. A németek birtokában levő részen mindössze négy hely van egymástól egy-egy napi gőzhajójártányira, hol némi európai telepedésről lehet szó. Ezek is a bennszülöttektől elszigetelve lakó, teljesen a maguk céljának élő s a bennlakókkal alig érintkező helyek. A német birodalom mindjárt politikai térfoglalása elején, melynek még 20 éve sincs, egy német tőkepénzcsékből alakult részvénytársaságnak, az Újguineai Társaság néven fennálló kereskedelmi és ültetvényes szövetkezetnek adta át minden felségjogával együtt egész Újguineát és a hozzá tartozó szigetséget. Ennek a társaságnak összes működése idáig csak annyira terjedt, hogy néhány ponton alkalmas földterületet választott ki, hajóival Ázsia felől 7—800 kínai és maláj munkást hozott be, kikkel a dohánytermesztés-

sel tett kísérleteket; másfelől kisebb hajói bejárták a szigetséget s mintegy másfélezer pápua legényt és leányt gyűjtött telepeire, a földműveléshez szükséges durvább munkákra. Európai nemzetiségű embert csupán annyit foglalkoztatott a Társaság, amennyi e munkástömeg vezetésére szükséges volt. Ezeknek a száma az első években, mikor még a nagy haszon reményében az ültetvényes munkálatok nagyobb eréllyel folytak, 80—100 európai is volt, később, mikor a nehézségek beállottak, 20—30 személyre apadt. Az a néhány hittérítő, ki úgysis a Társaság telepei közelében keresett biztonságot, nem jó különös kulturális tényezőszámba. Magános települő pedig Újguineában nem is volt, sőt éveken át egyedül magam voltam az egyetlen európai, aki nem tartozott a Társaság alkalmazottai vagy a hittérítők közé.

Az új települők éghajlatuk és fajuk szokásai szerint tömörülnek, mindegyik igyekszik megtalálni a megszokottat s így külön kis társadalmat alakítanak maguk számára. Az európai nemzetbeli egy társaságba kerül, a közös szükséglet együvé gyűjti a némettel a dán, svédet, angolt és magyart, használja itt a többség nyelvét, a németet. A kínai életmódja a malájéval egyezik legjobban, hozzásimul s mert nem egyenesen jó hazájából, hanem a maláj szigeteken volt előbb dohánymunkás, ennek a nyelvét használja legtöbbször még egymás közt is, mert a kínai birodalom különböző részéből való, még kínai nyelven sem értené meg egymást. A sokféle helyről került pápua munkás ismét csak egymáshoz húz, arra utalja hasonló életmódja is; közös nyelve a valamikor Samoa ültetvényeiben dolgozó pápua munkások útján elterjedt tört angol nyelv, a valószínűsleges pápua-volapük, amelyről azonban azt hiszik a jó fiúk, hogy az az urak nyelve. A negyedik társadalmat alkotják a szabad bennszülöttek, akik legfeljebb saját fajtabeliekkel kötnek szorosabb barátságot.

Ha újguineai életről akarunk beszélni, az a legelső, hogy megkülönböztessük, melyikről van szó e négyféle közül. Mindeniknek más már az emberszíne, más a ruházata, nyelve, lakóháza, eledele, mindenféle aprósága, természetesen nem kevésbé különböző egész gondolkozásmódja. És e körül a népzagyvalék körül három, mint bevándorlott, az együttélésre van utalva, egymásra szorul, ami egymásközi viszonyaikat még bonyolultabbá teszi.

A hét munkanapjain a telep egész személyzete óráról-órára kiszabott napi munkájához van kötve; alig nyílik alkalmá a bennszülöttel érintkezni. Este kedve sincs ahhoz. Vasárnapi munkaszünet idején a német a klubba vonul sörözni, mert ahol hat német van, ott már kubbot szerveznek maguknak. Különbö se tehetnének mást, mert Újguineában az a német specialitás van érvényben, hogy az Újguineai Társaság szerződésileg kiköti alkalmazottjaival szemben, hogy természetrajzi vagy néprajzi tárgyakat nekik csupán a Társaság számára szabad gyűjteni, maguknak nem. Azzal okolják meg, hogy olyan érdekes helyen szenvedéllyé fejlődhetik bennük a tudományok iránt való érdeklődés és ennek szentelnék minden szabad idejüket, azután elhanyagolnák hivatalos kötelességüket. A sörözés és kártya bizonyára jótékonyabban fog hatni az erkölcsökre.

Ilyen apró okok nem egyedülállók; csak azért említtem fel, hogy jelezzem, hogy nem csupán a jóakarát hiányán, vagy a települők közönyösségén múlik, hogy az egymás mellett élésnek sincs meg az a jó hatása, hogy a műveltebb európai megismerhetné a bennszülött szokásait, jó vagy rossz tulajdonságait, s kiterjeszthetné rájuk a művelődés áldásait. Hiszen a legtöbbje az ott lakó kevés európainak is sokszor heteken át alig lát szabad bennszülöttet.

Az eddigi érintkezés az európaiakkal a legparányibb hatással sem volt a pápuákra, még azokban a csekély-

számú falvakban sem, melyek az európai telepek legközvetlenebb tőszomszédságában fekszenek. Ha néha azt számítjuk a kultúra haladásának, hogy két fa összedörzsölése helyett gyujtóval raknak tüzet, obszidián- és bambuszkésük helyett vaskéssel faragnak, baltáik köve helyébe abroncsdarabot és gyalúvasat tesznek, bambuszdoromb helyett vasdorommbal muzsikálnak s obszidián-szilánk helyett sörösüveg cserepeivel borotválkoznak — ha hozzájutnak.

Szokni kell hozzá, hogy meg tudjuk látni a maga sajátos világosságában a pápuvilágot, ezt az egyszerű, még a mai napokban is igazán kőkorszakbeli életet, mely az ásatások tanubizonyosága szerint sok-sok ezer év előtt az egész világon el volt terjedve.

Helytelen volna azonban azt föltételeznünk, hogy minden főbb társadalmi tényező egyenlően embrionális állapotban található fel nálunk, talán éppen úgy, mint a sok ezer év előtti óvilági kőkorszakbeli embereknél. Az évezredek bizonyára ő felettük se suhantak el nyomtalanul. A változás és fejlődés folyamata bizonyára önáluk is érvényesült. De ez máskor tárgyalandó kérdés; most elégedjünk azzal, hogy megismerjük, milyen ez a kőkorszakbeli társadalom jelenleg.

Bizony az nagyon egyszerű, kezdetleges és szervezetlen. Ha európai szempontokból kiindulva keressük, hogy hol itt az ország, hol a fővárosa, határai, királya, törvényhozása, alkalmazottai, törvényei, rendőrsége: még csak megkérdezni se tudjuk az ő nyelvükön, mert arra szavuk sincs, fogalmuk sincs. De azért találunk itt nem sátorozó, hanem rendes állandó lakóhelyeken csoportosult népet, uratlan föld nincs egy talpalatnyi sem, viselnek háborút, kötnek békét, van élet- és vagyonbiztonság, felosztva a jogok és kötelességek. Más formában meg kell tehát lenniök azoknak az intézményeknek is, amiket keresünk.

Keressük, van-e vallásuk, iskoláik, művészetük, iparuk, kereskedelmük? Emberbaráti intézményeik, orvosaik? Tanítót, papot, művészt, tudóst nem lelünk köztük; iparosműhelyt, áruházat, kórházat nem tudunk föl-fedezni náluk. De megtaláljuk köztük egymás megbecsülését, tisztességtudást egymás iránt és idegennel szemben; nem dicsérik a bűnt, elítélik az erkölcstelenséget, elő tudják állítani mindazt, amire szükségük van, sőt nem tagadhatjuk meg tőlük a művészi ízlést sem. Résztvevők a szenvedőkkel szemben, segítik a bajban levőt, megbecsülik az öregeket, gondoskodnak az özvegyekről és árvákról, ápolásban részesítik a betegeket. Megtaláljuk náluk mindazokat a jó tulajdonságokat és erényeket, melyek akármelyik műveltebb népnek tulajdonságai, ellenben nem hiányoznak azok az árnyoldalak sem, amelyek mint bűnök és hibák minden néppel közesek. Érvényre jut náluk is minden erény és hiba, ami általánosan emberi.

Mikor az európai ember elsőben látogat el a pápuák falujába, éppen úgy viselkedik, mint a nagyvárosban felnőtt ember, mikor először időzik kis faluban. Szánakozással kicsinyelve néz le mindent, nem érti, hogy lehet az életet ilyen kezdetleges viszonyok között leélni. De meghatja a barátságos figyelem, mely a városi vendéget körülveszi, rajongó dicsérője lesz az idilli életnek, s ha elég rövid időt tölt ott, hogy az odavaló életnek csak a kellemes oldalával ismerkedjék meg, csak a kellemes emléket viszi el s egész életén át nem fogy ki a dicséretéből. Így kerülnek elő a csendestengeri idillnek is a maga poétikus lelkű dicsérői. Am ha úgy az idegen látogató, mint a bennszülöttek részéről elmulik az újság ingere, előkerülnek az élet apró bajai, a különböző érdek és gondolkozásmód ellentétbe hozza őket: lefoszlik a költői máz, annál kietlenebbnek látszik a valóság, kezdik észrevenni egymás hibáit is. Először csupán jóakarattal. A városi szeretné boldogítani

elmaradott embertársait mindazzal a jóval, minek hasznát és kellemes oldalát otthon tapasztalta: megjavítaná a falu közintézményeit, az emberek lakását, ruházatát, ételmét, eredményesebbé tenné munkáját s boldogabbá akarná tenni őket a saját eszejárása szerint. De jó szándéka megtörik a nép konzervatizmusán, mely nagy és fontos okok nélkül nem könnyen hagyja el a megszokottat s hasonló kicsinyléssel nézi az újítót, mint ez őket. A pápuáknak is megvannak az ő ilyen népboldogítóik, akik azután hazajöve, nem találnak elég fekete színt testi és lelki elmaradottságuk kiszínezésére.

Több idő, egymással való gyakoribb érintkezés elsimítja végre a túlzás félszegségeit s hosszabb ideig köztük élve, kellőleg kiegyenlítődik a jótulajdonságok és hibák súlya s a valónak megfelelő képet szerzünk róluk. Azért jönnek Európába a pápuákról is az egymással legellentétebb tudósítások, mert nagyon szeretünk általánosítani; egyik utazó a velük való rövid érintkezés közben csupán jótulajdonságaikkal ismerkedett meg, tehát a természetes jóság mintaképeinek mutatja be itthon. A másíknak csak baja és nehézségei voltak velük, nem is mulasztja el azután a legsötétebb színben festeni le őket. Ott a helyszínén is ez a két felfogás a rendes beszéd és vita tárgya az ottlevő kevés európai közt: nagyon kevesen vannak olyanok még ott is, kik e két közvetlenül rájuknehezedő hatás alól szabadulva, általánosabb szempontból ítélnék meg őket.

Legelső látogatásunk a pápuák falujában mindig attól függ, hogy milyen társaságban jövünk. Ha többen vagyunk, egy csapat fegyveres kíséretében, alig találunk embert a faluban: mind elszaladnak, mert — kérem szépen — ők meg minket tartanak vadembereknek, akiknek illendőségről, jogról, igazságról fogalmunk sincs. Csak nagy nehezen kerül elő egy-két öreg, az is igyekszik a legbarátságatlanabb képet vágni,

hogy minél előbb megszabaduljanak tőlünk. A legbátrabbak mindig a vénasszonyok, csak utánuk kullog elő egy pár öreg férfi (48. kép).

Egészen más a fogadtatás, ha egyedül, vagy kevesed magammal megyek. Akkor kitódul elébem az egész népség. Nem írom le részletesen a faluba vonulást: tessék elképzelni, milyen lehetne az a jelenet, ha nemzeti viseletben egy égből idceseppent pápua sétálgatna végig a város főutcáin.

Éppen olyan megbámulni való vagyok én nekik, mint ők nekem. Hátha még magammal viszek egyet a német telepen szolgáló pár afrikai néger közül, akkor még nagyobb az ellentét. Miért, hogy az egyikünknek olyan fehér a bőre, a másiké meg fekete, holott ime, a többségről mindenki láthatja, a rendes ember színe a pápuaszín, a dohánybarna, vagy diófaszín. A négert és európaiat szövet takarja; el is neveznek bennünket mindjárt egy néven *g a r a s t á m o l n a k*, ruhás embernek. Ezt a ruhafélét egyhangúan elvadultságunk jelének jelentik ki, mert csurog rólunk a 30 fokos melegben az izzadság s mi nem is cáfolhatjuk meg, hogy a ruha a hideg ellen védő burok, mert Újguineában még éjjel sincs 20 foknál hidegebb. Még inkább igaz van a pápuának, ha sétát akarunk tenni: itt, ahol nincs mező és szabad térség, lépten-nyomon horgos tüskében akad meg a ruhánk, holott a pápua minden levél érintését érzi szabad testével s mint kígyó siklik át akadálytalanul a legnagyobb sűrűségein is.

A további összehasonlításban még a néger is elsőbbségben van, mert annak a göndör hajával jobban van emberképe, már t. i. pápuákhoz való hasonlósága, mint nekem az én síma hajammal; hátha még olyan szép parókaformává nevelné, mint a pápua férfiak fejdíszé s nem lenne olyan rövidre nyírva, ahogy a pápuáknál csak asszonyok viselik! Még határozottabban szépség hibának tartják azonban, hogy az arcunk nincs, mint

48. kép. Csoportkép Potsdamhárfából, Mommubó falu lakosai. ... A szerző eredeti felvételéből.

ahogy azt az általános pápuadivat megkívánja, obszidiáncseréppel csupaszra borotválva; azt meg már éppen határozottan elvadulásunknak tudnák be, hogy nálunk még csak a nőknek sincs a szemöldökük leborotválva. Kissé mások is ott a szépségről való fogalmak.

Ruhának való anyagot bőven szolgáltat Újguineában a gondos természet. Többféle fának a kérge, bizonyos ideig vízben áztatva s jól kiveregetve, puha szarvasbőrhöz hasonló fogású kész anyagot ad. De az éghajlat éjjel-nappal annyira egyenletesen meleg, hogy ruhára nincsen is kényszerítő szükségük. Inkább csak divat az, hogy a legtöbb helyen a férfiak rövid lágyékkötőnek használják. A főszigeten nincsenek is teljesen ruhátlan férfiak, de annál általánosabb a ruházat teljes hiánya a kisebb szigeteken. Vannak vidékek, ahol a férfi összes ruházata csak egy — dárda.

A nők ruházata más anyagból készül: finomra hasogatott pálmalevelek egy korcra fűzve, melyen azonban oldalt tetemes folytonossági hiányok tűnnek fel, mikor szoknyának felkötik. A fősziget leányainál ez nélkülözhetetlen ruhadarab, ellenben a szigetségeken némely vidéken teljesen felöltözöttnek tekintik magukat, ha egy gyöngysort kötnek a nyakuk körül. Voltam egyszer egy lakodalmon, ahol a menyasszonyt még ennyi sem ékteleníté (49. kép).

Ezzel ki is merítettem a toilette kérdését. Csak melleslegesen jegyzem még meg, hogy úgy a férfi, mint a női ruházaton a zsebek teljesen hiányzanak. A zseb helyét a férfin egy vállon függő kötött tarisznya pótolja, a nők pedig fonott karkötőbe dugják apróságait, melyet a felső karjukon szoktak viselni.

Nagyon rosszul ítélnék meg a pápuákat, ha ruházatuknak a mi szemünkben való fogyatékos volta arra a föltevésre indítana, hogy emiatt nincs meg bennük a szemérmesség és jó erkölcs. Valóban ez a legszemérm-

49. kép. Pápua leány teljes díszben.
A szerző eredeti fölvétele.

metesebb népek egyike: illetlen szót még négyszemközt is legfeljebb súgva ejt ki, s közmegvetés büntetne minden illetlen mozdulatot, vagy még csak tekintetet is. A kevés ruha viselése egyszerűen csak divat, egymás tözsomszédságában viseli vagy nem viseli a különféle szokású törzsek népsége. A megszokás idővel még az európai ember szemében is megszünteti az előítéletet, úgyhogy végre nem lát benne semmi feltűnőt, olybá tekintti, mintha magától értetődő volna s más képen nem is lehetne. Meztelen voltuk csak akkor kezd szembetűnni, ha európai ruhadarabot erőltet rá a mi erőszakos jót tenni akarásunk.

Nomád életet folytató pápuatörzs egyáltalában nincs; mindannyia állandó lakóhelyen letelepedett, földműveléssel foglalkozó nép. Házaik anyaga csupán fánemű; követ itt még az európai sem használhat építkezéseihez a gyakori és erős földrengések miatt, melyből átlag minden két hétben kijut, anélkül, hogy hegycsuszamlásokon kívül valami káros nyomot hagyhatna hátra. Ezek az ő házaik a mi szemünkben ugyan csak kunyhók, mindamellett, ha nem is érnek el monumentális nagyságot, mind hagyományos tervszerű építésmódjuk, mind bizonyos fokú művészi készítésük miatt kiérdemlik még a mindent kicsinyítő európai elismerését is. Külön épületben lakik minden egyes család, sőt a többfeleséges embernek mindenik neje, amellet nem hiányzanak középületeik sem.

A velük való érintkezés közben meglep bennünket barátságos modoruk s vidám kedélyük. Békés viszonyok között élet- és vagyonbiztosság uralkodik nemcsak közöttük, hanem velünk szemben is. Erősebb indulatkitörések, harag és bosszúállás, különösen a hirtelen tette gerjedés nem olyan gyakori az emberek közt való érintkezésben, mint minálunk; lelkiállapotuk egyenletesebb; a kedélynek végletek közt mozgó változásai, mint a mi ideges társadalmunkban, alig látha-

tók náluk. Az igaz, hogy nem is ismernek és sohasem élveznek semmiféle idegrontó szeszest.

Társadalmuk a legtökéletesebben berendezkedett szociáldemokrácia. Akinek ez az ideálja, annak e tekintetben ideálisabb helyet és körülményeket a valóságban egyebütt alig lesz lehetséges fölfedeznie. Semmi gúnyos célzás nincsen ebben a megjegyzésben.

Alapja, kiindulása és végpontja a pápua társadalomnak a család, anélkül azonban, hogy az egyes családtagok jogait valamely láthatóan jelentkező fő magához vonná és a családtagok kötelességeit szabályozni hatalma volna. A tulajdonképeni főnek a családban az anyát lehetne tekinteni, mert őutána számítják a család illetőségét a családok egyesületében, a törzsben, de valójában az apa a főszemély a családban. Több család egyesülése alkotja a törzset, melynek szintén nincs határozott jogokkal és hatalommal bíró képviselője; számra, nagyságra is különböző, sokszor csak a falu népességének egy töredékére terjed ki, de magában foglalhat egy vagy több falut, sőt egész vidéket is. Az is gyakori, hogy egymástól különemű családok kisebb-nagyobb szövetkezéséből áll elő. Ezek a törzsek még csak lakóhelyük szerint se csoportosulnak; nyilván tartják ugyan a köztudatban, az anya származása után számítva, minden egyes ember hovatarozását, de azért a másik se zárja ki kebeléből. Szóval mindig érdek-közösség szerint csoportosulnak falunak vagy vidéknek nevezhető szövetkezetekbe, származásra való tekintet nélkül. A családhoz való számítás ezért nem ad politikai jogokat, nem is akadályozza annak, hanem csupán annyiban jó tekintetbe, hogy a harmadízi rokonságon belül esik-e, mert addig házassági akadályt okoz. Az ezen túleső rokonsági fokot már nem is szükséges számba venni, mert az se családi, se politikai tekintetben nem tényező. Látható feje vagy ezt helyettesítő hatalommal bíró testület azután nincsen se a törzsben.

se a községben, éppen úgy, ahogy nincs a családban. Mindenki akképen értékesíti hatalmát e nagyobb körben, ahogy személyesen tudja, vagyonosságával, eszével, testi erejével vagy, ami ott se ritkaság, a torka hatalmával.

Nem volna azonban igazságos a pápuáknak ezt a szervezetét anarchiának bélyegezni. A hagyományos szokás, a célszerűség szempontja, az okosság és tisztesség érzése, s ami ezekben nagy erővel megnyilatkozik, a közvélemény nyomása olyan súlyosan nehezedik az ellentétes véleményben levőkre, hogy rendesen közös megegyezésre jutnak hosszabb-rövidebb tanácskozás után, a nélkül, hogy a vitás kérdések fölött formálisan szavaznának vagy elnöki kijelentés foglalná egybe a végzést. Az ellenkezőkkel szemben a legfontosabb érvelés mindig a hagyományokra való hivatkozás: így volt az ezelőtt is, így tettek az öregek, ezt mondták a régiek. A *la uó lá ngo á*-ra, az elődökre hivatkozás, ez helyettesíti rendesen a *corpus jurist*, amin értik a szépapánál régibb emberket, meglehet, hogy századokra visszamenőleg, hagyományos úton a köztudatban maradt felfogást.

A családon, a nemzetségen, a falun vagy a törzshöz tartozó helységek közösségén kívül további politikai vagy társadalmi szervezetük a pápuáknak nincs. Emellett ritka az, hogy egy-egy ilyen közösségnek ne volna közös anyanyelve, amelyek közül természetesen sok csak dialektusban különbözik, legtöbbször azonban egyelőre annyira különbözőnek látszik, hogy nincs bennük annyi nyelvrokonság, mint a román, germán és szláv nyelvek egymáshoz való viszonyában. Csupán bizonyos általános nyelvtani jelenség alapján tartják őket külön nyelvcsaládba, a melanéziaiba vagy polinéziaiba tartozóknak.

Ilyen kisebb politikai és társadalmi tagozatokba szakadozás mellett szinte természetesnek fog látszani, hogy

a humanitás érzése, és mondjuk, intézményei olyanformán nyilatkoznak meg, mint egy nagy rokonságot alkotó faluban, vagy szomszédos községekben. Lényegesen csak a más éghajlat, más erkölcsi és világnézet teszi különbözővé. E különbségek azonban nem oly nagyok, hogy kivetköznének a természeti embert minden alapjában véve általános emberi tulajdonságából, s hogy, amint Európában sokan képzelik, a vadember annyira önző, annyira csak a saját érdekét néző volna, hogy a munkára alkalmatlan öregeket az erdön kikötve, vagy élve eltemetve elpusztítanák.

Ellenkezőleg, megbecsülik és holtig eltartják gyermekei, vagy legközelebbi rokonai, sőt az egész falu. Vele kegyetlenül bánni már csak az a felfogás sem engedné, hogy ők a tekintélyek arra nézve, hogy nehéz esetekben mit mondtak, miként cselekedtek szépapáik. Még ha saját hozzátartozói el is felednék tartozó kötelességüket, nem éhezne addig, míg valakinek van mit ennie a faluban, mert a pápua-erkölcs megkívánja, hogy bőkezűen adakozzék, akinek van, s hozzá hálálkodást se várhat, mert ezideig sem én, sem más nem tudott a nyelvükben kifejezést találni arra a szóra, hogy „köszönöm“.

Talán itt van a helye megjegyezni, hogy sokszor félreértésből, mert az illető csak látott náluk valamit, de a jelbeszédből félreértette, sokszor abból a hiúságból, hogy haza jöve, valami rendkívülit tudjon mesélni, mennyi képtelenséget ráfognak a szegény vademberekre. Széltére olvastam hatásra számított útleírásokban, sőt komoly hittérítők irataiban is azt a borzasztó szokást, hogy a holttesteket állványra helyezik, bambuszcsövekben edényekbe vezetik a kifejlő undok nedvet, s azt a rokonságnak kell meginni. Magam is láttam sok ilyen kivételes temetésmódot, mely némely helyen csak kivételes tisztességadás harcban elesett hősöknek, gazdag emberek kedves gyermekeinek. De éppen ellenkezőleg,

azok a bambuszesövek és edények arra valók, hogy a piszok szét ne folyjon, s azt később a mellé ásott gödörbe temetik, anélkül, hogy pusztá kézzel megérintené is valaki, s azt a külön tetemházat is magára hagyják, míg össze nem dül; dehogy mernék csak érinteni is! A nyilak holttetem-méregbe áztatása is csak a természetny fantázia meséje; nyílmérget egyáltalában nem is használnak. Sőt ellenkezőleg, finnyásságbán vetekednek a legidegesebb európai kisasszonnyal. Bizony megesett velem is sokszor, hogy a madárgyűjteménynek szánt lőtt madarat még kidobni is magamnak kellett, ha vadszagot kapott, mert pápua szolgálaim semmi ígéretre, vagy fenyegetésre ugyan hozzá nem nyúltak többé.

Az özvegyek és árvák ellátása elég könnyen megvan oldva úgy, hogy az özvegyet lehetőleg férjhez adják, ami a többnejűség divatos intézménye mellett nem ütközik sok akadályba. Az árvákat a rokonság veszi védelmébe, amit megkönnyít az egymás iránt tanúsított vendégszeretet, a ruházat pedig éppen nem kerül sokba, állván az egy fonatra kötött csigagyöngysorból.

Hanem azért már méltán megérdemlik a vadember nevet, ahogy a fölösleges gyermekkel elbánnak: egy nyomással a fejélegyára rögtön születésük után elteszik láb alól. Azért tehát házasságon kívül született gyermek eltartása nem nehezedik a társadalomra. Sajnos, hogy a rossz szokást sokszor kiterjesztik a házasságban született gyermekekre is; a torzszülöttekre mindenestre, az egészségesekre kivételesen. Így a 18—20. évét be nem töltött ifjú anyának a gyermekeire; vagy ha már van több egynemű gyermekük s más nemű szeretnének; abban az esetben is, ha beteges és gyenge az anya, s a szomszédnők nincsenek abban a helyzetben, hogy segítenék a dajkálásban. Szóval, célszerűség tekintetéből a szokás nem tiltja, az erkölcs megengedi, de csak addig, míg az anyatejet meg nem ízlelte, mert azután már gyilkosságzámba menne. Igen gyakori azonban,

hogy valamelyik gyermektelen asszony magáévá fogadja s ilyenkor a nevelőanyára száll át minden jog és kötelesség, s úgy is nevelik a gyermeket, hogy szülőanyját idegennek tekintse, csupán a vérrokonsági tilalom marad érvényben házasság esetére.

Ez ugyan vad szokás, legalább a formájában. Mennyivel humánusabb módot használ a művelt társadalom ilyen esetekre! De ezt nem lenne tanácsos megismertetni velük, mert nem tudom, melyik társadalomnak válnék jobban szégyenére.

A később nyomorékká váló gyermeket már megtűrik maguk közt. Hülye gyermeket, ritkán ugyan, de láttam köztük, ellenben siketnémát egyet sem.

A gyermeket szeretettel ápolják. A leány férjhezmenetelig az anyja társaságában marad, s résztvesz annak teendőiben; a fiú csak 7—8 éves koráig él anyja körében, azután többnyire apját kísérgeti s játszva tanulja meg a férfinemet megillető teendőket.

Fegyelem, büntetés, korholás ritkán látható tünetény a pápua ifjúság nevelésében. De mintha már a természettől valami szelídebb fajta volna a pápua-vér, mint a mienk, ritkán is van rá szükség. Makrancos, indulatos apróságot, durva tréfát, veszekedést vagy verekedést alig látni köztük; még a pólyásgyerek is olyan csendes, ha nem beteg, hogy alig vesszük észre közellétét. Megmarad jellemvonásul a felnőtteknél is bizonyos derűs világfelfogás, indulatkitörésektől mentes, békés, nyugodt, öntudatos magatartás, amit sokan abból magyaráznak, hogy soha semmiféle szeszestalt nem isznak, mert ilyent nem is ismernek, a bételdión, dohányon és gyömbéren kívül fűszert vagy más izgató szert alig élveznek.

Általános népjellem a békés vonás, de azért ott is van háborúskodás, egymással sokkal gyakrabban, európai települővel ritkábban. Oka legtöbbször a szerelem és az önérdék. A háborúk, minthogy nem nagy tömegek

állanak egymással szemben, több lármával, mint vérrel tolynak le, legtöbbször alig emelkedik felül egy-egy nagyobb falusi kocsmai verekedésen. Halott rendesen kevés esik; az már rendkívül nagy háború, ha 20—25 halottja van. Anyagi kárpótlással minden háborúskodást meg lehet szüntetni, s kifizetésével őszinte a béke, mert a pápua nem bosszúálló természetű.

Rabszolgaság intézménye ismeretlen náluk; az elfogott ellenséget hozzátartozói kiváltják idővel, vagy letelepedik a faluban s megházasítják, s minthogy a gyermekek illetősége úgyis az anyja után számít, gyermeke már törzsbeli lesz, habár jómagát mindig idegennek fogják tekinteni.

Pápua felfogás szerint betegség vagy szerencsétlenség sohasem jön magától, hanem annak oka mindig a másoktól származó rontás, vagyis, amint ők maguk kifejezik, valaki megkötötte a lelkét, varázslással megrontotta. Még akkor is varázslásban keresik az okot, ha valakit erdővágáskor a ledőlt fa agyonütött. A varázslókat ismeri a faluban és környékén mindenki, foglalatoságukat ők maguk se tagadják: ezek az ő orvosaik. Ne tessék azonban azt hinni, hogy ezek csak furfangos népámítók; ők maguk is meg vannak győződve tudományuk hatásáról, a nép is kiirthatatlanul hisz benne. Ez az orvosi gyakorlat veszélyes és kockázatos foglalkozás, de igen jól jövedelmez annak, akinek esze van hozzá. Nem valami mélységes tudomány az eltanulása, de annál politikusabbnak kell lenni a gyakorlatban. A varázsló, hogy annál nagyobb hatalma legyen, böjtöl, főtt ételt nem eszik, nőtől tartózkodik, nem fürdik, hogy, amint mondják, a bűbájolás száraz és meleg legyen. A varázsláshoz okvetetlenül szüksége van valamire, amihez a páciens hozzányúlt, valami kis ételmaradék, ami a száját érte, dohány, bételdió héja, vagy gyümölcse, használt tárgy, pár szál haj, testpiszok, vércsepp, vagy akármilyen, ami hozzáért, hogy picike izzadság marad-

hatott rajta. Legtöbbször megszerzi már az, aki fizet neki érte, hogy bajt szerezzen annak, akire neheztel. De ha saját kezdeményezéséből akar eljárni, akkor maga szerzi meg, megkínálja étellel, dohánnyal, de előbb lecsíp belőle egy darabkát, vagy hozzáértet valamit észrevétlenül a meleg helyéhez maga, vagy más közbenjáró útján. Ez ellen a legjobb óvakodás, amit különben tanácsul is adnak, hogy mindent meg kell nézni, amit az ember ad, vagy kap, vajjon a kéz nedves lesz-e tőle; csak akkor jó étel, ha száraz marad.

Sokszor mulatságos nézni, milyen óvatosak minden kicsiségnél, hogy bűbájtól mentesek maradjanak. Ha valami tárgyat akartam megvenni néprajzi gyűjteményem számára, csak napok multával kaptam meg, addig szűrítették, törülgették; ha nem ismertem személyesen, a tulajdonos eltagadta a nevét; vagy az eladandó tárgyat összezsúrolta a másikéval, hogy ne tudjam, melyiké volt. Ételmарadékot, gyümölcshéjat félreeső helyre, vagy a tengerbe dobtak; haját, körmöt nagyon óvatosan megőriznek. Hazahozott néprajzi tárgyaim jó nagy része bőven be van dörzsölve fehér vagy vörös földdel, mert ez hathatós óvszer.

Ha a varázsló megkapta a kellő hozzávalót, a szükséges előkészületek után csendes magányba vonul, sűrű erdőbe, vagy sziklák közé; ott teljes hívő lélekkel végzi hókuszpokuszeit, elmondja bűvös mondásait és fonállal erősen összekötözi az illető tárgyat, s azzal a rontáshoz kötötte az illető lelkét. A kötözés szertartásához teljes csend kell, mert a lélek még a szellő fúvásától, falevél rezdülésétől is megriad, elfut és nem lehet megkötni. A kötést rejtett helyen bambuszcsőbe dugva őrzi, faoduba, sziklák közé dugja, vagy picike házat épít neki valahol. Erre az illető holdtöltéig, vagy fogytáig megbetegszik. Sokszor meg is izeni neki előre. Ha a betegség elég makacs volna és be nem következik, természetesen nem a módszerben találják a hibát, hanem a

hozzávaló tárgy nem volt alkalmas, tehát új recipét kell írni. A doktor úr eléggé ki tudja magyarázni a felsülést a lélek okvetetlenkedésével is; megfoghatatlan esetekben ott van a mentő ok, hogy a lelket már más varázsló megkötötte előbb, azért nem jöhetett az ő kötésébe.

Amint valami betegség áll be, akár a kezét vágta is el, nem gyógyító fűért szaladnak, hanem a varázslóhoz, hogy oldja fel a lelket. Kis bajoknál azonnal elismeri, hogy igenis ő fogta el lelkét a betegnek, s megalkuszna az árban, melyért ismét szabaddá teszi, de csak úgy, ha holdfogytáig megfizet, különben elégeti a köztést és akkor bizonyos a halál. Fizetéképtelenség esetében holdfogytakor ingyen is szabadon ereszti, haladékot kap jövő holdfogyásig. Így a doktort a beteg haragosa is fizeti, a páciense is. Ha nem csurran, cseppen.

De okvetetlen is szüksége van az orvosnak, hogy értékes tárgyakkal vagyongatt gyűjtsön, mert jönnek nehéz idők is, mikor ő reá jár a rúd, neki kell fizetni. Ha időközben baleset érte azt, akit megrontással talált megfenyegetni, ő fizet kárpótlást a halott családjának.

Ha súlyosabb betegség áll be, a doktor urak mossák a kezüket, mindenik a másakra háritja a felelősséget, egyik a másiknak a módszerét dicséri, bizonyosan az végzett az övénél hatalmasabb operációt, az tette beteggé. Mert most már a konkurrenst sarcolja meg a kesergő rokonság, még pedig annál jobban, minél hatalmasabb törzshöz tartozik. Ellenben szegényebb emberekkel szemben, kiket könnyebb kielégíteni, a saját reputációja megkivánja, hogy kifizesse őket, mert ez mutatja az ő bűbajos hatalmát, ha ugyan célszerűnek nem látja kijelenteni, hogy igaz ugyan, hogy a honoráriumot fölvette, meg is gyógyította volna, de más varázsló hatása rontotta el az ő csálhatatlan kezelését.

Íme itt van a kőkorszakbeli életbiztosítás. A doktornak úgy kell gazdálkodni az apróbb esetekből begyűlt díjazásokból, hogy halálozások alkalmával kárpótol-

hassa a gyászos feleket és még maradjon is belőle. Barátságukat magam is mindig kerestem, mert náluk volt összegyűlve a legtöbb pápuakines, etnológiai tárgy, vagy az ő útjukon szerezhettem meg az olyan darabokat, melyeket nekem semmiképen sem voltak hajlandók átengedni.

A varázslók elég tekintélyesek, az ő szavukban nem szabad kételkedni, ha kijelentették, hogy nem az ő rontásuk következtében halt meg a beteg. A kari tekintély nem is engedné meg, hogy vitás esetekben egymást tönkretégyék. Ilyenkor részrehajlatlan ítéletet szolgáltat a próba, melyből valamelyiknek eredményre kell vezetni.

A kisebb próba alkonyatkor esik meg, ha a lélek otthon van. Bot közepébe fűrt lyukba egy szál paradicsommadártollat tűznek, két ember a halott fölé tartja, egyik tekintélyesebb falubeli megüti a balumfával, egy-egy varázsló nevét mondja ki, sorban valamennyiét. Az igazi kimondásakor a bot magától fordulni kezd a két ember kezében, s ezek, ha nem akarnak is, arrafelé fordulnak, annak a varázslónak a lakóhelye felé, kit a lélek megjelöl, mert arra húzza őket az a bot a tollal. Ilyenkor a paradicsommadártollat hamar ki kell venni a botból, mert különben még a tengeren is áthurcolná őket.

Ha a lélek nincsen otthon még este, a nagy próbát kell fogatba venni, sötét éjjel, mikorra a lélek bizonyosan hazatér. Hosszú libasorba felállva, teljes sötétségben, két kezükben két kókuszcsészét csattogtatva vonulnak a parthoz, az erdőbe, kertekbe, panaszos hangon hívják a halottat: gyere vissza, sír a fiad, jöjj vissza, rínak árva gyermekeid! míg valahonnan feleletet nem kapnak. Visszatérnek a faluba, száraz kókuszdióleveleket dobnak a parázsra, közben a bűbájolók népének a nevét sorolják elő, míg az igazinál fel nem lángol a levélesomó. Hívők közül sokan látják, hogy a lélek még a lángból is visz valamit arra a tájra.

Népszerű ember halálakor, ha nagy az elkeseredés, a varázslót csak az menti meg, ha népe elég erős pártjába fogni s háború árán is megmenteni. Sokszor menekülnie kell, elbujdosni más törzsekhez, hova nem hat el a népharag.

Seleó szigetén akaratom ellenére magam is belekerültem abba a hírbe, hogy varázsló „meriengien” vagyok. Láthatták, hogy nem úgy viselkedem, mint a másik három ott lakó európai, hogy bogarakat szedek, de nem eszem meg őket, vízben kapargálok, de nem azért, hogy igyam belőle, kotorászok faoduban, levelek alatt: mindez nagyon gyanús lett előttük. Még hozzá, késő éjjeliekig ott járkáltam pislogó lámpával, fától-fához azon a borzasztó helyen, ahol a meghaltak szellemei gyülekeznek éjszakára, amelyik pedig nekem a legjobb rovarászóhelyem volt. Nem is az én hibám, hogy ők komolyan vették az én tréfás megjegyzésemet, mikor a hely borzalmas voltára figyelmeztettek. Azt mondtam ugyanis nekik, hogy puskámmal vagy lepkehálóval, de lelket akarok keríteni, mert olyant én még nem láttam, hát teszek belőlük egy párt spirituszba. A borszeszt pedig csodaszámba avatta már maga az, hogy víz létére ég. Még csak egy sikerült gyógyításra volt szükség, hogy csodatevő orvosi hírem meg legyen alapítva, s akaratlanul bár, de az is bekövetkezett.

Egy reggel Seleó utcáin mentem át szokott vadászó helyemre, mikor egyik kunyhó előtt a földön látom egy pápua ismerősömet, hánykolódva a napsütötte porondon, körülötte aggodó családjával s egy sereg beteglátogató szomszédasszonnyal. Én azt akartam látni, mit kezdenek ők betegükkel, ők pedig engem bámultak meg. Hogy ne nézegessük ott egymást szótlánul, kitudakoltam, hogy mi baja a betegnek. Magam is láttam az előző este lefolyt dínomdánomot, nem nehéz volt hát kitalálni, hogy alkalmasint sokat evett. Felálltamban megveregettem a beteg testrészt, megvigasztaltam,

hogy délfele majd jobban lesz, este mehet újra halászni. A jövendölés betelt, de a tudálékos asszonynépség csak azt jegyezte meg belőle, hogy éppen mosolyogtam, amikor a beteghez nyúltam, s megállapították belőle, hogy ez olyan meriengien, aki a lelket sem kötözgeti, hanem csak rámosolyog arra, akit meggyógyítani akar, s beteggé teszi azt, akire haragosan néz. Szerencsémnek tartottam, hogy ez az orvosi praxis nem jövedelmezett valamelyik sűrűségből egy jól irányzott dárdaszúrást s később erimai támoléknál s a huongolfi jabimoknál mindig hangsúlyoztam, hogy támol csak a támol lelkét kötheti meg, a fehér ember csak fehérét. E felfogás visszhangra is talált Laulabu tekintélyes varázslójának, MAPUI-nak lelkében is, azután megegyeztünk, hogy ő megtanít engem az ő tudományára, én is őtet a fehér emberek fortélyaira. Így emelkedtem én MAPUI tanításai útján a jabim orvosi tudomány színvonalára, de bizonyíthatom, hogy a hamarjában kifundáltam formulák sem állanak alantasabb színvonalon. Csak attól tartok, hogy az én MAPUI-ra hagyott receptjeim valamelyik utánam járó német etnográfus útján mint eredeti jabim szokások kerülnek vissza.

Bulgáriai utazásom be nem vallott célja.

Utazásom bevallott célja a Balkán zoológiai kutatása volt 1928-ban, melyet a Balkán zavaros politikai viszonyai és fejletlen műveltségű népei ez ideig teljesen semmibe vettek. E tudományos célt már a múlt században magyarok kezdték meg s tradicionálisan máig is folytatnak s benne a vezetőszerpet úgy ahogy máig is megtartották. Sajátságos, hogy a legnagyobb harcok közben nemzetközi törekvésként lángolt fel ez a vágy, a front mögé zoológusokat és botanikusokat küldött ki nemcsak a mi hadvezetőségünk, de a franciák és angolok is. Név szerint és személy szerint ismerjük

még azokat, akik múzeumunktól ebben résztvettek. A béke beálltával ez a felesillanó láng kialudt, most, mikor könnyen tehetnék, senki se gondol rá.

Csak a múzeumok szakembereiben él még ez a törekvés, a Föld megismerése. Csak bennünk pislákol még, de hiányzik sokszor még az illetékesekből is a megértés, belőlünk pedig még a mozgási lehetőség is. Hiszen nekünk zoológusoknak és botanikusoknak, kiknek hazánk flóráját és faunáját felkutatni volna feladatunk, nincs több mozgási lehetőségünk, mint akár-melyik íróasztalához kötött hivatalnoknak vagy akár-melyik hivatalszolgának. Amennyit enged a kedvezményes vasúti jegy, már t. i. annak, akinek van.

Utazásom bevallott célját elértem. Sikerült 600 P utazási segélyben részesülnöm, hozzáteve szerény tiszteletdíjamat, berendezkedve házilag a bulgárok kevésigényű kosztjához, paradicsom, zöldpaprika, ugorka és más főzelékjéhez. Három hónapig gyűjthettem így Bulgáriában, egy-egy hónapig egy helyen. Júliusban Bulgária keleti részében, Madára és Külefeseben. Azért választottam Madarát, mert a bulgárok nemzeti zarándoklőhelye ez pár év óta, ahogy dr. FEHÉR GÉZA honfitársunk megfejtette CHRUM vezér kőbevésett sziklafali alakjának a felírását. Legyen magyar ember munkája e környéknek zoológiai feltárása is! Egész augusztusban Bulgária ellenkező végén nyugaton Küsztendilnél, az Oszogova-hegységben gyűjtöttem, ahol szintén nem járt még zoológus. Szeptemberben a havasi tájba nyúló Rila-hegységben, az évezredes Rilszky-Monasztirban 1100 méteres magasban letelepedve, jártam a még magasabb tájakat. Csak az utolsó héten maradtam Szófiában, s haza október 1-én jutottam.

Bizonyára sok örömem lesz még bulgáriai utam eredményében, ha vele elkészülök úgy, hogy egészben áttekinthető lesz és tanulmányozásuk közben előtűnnek a tudománynak új alakok és adatok. De legnagyobb

meglepetésem Szófiában, a fővárosban volt, látva ottan a természetvizsgálók ígértföldjét, ahol a természetvizsgálók tudományát megértik és megbecsülik. Ilyen formát még csak az Európán kívüli világrészekben lehet tapasztalni, exotikus tájakon, ahol az európai a legfeltűnőbbben látja, hogy ott minden fűszál, minden levél más, mint otthon. Még bámulatosabb neki a virág, madár, rovarok más volta. Szeretne is belőle hozni vagy küldeni, de azt se tudja, hogy fogjon hozzá, mert ezt otthon iskolásoknak való foglalkozásnak ismerte. Itt kezdi megbecsülni a természetvizsgálót, aki ezt tudja. Egészen úgy, mint a hittérítők iskolájából kinőtt pápua legény szégyenli bevallani, hogy írni-olvasni tud, mert az csak gyerekek való.

Bulgáriában a királyi családtól sugározik ki az a nimbusz, mely a természetvizsgálót körülveszi. BORIS király édesapjától, FERDINÁND királytól örökölte természettudományi ismereteit és hajlamát és ébren tartja benne saját múzeuma, melyet gyakorta meglátogat. Apróságokig menni természetesen ideje se lehet, de hogy azokat is ismeri és azokban is kedve telik, bizonyítja, hogy a bolgár Entomológiai Társaság 1927. évi IV. kötet 116. lapján többek között egy új százlábú van leírva, melyet kövek alól sajátmaga gyűjtött egyik havasi kirándulásán. Nevét (*Lithobius Borisi* VERH.) számontartja a zoológiai világirodalom, jobban, mint egy megsemmisíthető szobor őrizné. A királyi megbecsülés fokozza a modern mintára alapított tudományos és gazdasági intézetek szaktudósainak kedvét a továbbfejlődésre és máris könnyen észrevehető a buzdító hatás az ifjúságra, melynek érdeklődése fokozottan fordul a természettudományok felé. Hiszem is, hogy nemsokára a természettudósoknak egy új bolgár gárdája fogja vitássá tenni az elsőséget a természettudományi világirodalom művelői között.

Reám is segítőleg hatott a természettudományos

munkának ez az országos megbecsülése, ami legelsőben is abban nyilvánult meg, hogy új barátainak könnyűszerrel sikerült nekem egy egész Bulgáriára szóló elsőosztályú szabadjegyet kieszközölni. Sajnos, nem bírtam ez előnyt teljesen kihasználni, mert költséggvetésem a gyakori helyváltoztatást nem bírta volna meg.

Hogy milyen mélyreható a királyi családból kisugárzó nimbusz, nem hallgathatom el azt a megható, velem történt esetet. Sokszor találkoztam a Rilszky-monostor környékén, hol a patak partján, hol más legelőkön egy havasi juhással, ki, úgy látszott, előszeretettel hajtotta közelém a nyáját. Beszélni persze nem tudtunk egymással. Hogy magyarázhattam volna meg, mire való az a sok nyüzsgő apróság, amit bogarászóüvegembe felszippantottam? Sehogy. De ő talált magának megfejtést. A szíve diktálta. Ha olyan hely közelébe jöttem, ahol a zárdát látogató zarándoklók tanyáztak, elkérte gyűjtőüvegemet s azoknak megmagyarázta. Azt hittem, hogy egy új proselytát kaptam a nép fiában. Végre akadt tolmácsom, aki megértette velem is. Hogy nemcsak fűben-fában van orvosi erő, hanem az apró bogarakban is; ez a külföldi doktor odaviszi majd a királyhoz, megmutatja neki, melyik a jó és miféle betegség ellen, de elteszi azt is, ami nem jó, hogy tudják. A király majd megtaníttatja rá a szegény emberek is. Tehát már tudta, hogy a király megbecsüli még az ilyen csekélységet is és vele a szegény embert segíti. Lám, így fordul vissza a királytól kisugárzó fény szeretet képében vissza a királyra!

Nem akarok párhuzamot vonni Kelet és Nyugat közt. Pedig önként kínálkozik. Ha rá gondolok, hogy a művelt Nyugaton a legfelső körök zoológiai kedvtelését a lovakon és kutyákon kívül a vadászati hírek statisztikai hőmérőként mutatják, hogy egy-egy vadászaton hány nyulat, fácánt, vaddisznót, őzet, medvét és

más tenyésztett vadat lőttek le? Aztán elviszik húsát, bőrét, agyará, agancsát. Vadászatban az én kőkorszakban élő pápuáim is eddig vitték. Csakhogy azok legalább nyíllal és dárdával állanak szembe, nem gyorstüzelő és biztosan halálos fegyverekkel. A kőkorszaktól idáig a haladás csak technikai. A rettegett kígyók még most se vadászat tárgyai. Miért nem?

Utazásomnak be nem vallott célja is volt. Most valom be. Én, azt hiszem sokan mások is, a természetrajzi múzeumot a Föld megismerésének és megismertetésének célját szolgáló intézménynek tekintem. Elsősorban a hazai Földnek s jobb megérthetés céljából a szomszédos országoknak. Ez kötelesség, akármilyen tökéletesen vittük is végbe, csak kötelességünket teljesítettük. Érdem csak akkor lesz, ha azt is megteszük, ami másnak volna kötelessége. Szóval a verseny. All ez minden emberi teljesítményre, szellemi és anyagi téren egyaránt. Csak a testi versenyeket említem fel. Lehet-e tagadni, hogy mióta az osztrák fedő alól szabadultunk és saját nevünk alatt versenyezzünk, kárát vallottuk volna ennek? Versenyzőink csoportosan el tudnak jutni az öt világrészbe. Nem lehetne ezt megtenni egy vagy két emberrel Nemzeti Múzeumunknak is?

Nem most gondolok először erre. Már a millennium évében, mikor láttam, hogy a Magyar Föld ismeretének zoológiai beszámolója, a „Fauna Regni Hungariae“, jó kezekben van, nálam nélkül is sikerül, kimondottan azért igyekeztem exotikus tájakra, mert meg voltam győződve, hogy a magyar zoológia művelőinek kara már annyira erős, hogy megbírja a versenyt más nemzetekével is. Csak véletlen, hogy éppen Újguineába jutottam ki. A próba sikerült. Szereztem teljes, megsztatlan anyagot, nem már másoktól kiválogatottat. Elképzelni se lehetett volna, hogy ezt a sok más körbe vágó anyagot mind magyar szaktudósok dolgozzák fel,

annyira a világon egy nemzet se képes, de 16 nemzetbeli tudós közreműködésével mégis sikerült. De mi rendelkezünk benne, mi osztottuk ki, az írott közlemények magyar folyóiratokban jelentek meg, a gyűjtemény Nemzeti Múzeumunk kincseit gyarapították!

Sajnos, a jó kezdetnek nem lett folytatása! Reményemet azonban azóta sem adtam fel! A háború után tettem kísérleteket, de sikertelenül, nem tudtam annyit összeszedni, hogy valahová kijuthassak. Hiszen csak legalább kijutni tudtam volna! Ha egyszer ott vagyok, nem várok jótétet, onnan már én lehetek a Nemzeti Múzeum jótevője. Törökországi próbautam nem sikerült.

Mostani bulgáriai utam is próbautazás volt: megvizsgálni magamat testileg-lelkileg. A próba eredményével meg vagyok elégedve. Gyakran tettem nagy túrákat, végül a Rilában 1000 m magasan fekvő zárdai tanyámtól 2400 m magas hegyhátakig, úgyhogy aznap még vissza is jöttem. Bírom tüdővel, szívvel, gyomorral, lábbal, ha nem olyan gyorsan is, mint régente. Legnagyobb bajom csak a mások balhite és tapasztalatlansága, akik messze úton még sohase jártak. Mindig a földrajzi felfedezőutak vannak eszükben, ahol mindig csak járni és szaladni kell. Természetrajzi gyűjtőutakat futva nem lehet csinálni, oda alkalmas helyen kell hosszabb ideig tartózkodni, mert nem maga a gyűjtés ad sok munkát, hanem a gyűjtötték konzerválása és küldésre alkalmas csomagolása. Messzire utazni, hajón, csak annak elrémitő, aki rövid úton járt és nem tudja, hogy szanatóriumi kényelemmel jár. Aztán az 72 esztendő! Olyan helyeken, ahová én vágyom, nincs biztosítva a 24 éves fiatalember, hogy melyikünk élne tovább. Aztán én a visszajövetelért se aggódnám, könnyebben belenyugszom a végzetbe. Sokszoros előnyöm azonban fiatalabbak felett, hogy én par excellence gyűjtő vagyok, olyan gyakorlattal és gyűjtendőknek

annyi tudásával, amennyit fiatalabb csak éveken át tudna megszerezni. Ott is azt tenném, amit itthon, anyagot gyűjtenék a Nemzeti Múzeumnak, de ezt akárki, akármikor megteheti. De eredménye mégis csak más lenne!

Hiszen ha lehetne velem valamit kezdeni! Ha még én egyszer kijuthatnék a trópusok világába!

Lemondás az egyetemi katedráról.*

Budapest. (VIII., Illés-utca 4) 1905 márc. 26.

Kedves Barátom!

Nagyon soká késtem a válasszal, bocsáss meg érte, mert bizony nagyon sokat törtem a fejemet, hogy megtisztelő felhívásod után mire határozzam el magamat? Hiszen nem csupán az én életem sorjának egyik legfontosabb fordulataról kellett határoznom, hanem arról is, hogy ama korszakot alkotó hazafias és vallásos ügynek, melynek szolgálatára tolmácsolásod útján meghívtam, valóban

* A debreceni protestáns egyetem központi bizottsága 1905 március 6-án határozta el (Debreceni Protestáns Lap, 1905, március 11, 168. lap), hogy a debreceni egyetem bölcsészeti fakultás kiépítése és fokozatos kiegészítése tárgyában a szükséges lépéseket megteszi. Ugyanakkor újabb tanszékek felállítására is javaslatot tett, és pedig elhatározta a bizottság, hogy egyelőre 7 tanszék létesíttessék és a következő iskolai évre már három tanszék be is töltsék. ERÖSS LAJOS teológiai tanár elfogadott indítványa szerint az egyik tanszékre BIRÓ LAJOS-nak (természetrájk és múzeum) a megnyerését óhajtotta a bizottság. ERÖSS LAJOS közölte BIRÓ LAJOS-sal a bizottság határozatát és egy meleghangú levélben mint régi barátját is rá szeretné venni a meghívás elfogadására. „Éz Kedves Barátom, rendes bölcsészeti tanszék lesz — írja ERÖSS levelében —, amire szeretettel és bizalommal hívunk. Nekem álmaim kezdenek valóra válni!” Erre a levélre válaszol BIRÓ LAJOS. (A szerk.)

szüksége van-e az én csekély tehetségemre, s vajjon ott szolgálhatom-e leghasznosabban a magyar természettudományt, melynek napszámosává szegődtem, vagy abban az irányban, melybe eddig indultam?

Tanácsot kértem több jóakarómtól, kik életem nehéz óráiban jó tanácsokkal eddig is sokszor támogattak, s azok mindnyájan arra biztattak, hogy elfogadjam. Okos európai felfogással bizonyára mindenki azt javasolná! Biztos állás, rang és jövedelem ad tekintélyt egy egyetemi professzornak s bizonyára széles Magyarországon nem akadna helyemben egy ember, ki e megtisztelést örömmel el ne fogadná. De az én szívem, az én vágyaim azt a tanácsot adják, hogy e megtiszteltetés elől szerényen visszavonuljak.

Az én életem sorja, mióta tervszerű és következetes irányításának ura vagyok, nem is úgy indult, hogy az az egyetemi tanszék magas polcán végződhessék. Nekem arra formai minősítem sincs, arra sohasem is törekedtem, sőt mondhatni tervszerűen az ellen dolgoztam. Arra a veszélyes útra, amelyre én szántam magamat, olyan ember kell, akinek az életem kívül nincs más veszteni valója. Azért még egyetemi hallgató koromban is csak olyan tantárgyak tanulmányára szorítkoztam, melyeket jövő céljaimra szükségesnek tartottam. Vizsgákat sohase tettem, — barátaim azt mondták, félek tőle — félek, az igaz, de attól, hogyha valami minősítem lesz, a nyomorúság arra késztet, hogy állást keressek, mely aztán oda köt. Nem mertem még asszonynak, leánynak a szemébe se nézni, nehogy a családalapítás természetes vágya fogjon meg. Előrelátó számítással lazítottam meg minden kötelemet, mely álláshoz, családhoz, baráthoz és testvérehez fűződött. Nekem teljesen szabadnak kellett len-

nem, s mikor az alkalmas idő eljött, így mehettem én el — — Újguineába.

Am mondhatnád Te és megbízóid, kik engem e meghívással megtiszteltetek, hogy engem ez állásra az élet minősített s a formai minősítést hatalmi szóval meg lehet szerezni. De az egyetem éppen minősítést osztogató intézet, ami természetes, mert az emberekre is mértéknek kell lenni. De milyen arccal osztogathatnám jövődö hallgatóimnak a bizonyítványokat, melyeknek magam is híjával vagyok? Oda nálamnál alkalmasabb ember kell s éppen egy alakuló egyetemhez.

Teljes mértékben átérzem azt a fontos hazafias és egyúttal magyar kálvinista hivatást, melyet a debreceni református egyetem természettudományi tantervénél szolgálhatnék, s nem becsülöm magamat oly kevésre, hogy annak megfelelni erőt és képességet ne éreznék, s nem is ez az egyedüli indító okom, hogy meghívástokat köszönettel el ne fogadjam.

Mint a természettudományok munkása első s eléggé sikerült tanulmányutammal én már határozott irányt választottam. Istennek hála, nemzeti múzeumnak és más tudományos intézeteink kicsiny, de lelkes csoportjában olyan elsőrangú szakembereket bírnak, hogy hazánk természettudományi kincseinek feldolgozásán kívül már hódításokra is gondolhatunk. Am legyen más hatalmasabb népeké a földkereksége, a tudomány terén egyes részeit mi is megszerezhetjük magunknak. Legszebb kolóniájunknak, Újguineának, ha faunáját és néprajzát tanulmányozni akarják a németek, nem nélkülözhetik a magyar irodalmat és gyűjteményeket!

Ennek a csendben dolgozó tudományos hódításnak vagyok és akarok lenni továbbra is kiküldött előőrse, ki méhként megrakodva szállítja haza a szükséges anyagot. Az első próba szerencsével

járt, s hiszem, hogy a következő sikeresebb lesz. Én már, legalább azt hiszem, hozzá szoktam a fejtűrhető veszélyekhez és nehézségekhez, a tapasztaltakon okulhattam, több sikerre van kilátásom, mint aki más újra kezdené. Mióta haza jöttem, mindig erre a célra tanultam és készültem elő, s úgy beleéltem már magamat ezeknek a gondolatába, jövődő terveimbe, hogy azt hiszem, egész életemben szerencsétlennék fogom érezni magamat, ha azok kivitelét meg nem kísérteném.

Az a meggyőződésem, hogy a debreceni egyetem természetrajzi tanszékére nálamnál nem egy hivatottabb és alkalmasabb férfit fogok kiválaszthatni, ellenben arra a célra, melynek én magamat szenteltem, egyelőre aligha akad nálam jobban előre készült magyar természetvizsgáló.

Tudom, hogy ezzel magamra nézve nem okosan cselekszem, terveimet a legtöbben oktalanságnak fogják tartani, de ahhoz is erős hit és meggyőződés kell. S én büszkeségemet helyezem abba, hogy ha terveim eddigi kivitelében a nehézségek és veszélyek visszariasztani nem bírtak, attól a boldogság se csábíthat el.

Mindezeknél fogva a belém helyezett határtalan bizalmat alázatosan megköszönöm Neked és a megbízó Egyetemi Bizottságnak a meghívást, mely nekem életem végéig a legnagyobb megtiszteltetés marad, a leghálásabb szívvel megköszönöm, de annak elfogadására nem érzem magamat hivatottnak.

Fogadd ismételve leghálásabb köszönetem és baráti üdvözetem kifejezését, mellyel maradok

őreg barátod

Bíró Lajos.